

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए.

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA B. A.

Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् ।

मानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहृतकौमारवर्हि-
वामासामाधरम्भुं विगतिं फणिपती भोगमद्रोचभाजि ।
गण्डोड्डानालिमालामुखरिनककुभम्भाग्डवे शूलपाणे-
र्विनायकश्चिरं वो वदतविधृतयः पालु चौत्कारवन्त्यः ॥ (१)
अपिच । चूडापीडकपालमङ्गलगलम्बन्ताकिनौवारयो

(१) इह खलु कविः मालतीमाधवं नाम प्रकरणं मुद्रिष्य रङ्गविष्टोपज्ञा
नये कुशलिते, कर्मन्त्यतया नायकमनुनः पूर्वे तान्ती निर्दिशत मानन्दमिषादि ।
रूपकान्त लौकिकप्रपञ्चत्वेन कविकल्पितत्वेन आसायनायकत्वेन च प्रकरणं मित्यु-
च्यते तद्योर्ध्वोक्तं दर्पणे । अत्रैव प्रकरणं पूर्वं लौकिकं कविकल्पितम् । यद्वा-
रोड्डो नायकस्तु विप्रोऽसायोऽथवा वशिक् । आख्ययधर्मकामार्थपरी धीरप्रज्ञा-
लक इति । शूलपाणेः शिवस्य ताण्डवे मृत्युं नन्दिहस्तेन चाहतः ताडितः यो
मुरजः तस्य रवेण चाहतस्य कौमारवर्हिः कार्तिकेयममूरस्य वामात भोगस्य
प्रकाशः शरीरस्य वा यः सङ्कीर्णोऽप्रसारणं तं भजत इति तस्मिन् तथोक्ते फणि-
पती संपराजे नामाधरम्भुं नामिकान्तर्विचं मानन्दं यथा तथा विगतिं मति ।
अतः नामाधरम्भुमिष्यनेनैव चरितार्थत्वेऽप्यपदं भट्टिति प्रवेशनेन तस्य दर्शमृचनाय
प्रवेशस्य प्रावरणकनया मानन्दमिति विशेषणं नामुपपत्तम् । तण्डयोः लङ्घनोनाभिः
अलिमालाभिः सधपयुषोभिः मुखरिताः मण्ड्यकृताः ककुभो दिशो याभिस्ता-
म्योक्ताः चौत्कारोऽत्युक्तः शब्दः तद्विशिष्टा या वैनायक्यः विनायकाज्जाता
वदतविधृतयः वो दुभान् शिरं पालु विधुनौनामचतत्वेऽपि रक्षणकर्मत्वे द्वैतमुख-
श्चित्तेनोपचारात् ।

विद्युत्प्रायललाटलोचनपुटन्योतिर्विमिश्रत्विषः ।

पान्तु त्वामकटोरकैतकगिग्नमन्दिग्धमुग्धेन्दवो

भूतेशस्य भुजङ्गवन्निवलयमङ्गद्वजृटा जटाः ॥ (२)

अपिच । पद्मालीपिङ्गलिस्रः कण इव तडितां यस्य कृतस्त्रः समूहो

यस्मिन् ब्रह्माण्वभीषद्विगरितमुकुले कालयज्वा जुहाव ।

अर्चिर्निष्टमचूडागगिगलितमुधामारभद्गारिकोणम्

तार्त्तीयिकं पुरारेस्तदवतु मदनप्लोपणं लोचनं वः ॥ (३)

[नान्यन्ते सूत्रधारः । (४)]

[अलमतिविस्तरेण । पुरतोऽवलोक्य ।]

(२) वृद्धितः । वृद्धायां य आपोऽः वकिममाला तस्य कपानो मदनं
प्राप्तं गलत पतत मन्दाकिनीवारि यासु तामयोक्ताः । विद्युत्प्रायस्य तडित्वि-
मस्य ललाटे लोचनपुटस्य भालाविपुटस्य न्योतिषा विमिश्रयाऽनया यामो ता
अतएव अकटोरासु कोमलासु कैतकशिखामु कैतकीकसमापेदेयु मन्दिगो
भालाविषयो मुग्धः सुन्दर इत्याभिप्रायः, तथा भुजङ्गा एव वज्रो लताया एव
बलयाः स्रजः ताभिर्नदी वृद्धी जटाः समूहः यामो ता भूतेशस्य धूर्जटजटाया
पान्तु रचन्तु अताप्यपवारासद्यात्मम् ।

(३) पद्मालीपिङ्गलिस्रः । यस्य लोचनस्य पद्मालीपिङ्गलिस्रः नितम्बं राजि-
पिङ्गलस्य समूहस्ताडितां कृतस्त्रः कण इव, तथा कालयज्वा कालरूपो याजक-
यस्मिन् लोचने दृश्यद्विघटितमुकुले किञ्चित्समूहोऽपि सति, ब्रह्माण्वं जुहाव
आर्चोभिः स्फुलिङ्गैर्निष्ठाः नितरां तापितः यद्वृद्धाश्चो ललाटेऽन्यथापि गलतः
यः सुधामारः अस्तमवाङ्मूर्च्छादी शब्दायमानः कोणः अपाङ्गदेशो यस्य भाल-
न्यागलतयेन नितः पाङ्गदेश एव पतनं सम्भवतीतिभावः । तत् मदनप्रोषण
अरदाङ्क पुरारं शनस्य तार्त्तीयिकं तृतीयं लोचनं वो युष्मान् अवतु रचन्तु ।

(४) नान्यन्ते इति । नान्योलक्षणं यथा आश्चर्यचनं संयुक्ता स्तुतिर्यस्यात्
पदमतिः । देवदेवपदादीनां तस्मादन्त्येति विद्युत्ता । इति दर्पणा । अत्र
इदमपदा नान्योः । भद्राशब्दशब्दात्तत्कौकरीवर्गसिनी । पदेयुक्ता इदं

अये ! उदितभूयिष्ठ (५) एष भगवानशेषभुवनहीपदीप-
कस्तपनस्तमुपतिष्ठे । [प्रणम्य] ।

कल्याणानां त्वमसि महतां भाजनं विश्वमूर्ति !

धुर्यां लक्ष्मीमथ मयि भूशं धेहि देव ! प्रसीद ।

यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ ! नमस्य तन्मे

भद्रं भद्रं वितर भगवन् ! भूयसे मङ्गलाय ॥ (६)

[नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।] मारिष ! सुविहितानि
रङ्गमङ्गलानि सन्निपतितस्य (७) भगवतः कालप्रियनाथस्य
यात्रापमङ्गेन नानादिगन्तवास्तथ्यो (८) महाजनममाजः ।
आदिष्ट्यास्मि विद्वज्जनपरिपदा, यथा, केनचिदपूर्वप्रकरणेन
वयं विनोदयितव्या इति । तत्किमित्युदासते (९) भरताः ।

भिरटाभिर्वापदेरनेति लक्षणात् मङ्गलचन्द्रयोः शंसनात् मङ्गल्यचन्द्रप्रतिपादिका
नान्दी । नान्दन्ते मन्त्रधारिण पूर्वैरङ्गस्य कर्तास्तथा तद्विदेशः ।

(५) उदितभूयिष्ठं उदितं भूयिष्ठं बहून् यस्य सः । किञ्चिदवशिष्ट-
उत्पन्नेदिय इति भावः ।

(६) कल्याणंति हे विश्वमूर्ते ! अस्मिन्स्वरूप ! त्वं कल्याणानां माङ्गल-
कानां महतां तेजसां भाजनं आधारीःसि । हे देव ! धुर्या महतां लक्ष्मीं
ममस्तुति मयि भूयसतिशयेन धेहि प्रतिपादय तमित्यध्याहार्यम् । प्रसीद
प्रसन्नी भव हे जगन्नाथ ! नमस्य मे मम यद्यत् पापं विद्यत इति शेषः । तत्
प्रतिजहि अपसीदय हे भगवन् ! भूयसे प्रभुताय मङ्गलाय मङ्गलं विश्वात् भद्रं
कल्याणजनकं भद्रमभीष्टं वितर ममर्पय । अतः सर्वोभनखतुष्टयानामुपादानं
फलदानस्यावश्यायित्वमुच्यते ।

(७) सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि रङ्गलक्षणस्य मङ्गलानि कार्याणि सुत
सम्पादितानि, सन्निपतित, उपस्थितः । कालप्रियनाथस्य तद्दृश्यदेवभेदस्य ।

(८) दिगन्तवास्तव्यः दिङ्मण्डलवासी ।

(९) उदासते, उदासीनचित्ताः तिष्ठन्ति । भरताः गटाः ।

[प्रविश्य पारिपार्श्विकः] (१०) । भाव ! (११) परि-
पन्निर्दिष्टगुण प्रवक्ष्यं नाधिगच्छामः ।

सूत्र । मारिष ! कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्याया
विदग्धा मिथ्या भगवन्तो भूमिदेवाश्च ।

नटः ।

भूम्ना रमानां गहनाः प्रयोगाः सौन्दर्यदृष्ट्यानि विचेष्टितानि ।
श्रीद्वयमायोजितकामसूत्रं चित्रा कथा वाचि विदग्धता च (१२)

सूत्र । स्मृतं तर्हि ।

नटः । भाव ! किमिव ? ।

सूत्र । अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम् ।
तत्र केचित्तेत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरवः पङ्क्तिपावनाः
पञ्चाग्नयो धृतव्रताः सोमपोथिनो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः (१३)
प्रतिवसन्ति स्म ।

(१०) पारिपार्श्विकलक्षणं यथा भारतीयनाट्यशास्त्रे । भवधारणं पार्श्वं यः
प्रचरन् कुरुतेऽर्थनाम् । काव्यार्थमुच्यतेऽन्तर्भावः स भवेत् पारिपार्श्विकः ।

(११) भाव ! विद्वन् । परिषदा दर्शकेन निर्दिष्टा गुणी यः ।

(१२) भूम्ना रमानामिति । रमानां शङ्करादीनां भूमातिशयेन गहना दधु-
वेशा गम्भीरानि यावन् सौन्दर्येण विमृष्टा दृष्ट्यानि हृदयगतानि विचेष्टितानि नाय-
कनायिकयो रभयोर्लोकपारिवर्जिताः, आयोजितकामसूत्रं कृतमदनलक्षणं सौन्दर्यं
नायकगुणप्रकर्षरूपं, चित्रा विस्मयप्रदिकी कथा, वाचि विदग्धता च वाङ्मनोप-
सृष्टानि यव सन्तीत्यर्थः । एवंविधं नाट्यं अभिनयितुं सादृशानि विद्वांस इति
शेषः ।

(१३) तेत्तिरीयिणः तेत्तिरीयशाखाध्यायिनः, तद्विद्वद्भ्यः । काश्यपाः
काश्यपगोत्रापत्यानि पङ्क्तिपावनाः सर्वशेष्टास्ततः पावनत्वमित्यर्थः पञ्चाग्नयः
शारङ्गनायकादक्षिणादि गार्हपत्याहवनीय सम्भावसम्यग्रुपादि पञ्चकीदामन्ताः ।
सोमपोथिनः सोमरसपायिनः ब्रह्मविदः वेदशाः ।

ते योत्रियान्त्वविनिश्चयाय भूरि श्रुतं शास्त्रतमादियन्ते ।
दृष्टाय पूज्यै च कर्मणेऽर्थान् दारानपत्याय, तपोऽर्थमायुः॥

(१४)

तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य
पौत्रः पवित्रकीर्त्तनीलकण्ठस्यात्मसम्भवो भट्टश्रीकण्ठपद-
लाञ्छनो, भवभूतिनामा, जातूकर्णीपुत्रः, कविनिर्मगमोद्भूटन
भरतेषु स्वकृतिमेवंप्रायणभूयसौमस्माकमर्पितवान् यत्र
खल्वियं वाचा युक्तिः । (क)

ये नाम केचिदिह नः प्रययन्त्यवज्ञां
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्रः ।
उत्पत्यन्तस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (१५)

(क) तदामुष्यायणस्य तद्विनिश्चयाय । तत्रभवतः पुत्रस्य सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य पुत्र-
पौत्रः । यो भट्टस्वामी कण्ठः यस्य सः श्रीकण्ठः तदाश्रयं पदं लाञ्छनं चित्रं यस्य
सः नाम्ना श्रीकण्ठः इति भावः । भवभूते नामान्तरमेतत् । जातूकर्णीपुत्रो नाम
जातूकर्णभवमतिमाता तन्पुत्रः । भरतेषु नटेषु । वाचोयुक्तिः, तत्रभवननम् ।

(१४) त इति । ते योत्रियाः त्वविनिश्चयविनिश्चयाय, त्वविनिश्चयाय तत्
परास्मैति भावः शास्त्रं त्रितयं गुप्तं चोपनिषद्विद्याभिरुज्ज्वलदृष्टाय शास्त्रादिकाय
पूज्यै खानादिकाय च कर्मणे तदर्थमिच्छते । अर्थान् धनसम्पत्तयान् तत्रा अप-
त्याय पुत्राद्यमेव दारान् भाग्योः पुत्रार्थं क्रियते भाग्योः इति शास्त्रान् । तपोऽर्थे
तपस्याद्यै चार्थैर्नाम आदियन्ते आदरं कुर्वन्त्यर्थः ।

(१५) येनास्ति । ये जनाः किञ्चित् इह प्रकरणाद्यदपकर्मेन नोऽस्माकं
समेति ईर्ष्या, वदन्त्येते । अब्रह्मसंन्यासार्थं । यद्यन्त उदधीयमानं व्याहृ-
त्तौच्यते । नास्ति खल्वये ते जनाः किमपि यत्कर्ममेव सत्तत्त्वैतत्तत्त्वविशेष-
रसास्वादप्रकारं जानन्ति, सुतरां तान् प्रति एतत्प्रकरणाद्यदपः मम यत्रा

अपिच । यद्देवाध्ययनं, तथोपनिषदां सांख्यस्य, योगस्य च
ज्ञानं तत्कथनेन किं ? न हि ततः कश्चिद्गुणो नाटके ।

यत्प्रौढत्वसुदारता च वचसां यच्चार्थतो गौरवम्,
तच्चेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥ (१६)

ततो, यदस्माकमर्पितं प्रियसुहृदाऽत्रभवता भवभूति-
नाम्ना प्रकरणं स्वकृतं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्र-
भवतः कालप्रियनाथस्य पुरतः प्रयोगेण प्रख्यापयितुमुद्यताः
तत्सर्वं कुशीलवाः सङ्गीतप्रयोगेण मत्समीहितसम्पादनाय
प्रवर्त्तन्ताम् ।

नटः ॥ [स्मृत्वा ।] एवं क्रियते युष्मदादेशः किन्तु या यस्य
युज्यते भूमिका, तां खलु तथैव भावेन सर्वे वर्ग्याः पाठिताः,
सौगतपारिव्राजिकायास्तु कामन्दक्याः प्रथमभूमिकां भाव
एवाधीते, तदन्तेवासिन्यास्त्वहमवलोकितायाः ।

सूत्र । ततः किम् ।

न भवतीति शेषः । अत्राद्येत् सर्वे तर्हि कथं यवस्तया क्रियत इत्यादिप्राह
उत्पत्त्यते इति । हि यतो मन समानधर्मा तुल्यगुणः कोऽपि जन इति शेषः ।
उत्पत्त्यते अग्नियति यतः कावो निरवधिर्निःसीमा अग्निः, पृथ्वी च धरत्यपि
विपुला सुविकृता अस्ति विद्यते । अत्र ये निश्चास्ते मान्वा येऽप्यश्वास्ते हीना इत्या-
द्यर्थापत्त्याऽर्थापत्तिरलङ्कारः ।

(१६) यदिति । यद्देवाध्ययनं तथा उपनिषदां भारीरकमीमांसाय-
नानां साङ्ख्यस्य कापिलीकस्य योगस्य पतञ्जलिप्रबोतस्य पातञ्जलस्य च ज्ञानं
तत्कथनेन तथीः साङ्ख्ययोगयोः कथनेन च किं ? नहि नाटके ततः कश्चित् गुणो-
ऽस्ति । किन्तु वचसां यत् प्रौढत्वं माधुर्यभावः यदा प्रौढत्वं पदार्थे वाक्पराचनं
माधुर्ये च पदरचनम् । प्रसादः सारल्यं सुदारता अस्मात्तत्वं यच्च अर्थतः अर्थे
गौरवं तच्च चेद यदि विद्येत ततस्तर्हि तदेव हि पाण्डित्यवैदग्ध्ययोर्बलमेतुल्य-
योग्यमर्थं प्रतिपादकम् ।

नटः । ततः प्रकरणनायकस्य मासतीव्रतस्य माधवस्य
वर्णिकापरिग्रहः कथम् ?

सूच । मकरन्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम् ।

नटः । तर्हि तत्प्रसिद्धप्रयोगादेवात्रभवतः सामाजिका-
नृपाक्षहे ।

सूत्र । वाढं, एषोऽस्मि कामन्दकी संहतः ।

नटः । अहमप्यवलोकिता । [इति परिज्ञाय निष्क्रान्तौ ।]

[प्रस्तावना । (१७)]

[ततः परिहृत्य रत्नपट्टिकानेष्वेव कामन्दक्यवलोकिने प्रविशतः]

कामन्दकी । वत्से । अथलोकिते ।

अवलोकिता । अणवेद भषवदी ।

काम । अपि नाम तयोः कल्याणिनोभूँरिवसुदेवराता-
 त्त्ययोर्मलितौमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात् ? ।
 [वामाक्षिस्पर्शेन सूचयित्वा सहर्षम् ।]

विहृयतेव कन्यागमान्तरङ्गेन चक्षुषा ।

स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥ (१८)

अथ । महन्तो कस् भवद्दौ ए एसो चित्तविक्षेपो ।

(१७) प्रस्तावनासङ्ग्रहाद दर्पवहारः । चित्रैर्नामैः सङ्ख्यायांशैः
प्रस्तुताद्येपिमिभिः । आसुखं तत विजयं भावा प्रस्तावनापि वा ।

(१८) निवृत्ततेति । कस्यापि धर्मं विवृत्ततां कथयितुं नारभमाश्रितेति श्रुत्य-
प्रिया आत्मज्ञानं यद्युवा इदमयाहिवा नामकेन अद्विष्टेन यममुक्तेनापि अमुता
सता दीक्षितं यमस्यत्वं आमुक्तत्वं यमस्यत्वे प्रियते ।

अक्षरीयं, अक्षरीयं, अं दाणिं चौरचौरपरिच्छदं पिच्छवाद-
मेतपाणयन्तीं भगवदीं, ईदिसे चाभासे, अमचभूरिवसु
विषोएदि । तहिं उक्खण्डिसंसारवगहो अप्पा तुज्जेहिं
विउप्पिअदि (क) ।

काम । वक्षे ! मा मेवं ब्रूहि ।

यस्मां विधेयविषये स भवानियुक्तो,

खेदस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः ।

प्राणैस्तपोभिरयवाभिमतं मदीयैः,

कृत्यं घटेत सुहृदो, यदि तत्कृतं स्यात् ॥ (१८)

अयि, किं न वेत्ति यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाय नाना-
दिगन्तवासिनां साहचर्यमासीत्, तदेव चास्मत्कौदामिनी-
समक्षमनयोभूरिवसुदेवरातयोर्वृत्तियं प्रतिज्ञा, अवश्यमावा-
भ्यामपत्यसम्बन्धः कर्तव्य इति । तदिदानीं विदर्भराज-

(क) महान् खलु भवत्या एव चित्तविषयः । आचर्यमाचर्ये, अक्षरीयं
चौरचौरपरिच्छदं पिच्छपातमात्रप्राचयन्तीं भगवतीं ईदमे चाभासे अमाव-
भूरिवसुभिर्विजयति । ततोऽप्युक्खितसंसारवगहो चात्मा युष्माभिर्नियुज्यते । उक्-
खितः उक्खितः संसाररूपः अपकटः बहः वेग सः ।

(१८) यदिति । स भवान् पुन्यः भूरिवसुः मासतीपिता विधेयविषये
कर्तव्यविषये यत् मां नियुक्ते प्रेरयति तत् खेदस्य फलं, असौ प्रणयस्य सारः
सारभावः सत्यार्थं निष्ठासो वा अत्यथा कथं मां नियुज्यतेति भावः । मदीयैः
प्राणैरथवा तपोभिः सुहृदः मित्रस्य अभिमतम् ईक्षितं कृत्यं कार्यं यदि घटेत
नियतेत तत् कृत्यं कार्यं कृतं सत्यादितं ज्ञानं प्राणादिभिरपि कार्यं सत्यादनी-
यम् इति अत्यन्तनिश्चयः ।

(१९) अपवर्ति । अपत्यस्य सन्धावाः सम्बन्धविधेः प्रतिज्ञा प्रियस्य सुहृदः

मन्त्रिणा सता देवरातेन, माधवं पुत्रमाश्वीचिकौत्रवशाय,
कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिंसता सुविहितम् ।

अपत्यमन्त्र्यविधिप्रतिज्ञा प्रियस्य नीता सुहृदः स्मृतिश्च ।

अलोकसामान्यगुणस्तनूजः प्ररोचनायें प्रकटीकृतश्च ॥ (२०)

अथ । तदी, किंति मालदीं अमञ्चो अण्णसा माह-
वस्य च पडिवादेदि, जेष चोरिणाविणाहे भयवदीं तुवरा-
वेदि ? (छ)

काम । तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृदन्दनो नृपमुखेन ।

तस्माच्चाप्रतिषेधः कोपाय शिवस्त्वयमुपायः ॥ (२१)

अथ । अञ्चरीयं ! अञ्चरीयं ! च क्तु अमञ्चो माहवस्य
णामम्यि जाणाटित्ति णिरवेक्कदाए लक्खीअदि (ग) ।

काम । संवरणं हि तत् ।

(छ) ततः किमिति माधवीममाश्वी माधवस्य चाक्षना न प्रतिपादयति ।
येन चौरिणाविणाहे भयवतीं त्वरयति ।

(ग) चाप्येमाधवं ! न खल्वमाश्वी माधवस्य नामापि जानातीति
निरपेक्षतया लक्ष्यते ।

विद्यमानस्य भूरिवसीः स्मृतिश्च अरण्यस्य नीता प्रापिता अलोकसामान्यगुणः स्मृतश्च-
तुल्यमनुबलानूजः सुतः माधवः वर इत्यर्थः प्ररोचनायें प्रकटीकृतः प्रकाशितः
विवाहप्रतिज्ञाचकार्यम् अट्टीकृतः इत्यर्थः ।

(२१) तानिति । नन्दनाना राज्ञः नर्मसुहृन् अन्तःपुरसचिवः नृप-
मुखेन वृषधारा तां माधवीं याचते । तत्र साक्षात् निषेधः राज्ञः कीयाव
अविवक्षितः । अन्तःपुराणां चर्चं तु महारा नृपसंवीजनपदः उपायः शिवः परि-
धानमङ्गलकरः ।

विशेषतस्तु बालत्वाप्तयोर्विहृतभावयोः ।

तेन माधवमालत्योः कार्यः स्वमतिनिष्ठवः ॥ (२२)

अपिच । अनुरागप्रवादस्तु वक्ष्योः सार्वलौकिकः ।

त्रयोऽप्यस्माकमेव हि प्रताप्यो राजनन्दनी ॥ (२३)

पञ्च, वह्निः सर्वाकारप्रगुणरमणीयं व्यवहरन्,

पराभ्यङ्गस्यानान्यपि लघुपराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमभिसम्भाय कपटे-

स्तटस्वः स्वानर्यान् घटयति, च मौनसु भजते ॥ (२४)

अथ । मयि तुल्य वचनानां, तेन तेन वचनोक्त्यासेन
भूरिवसुमन्दिरासन्ध्यासमये माहवो सञ्चारौषदि । (घ)

(च) नवापि एषावचनात्तेन तेन वचनोपस्थापितेन, भूरिवसुमन्दिरासन्नराज-
न्यात्तेन नाश्वः सुखाय्यते ।

(२२) विविधत इति । विविधतस्तु विदितभाषयोर्विदितानिभाषयोः शब्दोः
माहातीभाषयवयोर्वाङ्माहाद्वयत्वात् तेन यमात्येन सूत्रियमुना ख्यतिविशेषः आवा-
जान् जीयन्तं कार्यः करणीयः, तावति यथा प्रकृतं न जानीतस्तथा कृतमित्यर्थः ।

(२६) चतुरायेति । वसवीरगुरावप्रवादस्य सुतमिथुनस्यापनजनमुत्तिष्ठ
 खांबीकीकः, सर्वबीकेषु विदितः स्यातः एवं चखाकनपि श्रेष्ठः चबीट' डि
 वसन् राजनस्यो राजा वयतिः मन्दनः वयतेः नर्नसुहृन् च ती प्रताप्यौ वस-
 बीबी । जाकतीमावबीरबीबीचतुरायेव मास्यंपरिचरः सञ्जातः न मया स्मरि-
 त्ति राजः समये वसन् वसन्मति जावः ।

(२४) वदितरिति । एकी विद्वान् सटकाः सहायीन् इव वदित्वा च सर्वा-
कारिण सर्वावस्थेषु प्रवृत्तमयीषु च ब्रह्मलोकस्थीत्यर्थे स्ववदन् स्वयम् सत्सुतराणि
कल्पयन् पदान्ब्रह्मणामाणि वदन्त्येकस्मात् स्ववदति निवारयति । तथा कर्म
कामिन् अपटैर्लोकान् सप्तस्वर्गमिवत्याम् वदतिता आम् सर्वांम् प्रसीजयानि
सटवति वीजवति जीमन्त जगते मृच्छीमासे ।

काम । कथितमेव नो मालतीधात्रेभ्यः लवङ्गिकाया ।

भूयोभूयः सविधनगरीरथ्यया पर्यटन्तं

इडा, इडा, भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था ।

साक्षात्कामं नवमिव रतिर्मालतीमाधवं यत्

गाढोत्कण्ठालुलितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति ॥ (२५)

अथ । वादं, जदो ताए वि उक्कण्ठाविणोदणिमित्तं माधव-
डिण्णन्दणं पालिहिदं, तं लवङ्गिणाए अज्ज मन्दारिणाए
त्ये णिहिदं दाव (छ)

काम । [विचिन्त्य ।] सुविहितं लवङ्गिकाया, यतो.
पधवानुचरः कलहसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां काम-
ते, इत्यनेन तीर्थेन घटेत तत्प्रतिहृन्दकं उपोद्घातेन माध-
निकमुपेयादित्यभिप्रायः ।

अथ । अज्ज, माहवोवि कीदूहलमुप्पादिष, मए प्यउत्तम-
अमहसवं मअरंदुज्जाणं पभादे अणुप्पेसिदो, तडिं
तल मालदो गमिअदि, तदो अण्णोअदंसवं भोदुत्ति (च)

(छ) वादं, यतस्तयाऽप्युत्कण्ठाविनीदनिमित्तं माधवप्रतिहृन्दकमाश्लि-
षत् तल्लवङ्गिकाया अथ मन्दारिकायाश्चले निहितं तावत् । वादं, चतितरा-
पुङ्गा सेत्यर्थः । प्रतिहृन्दकं प्रतिहृत्तिम् ।

(च) अथ माधवीऽपि कीदूहलमुत्पाद्य नवा प्रहृतमदनमहीश्वरं मदनी-
मं प्रभातेऽनुप्रेषितस्तत्र किञ्च माधवी नमिष्यति, ततोऽप्योत्कण्ठदर्शनं भवति ।

(२५) सूय इति । भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था प्रासादोपलक्ष्यकानवाच-
नैकटवर्तिनो माधवी सविधनगरीरथ्यया सन्निवृत्तस्त्रितनगरीमार्गेण पर्यटन्तं
हरणं माधवं नवं मनोहरं साक्षात् कामं कन्दर्पं रतिरिव भूयोभूयः अजीर्णं
कीर्णं विचिन्ति । इडा इडा पुनः पुनरवधीक्य । नन्वस्मी माढोत्-
कण्ठालुलितलुलितैर्भङ्गोत्कण्ठाव्यवहितैरङ्गकैर्नृपवस्त्रैस्ताम्यतीति व्यञ्जत इति ।

शाम । शाह, वस्त्रे । शाह, जमेन मखियामिवोमेन
कारयति मे पूर्वमिच्छां शीदामिमीम् ।

अथ । भवति । या शीदामिमी चतुष्पा, समासादि-
दचचरीषमन्तविधिपदावा, सिरिषपद्वदे कावाचिषम्वहं
भारिदि (छ) ।

शाम । कुतः पुनरियं वात्ता ?

अथ । अस्ति, एतत् चचरी, महापदाचम्वदेमे, करावा
चासुष्का (ज)

शाम । अस्ति, या किञ्च विविधजीवीपहारमिथेति
साहचिकानां प्रवादः ।

अथ । तर्हि क्व, सिरिषम्वदादो चाचदस्य, रतिवि-
रिचो चादिदूरारसवासिचो साचचस्य, मुष्कधारिचो र-
सप्लवामधेचस्य, चस्तेवासिचो महापमावा करावा
चाम, चासुष्कस्य समाचस्यदि, तदो इय पठन्ती (झ)

शाम । सर्वे शीदामिन्वां सञ्चास्यते ।

अथ । अस्ति दाव एदिचा । भवति । एतेषु सच-
चरो माहवस्य, वासमिन्तो मचरदो चाम, चंदचस्य वहिचि

(छ) भवति । या शीदामिमी चतुष्पा समासादिपद्वदेमन्तविधि-
पदावा शीपर्वे कावाचिकम्वहं भारयति ।

(ज) चसुष्कस्य चचरी महापदाचम्वदेमे करावा नाम चासुष्का ।

(झ) तस्य क्व शीपर्वेतादावतस्य रतिविहारीचो नातिदूरारसवासिचः
साचचस्य, मुष्कधारिचो रसप्लवामधेचस्य, चस्तेवासिचो महापमावा करावा-
चस्य नाम, चासुष्कस्य समाचस्यदि, ततः इहं व्रतिः । साचचस्य शीवि-
मन्तस्य । मुष्कधारिचः कावाचिकस्य । व्रतिपरांती ।

(ज) अस्ति दावदीपेन । भवति । एतेषु सचचरो माहवस्य, वाच-

मदयन्तिषां चर समुच्चरति, तं पि काम माहवस्य दुदौषं
पिषं किदं भोदि (अ)

काम । नियुक्तेव मया मप्रियसखी तन्न बुद्धरक्षिता ।

अथ । सुविहिदं भषवदौष किदम् ।

काम । [विचिन्त्य ।] तदुत्तिष्ठ, माधवप्रवृत्तिसुपलम्ब,
मालतीमेव पश्चादः ।

[इत्युभे उत्तिष्ठतः ।]

काम । [विचिन्त्य ।] अत्युदारप्रवृत्तिर्मालती, तन्निपुणं
निष्ठटार्थदूतीकल्पस्तन्वयितव्यः । * सर्वथा ।

शरज्ज्योत्स्ना कामं कुसुदमिव तं नन्दयतु सा,

सुजातं कल्याणीभवतु कृतकृत्यः स च युवा ।

वरोयानन्योन्यप्रगुणनिर्माणनिपुणा,

विधातुर्व्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ २६ ॥

[इति निष्क्रान्ते विष्णुशङ्करः] (२७)

मित्रं मकरन्दो नाम, नन्दनस्य मनिर्भो मदयन्तिका यदि समुच्चरति, तदपि
नाम माहवस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति ।

* अत्युदारा अत्युदात्ता प्रवृत्तिः वस्याः सा । मायकस्य मायिकाया वा
अभिप्रायं ज्ञात्वा स्वमत्या वा कार्यं साधयति सा निष्ठटार्था दूती तस्याः कल्पः
व्यापारः तन्वयितव्यः प्रस्तावनीयः इतिभावः ।

(२६) अरुदिति । सा मालती शरज्ज्योत्स्ना शारदीया कौमुदी कामं
रम्यं कुसुदमिव सुजातं श्रीमन्नन्नामं तं माधवं नन्दयतु मनोज्ञवतु कृत्वा युवा
माधवः कृतकृत्यः कल्याणीभवतु वरोयान् वरेण्यः अन्योन्यस्य प्रगुणगुणं उत्तुङ्ग-
मुत्तुङ्गनिर्माणनिपुणकलद्रचनाकुशलः विधातुः अटुर्व्यापारश्च फलतु फलवान् भवतु
मनोज्ञश्च भवतु ।

(२७) विष्णुशङ्करश्चमाह स्वपञ्चकारः इत्यवर्तिव्यमाचाना कथाज्ञानं
विद्विष्यः । संक्षिप्तमात्रेण विष्णुश्च आदावदस्य दर्शित इति ।

[ततः प्रविशति मृगीतचिदीपकरचः कलहंतः ।]

कल । कहं दाणिं तुलितमभरदपररूपावलेवविभमा-
वहितमानदीहिभचमाहप्यं आहमाहवं पेक्विष्मं । [परि-
क्रम्य ।] परिक्रमंतीहि, आव इमस्मिं उज्ज्याणे सुदुत्तं विष्म-
मिच, मभरंदसहभरं आहमाहवं पेक्विष्मं (८)

[इति प्रविशोपविशति । ततः प्रविशति मकरन्दः]

मक । कथितमवलोकितया मदनोद्यानं गतो माधव
इति, भवतु, तत्रैव गच्छामि । [परिक्रम्य दृष्ट्वाच ।] दिष्ट्या
चयं वयस्य इत एवाभिवर्तते । [निरूप्य ।] यस्य तु
गमनमलसं, शून्या दृष्टिः, शरीरमसौष्ठवम्,
अस्मितमधिकं, किं न्वेतत् स्यात्किमन्यदितोऽथवा ।
अमति भुवने कन्दर्पाद्या, विकारि च यौवनम्,
कलितमधुरा स्त्री ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ (१८)

(८) कुक्षेहाभीं तुलितमभरदपररूपावलेवविभमावक्षिपमासतीहृदयमाहात्म्यं
माधवाचवं प्रेषित्ये । परिवाकोऽपि यावदिहोद्याने मुहूर्ते विषय मकरन्दसह-
चरं माधवाचवं प्रेषित्ये । उपकरचम् उपरीकृतम् । तुलितः मकरध्वजस्य
कामस्य रूपावलेपः रूपमर्बः केन एवंविधेन विभजेच अवक्षित तिरस्कृतं
मासतीहृदयस्य माहात्म्यं माधवीयं येन तम् ।

(१८) मममिति । यद्यसं ममं मनुमयमज्ञा इत्यर्थः । दृष्टिर्नेत्रं
इवा । माधवदावंशानाचना शरीरमसौष्ठवं माधवसमुपेतमिति । अधिकं
अभावावतिरिक्तं यमितं निराचः एतन्मये किं नु ज्ञात् ? यद्यवा इतोऽनन्तात्
यन्तु किम् । कामजमुय रीवमिति संग्रह्य यद्यवेति संग्रह्यहेदमाह । नेदं
ज्ञम् रीवकृतं किन्तु कामकृतमेवेति । भुवने सेवारी कन्दर्पाद्या भवति सर्वं जगं
याकन्दति । एतेनाद्याः कामाद्याया यमिजेवम् सूचितम् । यौवनस्य विकारि,
उज्ज्यावकारि, एतद्व्यवस्थानिबर्धः । कलितमधुरा सदृशचिरासे ते वसिष्ठा

[वतः प्रविशति वचानिर्दिष्टी भाषयः ।]

माधवः । (२८) [स्वगतं] ।

तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य
चेतः कथं कथमपि व्यपवर्त्तते मे ।
लज्जां विजित्य, विनयं विनिवार्य, धैर्य-
मुत्सृज्य, मन्त्रविवेकमकाङ्क्ष एव ॥ (३०)

चाक्षर्यम् । यहिस्त्रयस्त्रिभित्तमितमस्तमितान्यभाव-
मानन्दमन्दमस्ततद्भवनादिवाभूत् ।
तस्मिन्निधौ तदधुना हृदयं मदीय-
मङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ (३१)

मक । सखे ! माधव ! इत इतः ।

माध । [परितस्त्रयः] । कथं, प्रियवयस्यो मम मकरन्दः ।

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! जलाटन्तपस्तपति चर्म-

शस्तदस्मिन् उद्याने सुङ्कर्त्तमुपविश्यावः ।

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते । [इत्युभावोपविशतः] ।

भाषाः पदाणां चौरतां धैर्यं चिपन्ति हिन्दुनि । अत नमस्कोटास्त्रा कीर्तिनी
इति नमस्कोटी भाषयैः सूचितात्परतो मतः इति साहित्यदर्पणे ।

(२८) स्वगतकथनं यथा “यन्तु नाभं न सर्वम् स्वगतं तदिहोच्यते ।”

(३०) तामिति । इन्दुसुन्दरमुखीं विपुलमुखीं तां नाक्षत्रीं सुचिरं बहुकथ-
यित्वा विभाव्य निरुप्य अकाङ्क्ष एव अकाङ्क्षादिव मे मन मन्त्रविवेकं अत्यन्तं
चेतश्चित्तं लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुत्सृज्य कथं कथमप्यतिरुक्ते क
व्यपवर्त्तते निवर्त्तते । नाक्षत्रां अत्यन्तं कथं मे चित्तं इति भावः ।

(३१) इति । मदीयं हृदयं विजितस्त्रिभित्तम् चाक्षर्यसत्त्वम् अक्ष-
मितान्यभावं केषवं तदीकपरायणम् आनन्दमन्दं हर्षमजस्रं अस्ततद्भवनादिव
सुचारसादिव तस्मिन्निधौ विधानिहे अभूत् तदानीं विवाकपनीहित मचक्षवत्तस्यी
तस्मदीयं हृदयं अधुना मङ्गारचुम्बितमिव मङ्गारचुम्बितमिव वचिरहे इति शेषः ।

कक । [इहा ।] कथं, मकरन्दसहचरो इदं ज्येष्ठ बालव-
उसुखाच्च अलङ्करेदि माधवी, ता दंसेमि, मधवेचपाखिल-
माधमाकदीलीचचसुखावहं अत्तपो से पण्डितदणं । अहवा
मुह्यत्तं विद्यामसोक्तं दाव अणभोदु । (ठ)

मक । तदस्यैव तावत् उच्छ्रितकुसुमकेशरकषायशीत-
कामोदवासितीद्यानस्य * काञ्चनपादपस्याधस्तादुपविशायः ।

[तथा कुवतः ।]

मक । वयस्य ! माधव ! अद्यैव तावत्सकलनगराङ्ग-
नाजनप्रवर्तितस्त्रोक्तवाभिराममदनोद्यानयात्राप्रतिनिहतम-
न्याहृष्टं भवन्तमवधारयामि, अपि नाम मनागवतीर्णोऽसि
रतिरमणवाणगोचरम् ?

[माधवी अजया अधीमुखलितति ।]

मक । [विहस्य ।] तत्किमवनतमुन्धमुखपुण्डरीकस्नि-
हसि ?

पश्य । (३१) अय्येपु जन्तुषु रजस्तमसाहतेषु,
विहस्य धातरि ममः परमेश्वरे च ।

(ठ) कथं मकरन्दसहचर इदमेव बाणवकुलीद्यानमलङ्करोति माधव-
अहर्षयामि मदनवेदनाखिलामानमानतीलीचनसुखावहम् आकानसस्य प्रतिहृन्त-
कम् । अहवा मुह्यत्तं विद्यामसोक्तं तावदनुभवत् ।

* उच्छ्रितानाम् उतकृद्धानां कुसुमानां ये केशराः विप्रक्ताः तेः कषायः
लीहितः शीतलश्च यः कामोदः तेन वासितं मुरभीकृतं उद्यानं येन तस्य ।

मर्मसङ्कारमयं, प्रायत इत्यर्थः । अतएव व्यथमानं क्रियत् चासी । अचुना
देवत्वं क्रियन्मुभवति ।

(३१) अस्मिन्निति । अय्येषु जन्तुषु प्राणिषु रजस्तमसा आहतेषु आकादितेषु
अथ विहस्य धातरि निर्माचकारके नष्टवि परमेश्वरे महादेवे च रजस्तमसाहते

सोऽयं प्रसिद्धविभवः खलु चित्तजया
मा खल्वया तव कवचित्पटुतिर्भूत् ।

माध ! वयस्य ! किं न कथयामि श्रूयतां । मतोऽह-
मवलोकितान्नितकौतुकः कामदेवायतनं, तत्र च इतस्ततः
परिक्रम्यावलोक्य च परिव्रज्यादुल्लसितमदिरामोदमधुरपरि-
मलाकटसकलमिलदलपटलसङ्कुलाकुलितवकुलसुकुलाधली-
मनोहराभरणरमणीयस्त्राङ्गनभुवो बालवकुलस्य बालबाल-
परिसरे स्थितः । तत्र च यदृच्छया निरन्तरनिपतितानि कुसु-
मानि आदाय विदग्धरचनामनोहरां स्रजमभिनिर्मातुमारब्ध-
वानस्मि । अनन्तरञ्च सञ्चारिणीव देवस्य मकरकेतोर्जगद्भिजय-
वैजयन्तिका, निर्गल्य गर्भभवनादुल्लस्य विदग्धसुगन्धनेपथ्यविर-
चनाविभावितकुमारौभावा महानुभावप्रकृतिः शत्रुदारपरि-
जना कापि तत्र एव आगतवती ।

(३३) सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

साक्षादिनये तु परमेश्वरस्य मुच्यतवसामान्यविद्वित्त्वेनेवमुक्तिरित्यर्थः । सनः
अविचलितः । परमेश्वरापेक्षया कामस्य हीनत्वेऽपि तत्सम्बन्धपक्षस्य ना-
दतिशयोक्तिः । सोऽयं प्रसिद्धविभवः विख्यातमाहात्म्यः चित्तजया मर्जीजः
कामः खलु निश्चये । ते तव खल्वया कवचित् पटुतेन चपटुतिर्भाभूत् । खल्वया
कृत्वा प्रकृतोत्तरदाने ना मीनावलम्बिना भवता भाष्यमिति भावः । श्वरपेटित-
मनुग्रहनीयमस्तीति प्रसिद्धम् ।

(३९) श्रुति । हे सखे ! सा रामणीयकनिधिः सौन्दर्यसारस्य अधिदेवता
आमरकलाभरणमिति भावः । अथवा सौन्दर्यसारसमुदायानां आभरण-
श्रीमाकाङ्क्षादीनां निकेतनमाश्रयोभूता विधेयवाधान्यात् मनुष्यकलम् । तस्याः
मैत्र्या निर्वर्तननिमित्तं इन्दुसुधाशचाश्वीतृकादि कारणं मदमद्य वेधा मदन
एव छटिकारकः साहचोपमादीनां प्रतीक्षा मदन एव भवति । एकत्र

तस्याः, सखे ! नियतमिन्दुसुधासृणाल-
ज्योत्स्नादि कारणमभूत्तदनय वेधाः ॥

प्रथमा प्रणयिनीभिः अनुचरीभिः अविरलकुसुमसञ्चया-
नानीलाटोद्गदिनीभिः अभ्यर्थ्यमाना, तमेव बालवकुलपाट-
पोदयसागतवती, तस्याय कस्मिंश्चित्पि महाभागश्रेयजन्मनि *
वर्द्धितवमोपवीयमानमिव मन्मथश्चथाविकारमुपलब्धवानस्मि ।
यतः तस्याः । परिमृदिसृणालोन्मानमङ्गः, प्रवृत्तिः,

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

फलयति च हिमांशोन्मिलितस्य लक्ष्मी-

मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः ॥ (३४)

मा पुनः मम प्रथमदर्शनलक्षणाप्रभृति अस्मत्तन्निरेव
चक्षुषोः शतिशयानन्दमुत्पादयन्ती, अयस्कान्तमणिशलाकेव
नीलपानुमत्त करणमाकृष्टवती, किं बहुना, *

(३५) मत्तापमन्ततिमहाव्यमनाय तस्या-

मामक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेत्तः ।

नीलपानुमत्तस्य उपलामात्मधर्मस्य इयं निर्मिता चक्षुष्यां मासत्या-
मन्मथप्रभृतिभ्यः अनेकेषाम् इत्यादीनामभिधानां मुख्यसंख्येयानां परिकरा-
लक्षणः । तदङ्गेषु आधावापिद्योः शलुक्यात् परिकरी मत्त इति लक्षणात् ।

महाभाग्यमुक्तं पृथक् ।

(३५) पारवृत्तिति । अहं तस्या इत्यर्थः परिमृदितसृणालोन्मानां लक्ष्मी-
निर्गतसमात्मलक्षणं, परिवाराशामाश्रयिणी प्राप्तिनाभिः प्राप्तिनाशकैः क्रियासु
कथम् कथमपि प्रवृत्तिर्दृश्यते इति शेषः । एतेन तस्या निवृत्तिनिवृत्तिरुक्ता ।
कथंति आद्यः अभिनवयोः कारदन्तयोः अहं इव पाण्डुः कपोलस्य इत्यर्थः ।
नन्वेतदस्य कथं दृष्टव्यं हिमांशोन्मिलितस्य लक्ष्मीं शोभा कथयति धनं इत्यर्थः ।
अन्तर्दृष्टव्यमपि तस्या मुख्यलक्षणत्वं लक्षणं ।

(३५) मत्तापेति । मत्तापस्य मन्ततिः मत्ताहः सैव महाव्यसुम् विभुल-

प्रायः शुभञ्च विदधात्यशुभञ्च जन्तोः,

सर्वङ्गुषा भगवती भवितव्यतैव ।

मक । वयस्य माधव ! खेदश्च निमित्तसव्यपेक्ष इति
विप्रतिष्ठिमेतत् ।

पश्य । व्यतिपजति पदार्थानाम्तरः कोऽपि हेतु-

र्न खलु वह्निरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते ।

विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकम्

द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ (३६)

ततस्ततः ?

माध । ततश्च तत्र,

सम्भूविनासमश्च सोऽयमितीरयित्वा,

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

विपद, तदशेष एतत् चेतो हृदय समीप्यः । अनपेक्षितहेतु कारणमनपेक्ष्यैव
तस्या मासकसन्तरम् । तदवलम्बनेन नैव सुखं दृश्यते प्रकृत केवलं खलाप
राशिर्बहेते इत्यर्थः । अत्राद्यान्तरं न्यस्यति, सर्वङ्गुषा सर्वङ्गुषा भगवती भवितव्यतैव
अवश्यम्भावि प्राक्तनकर्म प्राये वाङ्मन्येन जन्तोः प्राणिनः शुभञ्च अशुभञ्च विदधाति
करोति । जनानां सुखदुःखं अदृष्ट्यैव कारवन्तान् भावितव्यतामूलक सेवाय
दुःखमिति तात्पर्यार्थः ।

(३६) व्यतिपजतीति । आन्तरः आन्तरगतः कोऽपि हेतुः पदार्थान्
व्यतिपजति सर्वं लयति । प्रीतयः प्रेमाश्च वह्निरुपाधीन् वाङ्मन्येन न संश्रयन्ते
नावलम्बन्ते खलुत्प्रसादात् । पदार्थान्तरमेव नैव अपेक्ष्यते हेतुदेव तत्र सप्तादकल्पेन
निश्चितः प्रीत्यादयस्तु वाङ्मन्येन सौन्दर्यादीनां अवलम्बने नापि समर्था इत्यर्थः ।
पतङ्गोदये सूर्योदये पुण्डरीके कमलमतिक्रीमलमपीत्यर्थः । विकसति क्कटति,
हिमरश्मी किमंशी उद्गते उदिते चन्द्रकान्तो सविशिष्टः द्रवति ललति
तीक्ष्णतीक्ष्णीः सूर्योदयरशीः सूर्योदयस्य कमलपाषाणपदावहयस्य विकसनद्रव्यभां
तद्वद्वकाद्यै प्रति आकारिकहेतुत्वमावातीत्यर्थः । अतः अत्र स्वाभाविक एव खेदः
इति तात्पर्यम् ।

अन्योन्यभावचतुरैष सखीजनेन,

मुक्तास्तदा क्षितबुधामधुराः कटाक्षाः ॥ (१०)

मक । [स्वगतम् ।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम

माध । अथ ताः सखीसमुत्तालकरकमलललिततारि-
कातरलबलयावलीकम् उच्चस्तमलकलङ्गसविभ्रमाभिरामच-
रणमञ्जर्य- भूणभङ्गाय-मानमञ्जोरमञ्जुशिञ्जितानुविहमेख-
लाकलापकिङ्किणीरणत्कारमुखं प्रतिनिवृत्त्य भर्तृदारिके !
दिष्ट्या बर्हामहे, यदत्रैव कोऽपि कस्यापि तिष्ठतीति माम्
अङ्गुलीदलविलासेन आख्यातवत्यः ।

मक । [स्वगतम्] । हन्त, महतः प्रागनुरागस्योद्भेदः ।

कल । [आकर्ष्य] । कथं सरसरमणीप्राणुबन्धिणी
इत्यौषणकधा ? (६)

मक । ततस्ततः ।

माध । अत्रान्तरे किमपि वाग्विभवातिहत-

वैचित्र्यमुक्तसितविभ्रममुत्पलाख्याः ।

तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-

माचार्यकं विजयि माण्ड्यमाविरासीत् ॥ (१८)

(१०) सखीविज्ञापेति । अन्योन्यभावचतुरैष परस्परानुरागसन्निधौ तस्याः
जायन्ताः सखीजनेन कोऽपि अथ सः यस्मिन् सखि ! त्वं लिङ्गसीत्यर्थः ।
इति सखीविज्ञापं सखीजनिमर्थः । इति सख्यं पूरयित्वा कथयित्वा, प्रत्यभिज्ञा
अनुभवज्ञानं तस्या सख्यं यत्तन्मात्रं सद्यस्मिन् पूर्वाभूतमित्येव ज्ञानवलीकं तदा
तस्यासौ क्षितमिव शुभा तदा मधुराः कटाक्षा अपाङ्गनिधेया मुक्ताः क्षिता इत्यर्थः ।

(१८) अत्रान्तर इति । अत्रान्तरे तादृशरसमेव अन्यथाख्याः पङ्कजाख्याः
विभ्रमवशात् वाग्विभवातिहतवैचित्र्यं वाक्पङ्कजातीतवैचित्र्यम् अलङ्कितविजयं
विजयवर्द्धितं भूरिसात्त्विकविकारं विविधसात्त्विकान्नस्यचरमेतन् अपास्तधैर्यं

ततश्च । क्षितिमिव क्षितितानामुज्जसदभ्रक्षतानाम्,
मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।
प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानाम्,
विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ (१८)

तैश्च । अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्कन्दमन्दै-
रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।
हृदयमशरणं मे पद्मलाव्याः कटाक्षै-
रपहृतमपविष्टं पीतमुक्कलितञ्च ॥ (४०)

एवमहन्तु तस्याः सर्वाकारहृदयङ्गमायाः सम्भाव्यमान-
स्त्रेह्रसेनाभिसन्धिना विधेयीकृतोऽपि पाणिपुवत् मात्मनोऽप-
निष्क्रोतुकामः, प्राक्प्रस्तुतस्य वकुलदास्यो यथा कथञ्चिदवशेषं
यथितवानेव, ततो मिलितवेतगच्छपाणिर्वर्षवरायपुरुषपरि-
वारा, गजवधूसारुह्य, नगरगामिनं मार्गम् इन्दुवदना अल-
ङ्कृतवती । तदा च ।

धेय्येनात्रि अतएव विजयिं चस्मेरजेयमित्यर्थः । तत् प्रसिद्धं मान्यं मन्त्र-
सम्बन्धि आचार्यकं गुह्यं कामजनितचेष्टितमित्यर्थः आविरासीत् प्रादुर्भूय ।

(१८) क्षितिमिति । क्षितिमिव क्षितितानां निचलकुटानां उज्जसद्भ्र-
क्षतानां विचक्षितभ्रुवां मसृणमुकुलितानां मदस्निग्धमुकुलभाजानां प्रान्तविस्तार-
भाजां विस्तृतापाङ्गदेवानां, प्रतिनयननिपाते नयननिपातं प्रति विमलत्वर्गेऽन्यथी-
भावः । निमेषपतनकाक्षे इत्यर्थः । किञ्चिदाकुञ्चितानां किञ्चिदुकुञ्चितानाम्
आलोकितानां नयनानां अहं विविधम् अनिष्टप्रकारं पात्रं माननमभूवम् जातः ।

(४०) अलसेति । अलसवलितमुग्धस्निग्धनिष्कन्दा अतएव मन्दैः, लाघ-
मापन्नैः, अधिकविकसदन्तः, अविष्टं विकसन् अलसेति तैः विकसस्मेरतारैः
विस्मयपुञ्जतारकैः तैश्च तैरिति विविधवत्समासः । पद्मलाव्याः निविडपद्म-
समेताख्याः कटाक्षैरपाङ्गैर्मे मम अक्षरचमसङ्काशं हृदयम् अपहृतम् अपविष्टं
परिचितं पीतम् उक्कलितञ्च हतौन्मुखनमिव जातम् ।

यास्या मुहुर्बलितकन्धरमाननं तत्

आवृणुतस्तथतपत्रनिभं वदन्त्या ।

दिग्धोऽसृतेन च, विषेण च, पञ्चलास्या,

गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ (४१)

ततः प्रभृति

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः,

पुनर्जन्मव्यभिन्नानुभवपथं यो न गतवान् ।

विवेकप्रध्वं मादुपचितमहामोहगहनो

विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापश्च कुरुते ॥ (४२)

अपि च । परिच्छेदव्यक्तिर्भवति न पुरःस्थेऽपि विषये,

भवत्प्रभ्यस्तेऽपि स्मरणमतयाभावविरसम् ।

न मन्तापच्छेदो हिममरमि वा चन्द्रमसि वा

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति, च किमप्यानिवृत्ति च ॥ (४३)

(४१) यास्याति । मुहुर्बलं वारं बलितकन्धरं बलितरीवं यथा स्यात् तथा पश्चादपत्तिर्न मा दष्टुमिच्छेत् । यास्या मन्थन्या आवृणुतस्तथतपत्रनिभः आवर्जितनाभकमकसदृशं तत् सुन्दरम् आननं मुखं वदन्त्या पञ्चलास्या क... सुनेत्रया अस्मिन् दिग्धः क्षिप्तकथा विषेण च दिग्धो क्षिप्तः कटाक्षः मे मम हृदये गाढं निखात इव प्रोचित इव ।

(४२) परिच्छेदेति । परिच्छेदातीतः इवत्पारहितः इवत्तया वक्तुमशक्य इत्यर्थः । सकलवचनानां मविषयः सकलवाक्यपचातीत इत्यर्थः । तथा पुनर्जन्मव्यभिन्नं परकीये व्यक्तिम् इह च काले च अनुभवपथम् अनुभवज्ञानविषयत्वं न गतवान् इह परतः च अनुभवितुमशक्य इत्यर्थः । विवेकस्य विवेचनायाः प्रवृत्त्यान् अज्ञानं उपचितमहामोहः, अवितमीहान्यकारः, अतएव गहनः प्रीवकः, तस्य च, विवेकनाशकत्वेन तत्तात्त्विकं मुत्प्रेचितमित्यर्थः । कोऽपि चानि-
चकीयः विकारः विरहजन्यवेकतम् अल रक्तः करणं जडयति मोहयति, तापं कुरुते तापयति च । एतेन विरहस्यासंख्यत्वमुक्तम् ।

(४३) परिच्छेदेति । पुरःस्थेऽपि समीपवर्तिन्यपि विषये घटपटादौ

कल । दिठं कलु एसो कएबि अबहरिदो, अपि नाम
मालदी जेन्व सा भवे ? (उ)

मक । [स्वगतम्] । अहो ! अभिषङ्कः, तत्किं निषेधयामि
सुहृदम् ।

अथवा । माम्मुहत् खलु भवन्तमन्यजन्मा,
मा ते मलौमसविकारघना मतिभूत् ।
इत्यादि नन्विह निरर्थकमेव यस्यात्
कामस्य जृम्भितगुणो, नवयौवनस्य ॥ (४४)

(उ) इदं खल्वेव कथाऽप्युद्धतः, अपि नाम मालदीव सा भवेत् ? ।

परिच्छेदव्यक्तिः इत्युक्ताङ्कुरस्य अयमेव घट इत्यादिकं न भवति । अथसोऽपि
पुनः पुनराहतेऽपि अतथाभावविरसम् अतथाभावेन अयथासंख्येन विरसं
वेरस्यवत् कारणं भवति । विषयान्तरं कर्तुमुद्युम्नानोऽपि कृतिपथात् खलितो-
ऽस्तीति भावः । सन्नापच्छेदी विरहव्यथापयः हिमसरांसि प्रीतकसरीवरे न
चन्द्रमसि वा हिमांशौ वा न भवतीत्यर्थः । विशेषवश्यस्य तादृक् सुभावनाया-
मपि तदकरणात् विरहजन्यसन्नापक्षातिव्यर्थं वर्तते । तथा मनः कर्तुं निष्ठा-
शून्यं धैर्यरहितं सत् भवति अथवा भवतीत्यर्थः । किमपि आकाङ्क्षसुखवत्
वस्तु आलिङ्गति रचयति च । एतेन मनसः सुहृत्वाप्यावस्था उक्ता ।

(४४) मिति । अन्यजन्मा न अन्यजान् जन्म यस्य स चन्द्रः भवन्
मा मुमुहत् खलु । मा चन्द्रकोने अनुग्रहेण सुहृः । ते तव मतिः मलौमल-
विकारघना मालिन्निविका मामूत् न भवत् पूर्ववत् सुहृः । ननु मीः ! मास्य
इत्यर्थः । इत्यादि पूर्वोक्तं निषेधवाक्यम् इह मयि निरर्थकमेव । वक्ष्यामि यतो
हेतोः कामस्य जृम्भितगुणः प्रकटितसामर्थ्यः तथेति शिवः । नवयौवनस्य जृम्भित-
गुणं लिङ्गविपरिचामीनामर्थः । पथे कामः जृम्भितगुणः चाततम्यचतुर्धाः,
नवयौवनं जृम्भितगुणं प्रकाशितस्वप्नम् । कामोद्रेके युनामङ्गदीहवादिषु
भवतीति प्रसिद्धम् ।

[प्रकाशम् ।] अपि वयस्त्वेन विदिते तदन्वयनामनौ ?

माध । महे ! श्रूयतां, अथ तस्याः करिण्युकारोक्तममय एव महतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषित् विलम्बा, बालवकुलकुसुमावचयक्रमिष नेदीयसी भूत्वा, प्रचम्य, कुसुमा-पीडन्याजेन मामिवसुक्तवती, महाभाग ! सुश्रिट्गुणतया रमणीय एव वः सुमनसां सखिवेशः, कुतूहलिनौ च भर्तृ-दारिका वर्णते, तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेषुध्यापारस्त-त्त्वतु कृतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु निर्माणरमणीयता, विधातुः आसादयतु सरस एव भट्टदारिकायां कण्ठावसम्बन्धमहा-ध्वंतामिति ।

मकरन्दः । अहो ! वैदग्ध्यम् ।

माध । तथा च मदनुयुक्तया समाख्यातमियममात्य-भूरिवसोः प्रसूतिमालती नाम, अहञ्च प्रसादभूमिर्भर्तृदारि-कायाः धात्रेयिका लवङ्गिका नामेति ।

कल । [सङ्घर्षम् ।] किं नाम मालतीति ? दिष्टिषा विसिद्धं क्लृप्तं भगवदा देवेन कुसुमाउद्वेग, ता जिदं अष्ट-दिम् (त)

मक । अमात्यभूरिवसोरात्मजेत्यप्यर्थासिर्बहुमानस्य ।

अपि च । मालती मालतीति मोदते भगवती काम-न्दकी, ताञ्च किल राजा नन्दनाय प्रार्थयते इति किंवदन्ती श्रूयते ।

माध । तथा चाहमभ्यर्थमानस्यां वञ्चुलमालामात्मनः

(त) किं नाम मालतीति ? दिष्ट्या विसिद्धं क्लृप्तं भगवदा देवेन कुसुमाउद्वेग, तन्वितमकाशितः ।

कण्ठादवताम्यं दत्तवान् असौ पुनरभिनिविष्टया दृष्ट्या मालती-
मुखावलोकनविह्वलतया * क्विमविरचितैकभागान्तामेव
बहुमन्यमानां महानयं प्रसाद इति व्याकृत्य गृहीतवती,
अनन्तरञ्च यात्राभङ्गप्रचलितस्य महतः पौरजनस्य सहस्रेण
विघटितायां तस्यामागतोऽस्मि ।

मक । वयस्य ! मालत्वा अपि खेददर्शनाच्च स्मिन्नेतत्,
योऽपि हि कपोलपाण्डुतादिचिह्नसूचितः प्राक् प्रहृष्टस्याः
कामाभिष्वङ्गः, सोऽपि त्वन्निबन्धन इत्यभिप्यक्तमेवेतत्,
एतत् न ज्ञायते, क दृष्टपूर्वस्तया वयस्य इति, न चक्षु तादृश्यो
महाभागधेयाः कुमार्योऽन्यत्रासक्तमनसो भूत्वा अन्यत्र चक्षू-
रागिण्यो भवन्ति । अपिच ।

अन्योन्यमभिवदद्वां मल्लीनाम् तस्यास्त्वयि प्रागनुरागलिङ्गम् ।
कस्यापि कोऽप्येति निवेदितञ्च धात्रेयिकायास्तुरं वचस्य । (४५)

कल । [उपसृत्य ।] एदं चित्तफलम् ।

इति चित्तफलकं दर्शयति । समी पश्यतः ।

मक । कलहंसक ! केनेतन्माधवस्य प्रतिविम्बमभिलिखि-
तम् ?

* विह्वलतया व्याकुलतया ।

(४५) अन्यीमेति । हे वयस्य ! अन्योन्यमभिवदद्वां अन्योन्यं लक्षिते समी-
क्षिते दृष्टी यात्रां परस्परदरविस्मिताचीर्षः मल्लीनां मालतीसदृशरीचां तस्याः
माधवाय प्राक् प्रथमम् अनुरागलिङ्गं खीडादंविष्टं कस्यापि जनस्य कोऽप्यनु-
रागेकहेतुश्च इति धात्रेयिकायास्तुरं तुरसं स्मिन्नेति यावत् वचस्य लक्षि निवे-
दितम् विशोधितम् । अनुरागधापीष्टिदवाक्योः परस्परवाक्यावहेतुत्वात्
कप्यलिङ्गम् अचकारः ।

कस । जेव जेव स हिचप' भवहरिदम् (य) ।

मक । अपि मासत्वा ?

कस । भवह ।

माध । वयस्य मकरन्द ! प्रसन्नप्रायस्ये वितर्कः ।

मक । कलहसक ! कुतोऽस्याधिगमः ?

कस । मए दाव मन्दारिभाए इत्यादौ, तएवि लवङ्गि-
वासधामादौ (द) ।

मक । अथ किमाह मन्दारिका माधवालेऽयोजनं
मासत्वाः ?

कस । उल्लङ्घाविनीदोति (ध)

मक । वयस्य माधव ! सर्वथा समाश्रयसिद्धि ।

या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजम्भा,

तस्या भवानपि मनोरथवन्धवन्धुः ।

तत्सङ्गमं प्रति सखे ! न हि मंशयोऽस्ति,

यस्मिन् विधिश्च मदनश्च कृताभियोगः ॥ (४६)

(य) शिनेवाक इदमपहतम् ।

(द) लवा तावन्मन्दारिकाया इत्यादिपि लवङ्गिकासकाभ्याम् ।

(ध) उल्लङ्घाविनीद इति ।

(४६) इति । सुकुमाराकारा मयसो नयनयोर्भवतोः कौमुदी तददाह्या-
दन्तिका वा भवतीत्यर्थः । तस्याः मासत्वाः सुजम्भा श्रीभनजम्भा भवानपि
मनोरथवन्धवन्धुः पतिव्यापनित्यन्वाह विवः नयनकौमुदीत्यप्येत्यर्थः । हे सखे !
माधव ! तत्सङ्गमं इति मासतीमिक्षमं प्रति नहि मंशवः सम्पद्योऽस्ति । उभयो-
राकारेहितादिभिर्जननीदारण्य सङ्घटितत्वादित्यन्वाहः । यस्मिन् सङ्गमे विधिः
कृता च मदनः कालश्च कृताभियोगः कृतपरिचयः भवतीत्यर्थः । विधिमदनावेव
उभयोर्मेधनं चटयिष्यत इत्यर्थः ।

द्रष्टव्यस्वरूपं च भवतो विकारहेतुः तदग्रेव लिख्यतां
माहती ।

माध । यदभिव्यक्तं वयस्याय, तदुपनय चित्रफलकं
चित्रवर्तिकाय । [मकरन्द उपनयति] ।

माध । [लिखन्] । सखे मकरन्द !

वारंवारं तिरयति दृष्टोरुद्धमं वाष्पपूर-

स्तम्भदुष्प्योपहितजडिम स्तम्भ मभ्येति गात्रम् ।

सद्यः स्त्रियस्यमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः,

पाण्डिल्लेखाविधियु नितरां वर्त्तते, किङ्करोमि ॥ (४७)

तद्यापि व्यवनितोऽस्मि । [चिरादभिलिख्य प्रदर्शयति] ।

मक । [वलोक्य] । उपपन्नस्तावदत्र भवतोऽभिषङ्गः ।

[मकौतुकम्] । कथमचिरैषेव निर्माय लिखितः श्लोकः ।

[वाचयति] ।

(४७) वारंवारमिति । वाष्पपूरः अनुप्रवाहः वारंवारं चञ्चोच्चं चञ्चोच्छ्रि-
द्विक्रिः । दृष्टोर्नयनयोः सदृशं प्रचारं तिरयति आच्छादयति । तिरस्कारी-
तीति शब्दान् टिकोपे सिद्धम् । तत्सदृश्योपहितजडिम तथा माधव्याः
सदृश्येन निरन्तरजालेन लुप्यतः जडिमः जडिमा कार्याचमनकयः यत्र तत्
गात्रं देहः कर्तुं कर्म चक्षुषवदक्षत्वं लभ्येति प्राप्नोति तथा कथयतुश्चान्
स्त्रियन् स्त्रेदाश्रितः अविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः अविरतसुलम्पी यत्र स, कतएव
लोलाङ्गुलीकः लोलावच्छाया चक्षुषयो यत्र स चक्षुषीयौ यम् । ततः क्षमाभावि-
करस्वसमाहः । अयं ममिच्छते पाण्डिः करः श्लेष्माविधियु चित्रव्यापारेषु नितरा-
मतिशयेन लिख्यमाणेनादिनाम् प्रत्ययः । वर्त्तते तिष्ठति किन्तु न लिखति किं
करोमि उपादानकराभावात् कार्याचमनं जायते । अत्र माधवक सन्त्योदकपा
शान्तिवती चक्षुषा व्याप्ता ।

जगति जयिन्स्ये ते भावा नवेन्दुवत्सादयः,
 प्रकृतिमधुराः सम्बेवान्धे मनो मदयन्ति ये ।
 मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका,
 नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महीश्वरः ॥ (४८)

[प्रविश्य सत्वरं मन्दारिका] । कलहंसस्य ! पदानुसारेण
 उपपन्नोऽसि । [माधवमकरन्दो दृष्ट्वा ससज्जम्] । कथं, तेवि
 महाशुभावा इधजेऽस्य ? (न) ।

[उपपन्नं प्रवर्णयति ।]

उभौ । मन्दारिके ! इहाप्यताम् ।

मन्दा । [उपविश्य ।] कलहंसस्य ! उपपेहि मे चित्त-
 फलम् ।

कल । [गृहीत्वा ।] गेह एदम् ।

(न) कलहंसस्य ! पदानुसारेण उपपन्नोऽसि । कथं तावपि महाशुभावी
 चजे १

(४८) जगतीति । जयिन्स्ये तद्वत्सादयः प्रकृतिमधुराः स्वभावमुन्दरासी ते
 प्रसिद्धाः नवेन्दुवत्सादयः वाचमुपायकोमुदीप्रथतयः भावाः पदार्थाः ज्ञेये तद-
 मित्राश्च जयन्ति सन्ति, ये भावा मनो इदं मदयन्ति बाह्यादयन्ति । चन्द्रादी-
 नामाह्लादजनकत्वे कथं मासन्त्यो तन्मानुषा इत्यादिदृष्ट्वा समिति । किन्तु लोके
 भुवने इव विलोचनचन्द्रिका जेहकोमुदी यन् मम नयनविषयं दृग्गोचरत्वं याता
 याता जन्मनि जन्मन्येकः । एकः चरितोऽयः स एव तद्गोचरत्वं इत्यर्थः महीश्वरः
 जगतीति शेषः । चन्द्रादीनां स्वभावाह्लादजनकत्वे तदपेक्षया मासन्त्याः सर्वाति-
 मावित्युक्तम् । चन्द्रादीनाम् उभयत्वं तुल्यं तेन मासन्ती एव एका जीवनादपि
 धनादपि श्रेयसीति भावः ।

मन्दा । [विस्तीक्ष्य] । कलहंसस्य । केन उच्य, किं निमित्तं वा, एतन्मासदौ चास्तिहिता ? । (प)

कल । ओ केन चिन्मिसेन मासदौ (प) ।

मन्दा । [सहस्रं] । दिष्टिषा दंसिदकलं दार्चिं विष्णायं पचावइषी (व) ।

मक । मन्दारिके ! यदेष वस्तुनि एव ते वस्तुभः कथयति, अपि तथा तत् ?

मन्दा । महाभाष ! अधश्म ।

मक । क पुनर्मासतौ माधवं प्राग् दृष्टवती ?

मन्दा । लवङ्गिषा भषादि, बादाधनगदेति ।

मक । वयस्य ! ननु अमात्यभवनासन्नख्येव बहुयः सन्सरावहे, तदुपपन्नमेतत् ।

मन्दा । अणुमन्तु मं महाणुभाषा, जाव एदं भषवदो देवस्य मषवस्य सुचरिदं पिषसङ्गौ लवङ्गिषाए चिबेदेमि (भ)

मक । प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः ।

[मन्दारिका चिबकलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता] ।

मक । वयस्य ! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदौधितिः प्रसङ्करोति मध्यमङ्कः, तदेहि संख्यायमेव * गच्छावः ।

[रन्तुल्याय परिक्रान्तः] ।

(प) कलहंसक ! केन पुनः किं निमित्तं वा अत्र मासतौ चास्तिहिता ।

(प) वः केन चिन्मिसेन मासतः ।

(व) दिष्ट्या दंसितकलनिदानौ विष्णायं प्रजापतेः । विष्णाये चिन्मिसेन चिन्मिसेन ।

(भ) अणुमन्तां मां महाणुभाषी, जावदिदं भववती देवस्य मदनस्य सुचरितं प्रियवस्य लवङ्गिकाया निवेदयामि ।

* संख्यायं गृह्यम् ।

माध । एवं हि मन्ये ।

सर्माश्वोविसरविवर्त्तने रिदानीम्

मुग्धाख्याः परिजनवारसुन्दरीणाम् ।

तत्प्रातर्विहितविचित्रपत्रलेखा-

वेदम्यां जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ (४८)

अपि च । उन्मीलन्यकुलकरालकुन्दकोश-

प्रय्योतनमकरन्दगम्भवन्ती । ।

तामीपत्रचलविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन् पवन ! मम भृगाङ्गमङ्गम् ॥ (५०)

मम । अभिहन्ति, हन्त कथमेव माधवम्

सुकुमारकायमनवयवः स्मरः ।

(४८) धर्मेति । इदानीं मध्याह्ने । सर्माश्वोविसरविवर्त्तनेः सर्माश्वो
श्वेदजलानीं विमरः चारा तस्य विवर्त्तनेनित्येक्षप्रसारणेः मुग्धाख्याः सन्ध्याः
परिजनवारसुन्दरीणां परिजनगणिकानां कपोलकुङ्कुमानि मन्त्रम्यलकुङ्कुमा-
नं पत्रानि (कर्मपद) तत् प्रसिद्धं प्रातः प्रभातसमये विहितविचित्रपत्रलेखावेद-
म्यां रचितविचित्रपत्राकारकपोलभूषणसौन्दर्ये जहति त्यजति । प्रातःकालापेक्षयापि
मध्याह्ने श्वकपोलकुङ्कुमानां स्यान्मण्डलमेषिकसुतप्रचितम् । प्रातर्वेद्यादीनां
सन्ध्याः सन्ध्याभूषणकुङ्कुमादिपत्रं मध्याह्ने च सुकुमारतया तस्य निःसङ्कल्पम्
प्राप्तम् ।

(५०) उन्मीलयति । उन्मीलनं कर्मपदविहितानि मुकुलानि यस्य स
कराली भीषणः कुन्दकोशः, विरहात् सवन्धुकेत्याह भीषणत्वमित्यर्थः । तस्मात्
प्रय्योतनं गलनं यो घनः निविडः मकरन्दः कुसुमरसः तस्य यो मन्त्रः परिमलः
तस्य मन्त्रः सङ्कषरः तत् सङ्गृहः । हे ताहम् ! पवन ! वायो ! हेवत्प्रचलविशी-
यना दरविश्रितदृष्टिं विरहकाले पवनस्य भीषणव्यापारवतया समस्तचञ्चित-
लोचनां नताङ्गी तां मालतीं मालिङ्गन् शिष्यन् मम चङ्गमङ्गं प्रत्यवयवं स्मरं,
मालतीं मालिङ्गनजनसौभाग्यातिशयेन पवनस्य महेच्छामेऽपि ताहमसीरव-
लामप्रसङ्गादित्यभावः ।

अचिरं वैकृतविवर्तदाहः,

कलभं कठोर इव कूटपाकलः ॥ (५१)

तद्वन्न भगवती कामन्दकी नः शरणम् ।

माध । [स्वगतम् ।] आश्चर्यम् !

पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चात्

अन्तर्बहिः परित एव विवर्तमानाम् ।

उद्बुद्धमुग्धकनकाञ्जनिभं वहन्ती-

मामङ्गलितिर्यगपवर्त्तितदृष्टि वल्लम् ॥ (५२)

[प्रकाशं ।] वयस्य ! मम हि सम्प्रति,

प्रसरति परिमाथी कोऽप्ययं देहदाह-

स्तिरयति करणानां पाहकत्वं प्रमोहः ।

रणरणकविहङ्गिं विभ्रदावर्त्तिं गात्रम्,

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वञ्च धत्ते ॥ (५३)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति वकुलवीथी नाम प्रथमोऽङ्कः ।

(५१) अचिरंतीति । अचिरं प्रतिकल्प्य एवः अरः कामः सुकुमार-
कायं सुकोमलाङ्गं माधवं वैकृतविवर्तदाहः विकारात्मभावकठिनः कठोरः
चिकित्साऽसाध्यः कूटपाकलः कठिनात्परः कलभं करिणावकमिव अचिरं
कटिति कषममिहं प्रहरति व्यथयतीत्यर्थः । इतीति खेदि स इव स इति
निदर्शना सा च दुर्जयकरकर्मप्रहाररूपके च सङ्गीर्यते इत्यनयोः सहरः ।

(५२) पश्यामीति । उद्बुद्धमुग्धकनकाञ्जनिभं उद्बुद्धं विकसितं मुग्धं
कान्तं वत् सुन्दरपद्मं तन्निभं तत्सदृशं आसङ्गलितिर्यगपवर्त्तितदृष्टि आसङ्गा मणि
अनुरक्ता तिर्यगपवर्त्तिता तिर्यक्स्थिता दृष्टियन्त्रं तत् वल्लं मुग्धं वहन्ती, तथा
अन्तर्बहिः अन्तर्देवाद्येऽपि च परितस्तुर्दिक्षु विवर्तमाना नमनवकपचारिणी
तामिव मातृतीमेव इतः इतः पुरतश्च पश्यामि अचञ्चलवति ।

(५३) प्रसरतीति । परिमाथी मोहकः कोऽप्यनर्चनीयोऽयं देहदाहः

द्वितीयाऽङ्कः ।

—●—

ततः प्रविशतश्चेद्वी ।

एक। जला ! सङ्गोदमालापरिसरं अबलोद्गदादुदीपा
तुम किं मन्त्रपत्नी आसि ? (क)

द्वितीया । सहि ! तेन किल माहवपिषवपस्तेन मश-
रुष्टेन मषलोक्तेन मषणुक्ताणमुच्यते मषवदीए णिव-
दिदो (ख) ।

प्रथमा । तदो किं ?

द्विती। तदो भट्टदारिष दृष्टकामाण भववटीण णउ-
त्तिणिमित्त सबलाइदा णणुप्पे सिदा। मणवि ताण कधिदं,
जधा लब्धिपाददीषा विवित्ते भट्टदारिषा वट्टादित्ति (ग)।

(५) इत्या ! सकीतज्ञाणापरिसरे चरन्वाकितारितीया त्वं किं स-
यसी वासी ।

(ख) माघः । तेन किल साधवप्रियवयस्येन सकलदेन सुखल एव मदनी ।
दानद्वयानो भवन्ते निर्दिष्टः ।

(य) ततो, भण्डारिका द्रष्टुमात्रा भगवत्या प्रवृत्तिनिमित्तं अवलोकिता
चतुर्प्रतिता, अद्यापि तस्यै कश्चित्, यथा स्वार्थकादतोया विविक्ते भण्डारिका
वर्त्तते ।

शरीररक्षायः प्रसरति समन्वयते । प्रमोदः अज्ञानं करुणानामिन्द्रियाणां वाङ्मयम् अवलम्ब्यते तिरस्ति आश्वासयति । आवर्ति विवर्तमानं गानं रस-
रसविशिष्टं प्रदुष्यते विभत् दधानं अथवा रसरसविशिष्टं कामविशिष्टं
विभत् व्यसति, अमङ्गलं अन्तःकरणं तन्मयत्वं मातृतीक्ष्णकृतं यत् आश्रयते ।
अत्र तापनीकमाश्रित्यतत्त्वतादया कारावस्था उक्ता ।

प्रथः । इत्था ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमाईं अवचिन्तो-
मिति, मधुपुष्पाणादो जम्ब चागदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता ?
(घ)

द्विती । अधश्, तं खलु परावृत्तीं जम्ब हत्ये गेह्लिष,
पडिसिहपरिषणा, भट्टिदारिषा उपरिषलिन्दश्च समा-
रुढा (ङ) ।

प्रथ । नूनं तस्मै महागुभावस्मै सङ्कधाए अत्तार्णं विणो-
देदि (च) ।

द्विती । [निश्चस्य ।] कुदो मे चासासो ! एदिष्ठा अज्ज
सविसेसदंसणेण अदिभूमिं खलु, ताए अहिणिवेसो गमि-
स्सदि । अस्सश्च, नन्दणस्मै कारणादो महारापो भट्टिदा-
रिषं पत्थयन्तो अमच्चंणं विस्सन्तो (क) ।

प्रथ । किंति ?

द्विती । पडवदि णिअस्मै कस्सपाजणस्मै महारापोत्ति ।
ता जादं आमरणं खलु, हिअअमल्लं मालदीए माहवाणुरा-
पोत्ति तक्केमि (ज) ।

(घ) इत्था ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमावचिन्तोमीति, मदनीयाना-
देव नावता तत् किं सम्पत्तं संप्राप्ता ।

(ङ) अध किं, तां खलु परापतन्तीमेव हत्ये गृहीत्वा, प्रतिविहपरिषणा,
भट्टिदारिषा उपरिषलिन्दं समाहृता ।

(च) नूनं तस्मै महागुभावस्मै संकधया आत्मानं विनोदयति ।

(क) कुतस्तस्या आश्वासः । एतेनाद्य सविसेसदंशनेनातिभूमिं खलु तस्या
अभिनिवेशो गमिष्यति । अन्यश्च, नन्दनस्य कारणान्महाराजो भट्टिदारिषा
प्रापयमानोऽन्त्यानेन विग्रहः । अतिभूमिं उत्काशम् । अभिनिवेश आसक्तिः ।

(ज) प्रभवति निजस्य कस्यकाजस्य महाराज इति । तज्जातमानरणं
अनु हृदयवन्तं मालत्वा माहवाणुराव इति तर्कयामि ।

प्रह । अवि नाम, भगवदो किंपि एव भगवदीत्यर्थं
दंसदृष्टिः । (भ)

द्विती । अहं यसम्बद्धमणोरहे ! एहि, गच्छन्तु । (ज)

[इति परिकल्प्य निष्क्रान्ते प्रवेशकः ।] (ट)

[ततः प्रविश्य पवित्रा सीम्नः मासती लवङ्गिका च ।]

मासती । इह महि ! तदो, तदो ।

लवङ्गिका । तदो तेन महागुभाण उवणीटा मे इषं
वडलमाला (ठ) । [इति मालामर्पयति] ।

माल । [गृहीत्वा, मरुधं निर्वर्ण्य ।] महि ! एकपास-
विसम पडिबडा क्व, इषं विरचणा (ड) ।

लव । एतद् दाव परमणौषत्तणे तुमं ज्ञेयं अवरञ्जसि (ढ)

माल । कथं विष ?

लव । जेण सो मुहो दुब्बा-सामलङ्गो तथा विह्वली-
किदो (ण) ।

माल । पिपसहि लवङ्गिए ! सव्वथा चासासणसी-
लासि (त) ।

(भ) अवि नाम भगवती किमप्यत्र भगवतीत्वं दर्शयिष्यति । भगवतीत्वं
ज्ञानादिभेदवत् ।

(ज) अहिं यसम्बद्धमणोरहे ! एहि गच्छन्तु ।

(ट) प्रवेशकः मुदासीत्वा नीचापावप्रयोजितः । अद्वयानाभिप्रेतः ज्ञेयं
विषयकं यथा ।

(ठ) ततस्तेन महागुभावेनोपनीता मे एषा वडलमाला ।

(ड) महि ! एकपासं विषमप्रतिबडा ज्ञानियं विरचणा । प्रतिबडा घटिता ।

(ङ) अत्र तावदरमणीयत्वं लभेत्पराज्यसि ।

(ण) येन मे सुखदुःखोपशान्तिरुत्तमा विह्वलीकृतः । विह्वली व्याकुलः ।

(त) पिपसहि लवङ्गिके । सर्वथा चासासणसीलासि ।

लव । सहि ! का एत आसासबसीलदा ? खं भवामि,
सोवि पिप्रसहोए मन्द-माहदउब्बे जन्त पफुल्ल-पुण्डरीप-
विबुभमेहिं पटुमावह-वउलावलो-विरपणावदेम-मज्झिमिद-
बलामोडि-वित्थरन्तेहिं लोअणेहिं, विजिअमाण-विअण-सि-
मिद-दोह परन्त परि अत्तणा-विलास-तण्डुविद-भ्रू-लदा-विड-
खिदाणङ्ग-मारङ्ग-विबुभम-विअट्टं अवलोअणन्तो पञ्चकवीकि-
दोअेव्व (थ) ।

माल । [लवङ्गिकां परिष्वज्य] । अगो पिप्रसहि ! किं
तस्स दाव महाणभाअस्स माहाविषा अेव्व मुहुत्तमसिधाइणो
जणस्स विप्लवहेतुया विनासा, आदु जहा पिप्रसही संभा-
वेदि ? (ट)

लव । [विडस्य मासूयमिव] । तुमखि महाअेण अेव्व
तस्मिं अवसरं अमङ्गीटअं णञ्चिदामि (ध) ।

(थ) सखि ! कात आसासनशीलता ? ननु भवामि, सोऽपि प्रिय-
मख्या मन्दमाहदउब्बे जन्तपफुल्लपुण्डरीकविभसाभ्यां प्रथमावहकुलावलीविरचनाप-
देशसंयमितबलामोडिविस्तृताभ्यां खीचनाभ्यां विजृम्भमाणविक्रयस्मितदौर्घपयल-
परिवर्त्तनाविहासताण्डवितभूलताविडम्बितानङ्गमारङ्गविभमविदग्धम् अवलोअयन्
प्रत्यचोक्त एव । उद्वेजन् कम्पमानम् । विभवं माहश्यं आतिर्वा । माधवस्य
पुण्डरीकलाचनत्वात् । बलामोदा वलातकारेण विस्तृताभ्यां विकारं गच्छ-
हाम् । विजृम्भमाणः वर्तमानः । स्मितः खिन्धः । दौर्घपयलम् अति-
दोर्घम् । परिवर्त्तना पुनः पुनर्गमनं तत्र विनासः विडिदट्टव्यापारः तेन
ताण्डवितया नातिताया सूनतया विडम्बितः समोक्तः अनङ्गमारङ्गविभमः
कन्दर्पधनुर्विलासः ततः विदग्धम् इति क्रियाविशेषणम् ।

(ट) अहो प्रियसखि ! किं तस्य तावन्महानुभावस्य आमाविष एव
मुहुत्तमसिधायिनो जनस्य विप्लवहेतुका विनासाः, आहोन्ति यथा प्रियसखी
सम्भावयति ?

* (थ) त्वमपि अमाधेनैव तस्मिन् अवसरसङ्गीतकं कर्तुं तासि ।

मास । [मलज्ज] । कुं, तदो, तदो ।

सव । तदो पडिणियत्तमास-जत्ताज्ज-सहुल्लेय-अत्त-
रिदे तस्मिं जजे, मन्दारिषाय चरं उपमदस्मि, ताए क्खु,
चित्तफलसं प्रभाटे हत्थीकिदं आसि (न) ।

मास । किंणिमित्तं ?

सव । तं क्व, माहवाणुचरो, कलहंसयो नाम कामेदि,
सा तस्म दमदस्सदित्ति, तदो पिअणिवेदिआ मे मन्दारिषा
सम्भुत्ता (प) ।

मास । [स्वगत] । जणं तेषावि कलहंसएण तं पडिहन्दपं
अत्तयो आहस्स दंसिदं हुविस्सटि । [प्रकाशं] । सहि !
किंदाणि दे पिअं (फ) ।

सव । एदं, क्खु, मन्दाविदस्स मन्दावधारिणी दुल्लहमणं
रह्जवेम-दूस्सहाअम दअत्तत्त-चित्तस्स खणमत्त-णिब्बावपं तं
पडिहन्दपं (व) । [इति चित्रं दर्शयति] ।

मास । [सहपं मोक्षुमं चित्रं निर्वर्ण्य] । अहो ! तेषां

(न) ततः प्रतिनिवर्तमानयाजाजनसहस्रेण अन्तरिते तस्मिन् जजे, मन्दारि-
षाया गृहमुपगतस्मिन्, तस्याः खलु चित्तफलसं प्रभाते हत्थीकृतमासीत् । हत्थी-
कृतं आसीकृतमित्यर्थः ।

(प) ता खलु माधवानुचरः कलहंसयो नाम कामयते, सा तस्म दवे-
षिष्यतीति, ततो मे प्रियनिवेदिआ मन्दारिषा संभुत्ता ।

(फ) नूनं तेषापि कलहंसकेन तत्प्रतिहन्दकमात्मनो नाचस्य दर्शितं
भविष्यति । सहि ! किमिदानीं ते प्रियम् ।

(व) एतत्, खलु सन्नापितस्य सन्नापकारिणी दुल्लहमनीरषावेन्द्रदुःसहाया-
सदृशमानचित्तस्य अथमात्रनिर्वापकं तव प्रतिहन्दपम् ।

पि मे हिषयस्य चचासङ्गो, जेह एब्बं पि चाक्खासुत्तं विषय-
त्थांति संभावेमि । कथं चक्खरादमि ? (भ) ।

[इति वाचयति ।]

जगति जयिनस्स ते भावा मवेन्दुकखादयः [इत्थादि पूर्वोक्तं
पठित्वा सानन्दं] । महाभाग ! सरिसी खलु दे विम्माचस्य
विरचयामधुरदा, दंसत्तं उच्च तक्कासमनोहरं परिचामदीह-
सन्दावदावचम् । धम्माओ खलु, ताओ कस्यपाओ जाओ तुम्
ए पेक्खन्ति, पेक्खिअ वा अत्तओ हिषयस्य पइवन्ति ।

[इति रीदिति ।] (ग)

खव । सहि ! किं एब्बं पि दे अत्थि चाक्खाओ ? (य) ।

मान । सहि ! कथं ?

खव । जस्य कारणादो, उक्खण्डिअवन्धत्तं विअ, कहे-
हिपसव, किलमन्त-ओमालिआ-कुसुम-विअहा परिक्खि-
असि, सोवि आणाविदो भअवदा मन्नाइण सन्दावस्य, दूस-
इत्तत्तं ति (र) ।

(भ) खडी ! इदानीमपि मे इदं वक्ष्य चचासङ्गो, येनैवमपि चाक्खासुत्तं विष-
य इति सन्भावयामि । कथमचरावि अपि ? ।

(ग) महाभाग ! सदृशी खलु ते निर्माचस्य विरचयानधुरता, दंसत्तं
पुनस्तत्कासमनोहरं परिचामदीर्घसन्दावदावचम् । धम्माः खलु ताः अन्धका
वाक्का न प्रेक्षन्ते पेत्य वा चाक्काओ इदं वक्ष्य प्रवर्तन्ति ।

(य) सहि ! किमेवमपि ते नास्ति चाक्खाः ?

(र) वक्ष्य कारणादुत्खण्डितवन्धननिव कहेहिपसवर्त्तं कान्तवन्धनानिआ-
कुसुमनिःसृष्टा परिक्खिअसे, सोऽपि आविती भगवता मन्नायेन सन्दावस्य दुःख-
इत्यनिति । उत्खण्डितम् विअम् । कहेहिः असीकः । निःसृष्टा अन्धका ।

माल । कुसलं दासिं तस्मै महाशुभावस्य भोदु, मम
उत्तं दुःखं चोपायासो । [सास्रं] । विसृज्यते च त्वं पित्रसहि !
(स) ।

[संकतमायितम् ।]

(१) मनोरामस्तौत्रं विषमिव विसर्पेण विरतम्,
प्रमाथी निर्धूमं ज्वलति विधुतः पावक इव ।
हिमस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरौयानित इतो
न मां ज्ञातुं तातः प्रभवति, न चास्मा, न भवती ॥

नव । एवं ज्वल्य, पञ्चकमोक्तादादणो परोक्ष-दुःख-
दूषण-दास-कारिणो मज्जनममागमा ह्यस्ति । अथ च,
ज्वल्य बाटापणन्तरं मुहुन मेत दमणेण, सविम-ममिह हुद-
बहापण पुष्पिमा चन्दोदया, निजकृण-काम व्यावार-संसद-
जोबिदा दे सरीराबत्या, तस्मै ज्वल्य मपत्तमस्मिन्मदमणा चञ्च-
सन्तप्यसि त्ति किं एतत् भविष्यत् । ता, पित्रसहि ! मलाह-

(२) कुसलमिदानीं तस्मै महाशुभावस्य भवतु, मम पुनर्दुःखं चायासः ।
विसृज्यते च त्वं पित्रसहि ! ।

(१) मन इति । प्रमाथी ज्वलकः मनोरामः साधवं प्राप्यभिखावः तौत्र-
मुक्ते विषमिव अविरतं विरतं विसर्पेति प्रसरति । तस्मा विधुतः सन्धुषितः
पावकः यत्रिदं निर्धूमं भूयस्वितं बला मया ज्वलति, गरौयान् दुःखित्वा
ज्वर इव प्रत्यङ्गं प्रत्यवयवं हिमस्ति । इतः कारणात् इतोऽत्र तातः चन्मा माता
भवती च मां ज्ञातुं न प्रभवति न भवतीति ।

विज्जं दुल्लङ्ग-मणोरहफलं जीवलोपकम्, गुहकागुरागसदृशं
महागुभाय वल्लङ्ग-समागमोत्ति, दत्तिथं जाघोमो (व) ।

माल । सहि ! दरद-मालदी जीविदे ! साहसोपका-
सिणि ! अपेहि । [साल] । अहवा, अहमेव वारंवारं पलो-
पपन्तो, दुक्कावत्थाविद-धीरत्तवा-वह्मेण पत्तपो हिमएण,
दूर विजिञ्चमाय दुम्बिक्क-सङ्करी, एत्थ अपराध्यामि, तथापि
पिप्पसहि ! (घ) ।

[सूचः संकतमात्रिक ।]

ज्वलतु गगने राज्ञी राज्ञावच्छककलः प्रगौ,
ददतु मदनः, किं वा मृत्योः परेष विधास्यति ।
मम तु दयितः साध्यस्तातो जनन्यमलान्वया,
कुलममखिनं नत्वेवायं जनो, नच जीवितम् ॥ (२)

(व) एवमेव प्रत्यक्षलोपकादिभिः परीक्षतुःकृतुःसहायानकारिणः सज्जन-
समागमा भवन्ति । अपिच यथा वातायमान्तरमुद्गर्जनाद्वर्जनेन सविशेषसकल-
वहःयमानपुष्टिमाचन्द्रोदया निष्कलकालमयापारसंज्ञितजीविता ते शरीरा-
वत्त्वा, तस्यैव सम्प्राप्तविशेषदर्शना अथ सत्यस्योत्ति किमपि भवितव्यम् । तम्
प्रियसहि ! जाघोमो दुर्लभमनोरहफलं जीवलोपकम्, गुहकागुरागसदृशं महागु-
भायवल्लभसमानम् इत्येतावज्जानोमः । गुहकागुरादे सखीदारा वल्लभसमानम्
कारयितव्यः इतिभावः ।

(घ) सहि ! दयितमावतीजीविदे ! साहसोपकासिणि ! अपेहि ।
अहवा, अहमेव वारंवारं पलोपपन्तो, दुक्कावत्थावितधीरत्तवावहमेन पावानी
इदमेव दूरविजिञ्चमायदुर्लभसङ्करी अत्र अपराध्यामि तथापि प्रियसहि ! ।

(२) ज्वलति । अलक्षकः यज्ञी पूर्वचन्द्रः राज्ञी राज्ञी प्रतिराजं
वीर्यायां दिवङ्गिः । जनने ज्वलतु, मदनो ददतु सातां तावत् तापहात्री
तत्र वा मे चतिरसि इत्यादि अरचमेव अरचमिति द्रव्यसि किं वेति ।
मृत्योर्नृणां परेष कवीरवत् किं विधास्यति ? करिष्यति, न किञ्चिदिच्छेदे ।

सव । [स्मृतं ।] एव दाहिं को उवाचो ?

[सव नेपथ्याहं प्रविष्टा प्रतीहारी ।]

एसा भयवदी कामन्दई ।

उभे । किं भयवदी ?

प्रती । भट्टिदारिचं दह, कामा आचदा ।

उभे । तदो किं बिलम्बोपदि ?

प्रतीहारी निष्क्रान्ता ।]

[माकती चित्रफलकं आच्छादयति ।]

सव । [स्मृतं ।] सुसमीहितं क्व जादम् ।

[ततः प्रविशति, कामन्दकी चरणांकिता च ।]

काम । साधु सखे ! भूरिवसो ! साधु, प्रभवति निजस्य
कन्यकाजनस्य महाराज इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तम् ।
अपिच । अद्य मन्मथोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेः अनु-
कूलतामवगच्छामि । वकुलावलीचित्रफलकव्यतिकरमंविधा-
नकौतुकम् अद्भुतं प्रमोदमुक्तामयति । इतरेतरानुरागो हि
दारकर्मणि पराध्वं मङ्गलं, गीतशायमर्थोऽङ्गिरसा, यस्यां
वाक्पनस्युपोरनुबन्धः तस्यासृष्टिरिति ।

अद । एसा मालदो ।

काम । [निर्वृत्तेः ।]

एव परीतेति किं वीरे इतीया । तु किमु नम मातः पिता दहितः प्रियः श्राव्यः
चमत्कान्ता जननी श्राव्येवर्धः, चमत्कान्ते निर्मले कुलच श्राव्यं न तु चरं
इतिव्यः माधववदी जनः नैव श्राव्यः न च इह जीवितं जीवने नमैवर्धः न च
श्राव्यं सजीवनपरिव्यादाशिकावान् चश्राव्यत्वं सजीवनमेति ज्ञातः ।

निकामं कामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा,
कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।
अवस्थामापन्ना मदनदङ्गनोद्वाहविधुरा-
मियं नः कल्याणी रमयति मनः कम्पयति च ॥ (१)

अपिच । परिपाङ्क्तुपांसुलकपोलमाननम्
दधती, मनोहरतरत्वमागता ।
रमणीयजन्मनि जने परिभ्रमन्
ललितो विधिर्विजयते हि मानस्यः ॥ (४)

अथवा । नियतमनया सङ्कल्पनिर्मितः प्रियसमागमो-
ऽनुभूयते । तथाहि अस्याः ।

नीवीबन्धोक्तुमनमधरम्यन्दन, दीर्घिषादः,
स्वेदसङ्कर्मसृणमधुराकेकरस्निग्धतारम् ।
गात्रस्तम्भः, स्तनमुक्लयोक्तप्रबन्धः प्रकम्पो,
गण्डाभोगे पुलकपटलं, मूर्च्छना, चेतना च ॥ (५)

(१) निकाममिति । मदनदङ्गनोद्वाहविधुरा विरहानलसमन्वितस्त्रिभुज-
वर्णा चापरा प्राप्ता कल्याणी दयाभाजनं शशिनः चन्द्रस्य कलाशेषा कला-
शेदशेषः शेषो यस्याः सा एकाग्रिका मूर्तिस्तद्विवृतया नेत्रोत्सवकरी नयना-
नन्दजनिका सरसकदलीगर्भसुभगा सद्गुलकदलीपत्रसारकोमला इयं कामाङ्गी
मासती नः कल्याण मनः निकाममतितरां रमयति मोदयति कम्पयति च ।

(४) परिपाङ्क्तुति । परिपाङ्क्तु पांसुलकपोलं यथपाटनसङ्कल्पं चामनं
स्वसुखं दधती विधत्ते मनोहरतरत्वम् आगता प्राप्ता मासतीति शेषः । अङ्गा-
लान्तरं गच्छति । हि वतः मानस्यः मदनसम्बन्धो ललितः सुन्दरः विधिः रमणीयं
मनोह्रं कम्पयत्यलं तस्मिन् जने जनेष्विच्छेदः । आतारैकवचनं परिभ्रमन् विद्यप्यन्
विजयते । सीन्दर्यादीनाम् आत्मविजयसाधनत्वेन प्रसिद्धे रतिभावेः ।

• (५) नीवीति । नीवीबन्धोक्तुमनं वसनसन्निवृत्तं अधरम्यन्दनं दीर्घ-

[इत्युपवर्षति ।]

लव । [मासतीं चाकथित्वा ।] मासदि ! इदौ ।

[उभे उल्लसतः ।]

मास । भयवदि ! वन्दामि ।

काम । महाभागे ! अभिमतफलभाजनं भूयाः ।

लव । एदं चासत्, एत उबविसदु भयवदी ।

[सर्वां उपविशति ।]

मास । कुसलं भयवदीए ?

काम । [निःश्वस्य ।] कुशलमिव ।

लव । [स्वगतं ।] पत्यावणा क्व, एसा कबडनाडपस्य ।

[प्रकाशम्] गुरुष-वाह-त्यम्भमन्यरिद-कण्ठ-पडिलम्भी-
मासं, पथारिसं जेम्भ भयवदीए वचणं, ता किं दाणिं उब्बे-
पकारणं बुद्धिसिद्धि (प)

काम । ननु अयमेव चीरचीवरविहङ्गः परिचयः ।

लव । कथं विष ?

(प) प्रकाशना काल एसा कण्ठनाटकस्य । गुरुषापलाशमन्यरितकण्ठ-
प्रतिकप्रतिपादनस्याहममेव भगवन्वा वचनम् । तत् किमिदानीमुद्दिष्टकारणं
भविष्यति । मन्यरितः मन्दोक्तः ।

वाहः करणानिः स्नेहः, लक्षणे चिह्ने लघुरे सुन्दरे चाकेकरे चाकुक्षिते स्निग्धे
सरस्वे तारौ वक्ष्ये तत् पदं, मातृकायाः दीक्षाचलत्वं, सानुसुक्तयोः सुकुशाकारयोः
शान्तयोः सन्तुष्टयोः विच्छेदशून्यः निरन्तरमित्यर्थः प्रकल्पः, जन्माभौमे कपोलमण्डले
पुलकपटलं पुलकितत्वं, बुद्ध्या, मोक्षः, चेतना च । यस्याः मातृकाया मातृ-
विहङ्ग एते करकृत्यापारविशेषा जायन्ते । विरहविचुरा इवमितिभावः ॥

काम । अयि ! त्वमपि न वेत्सि ?

इदमिह मदनस्य जैत्रमर्षं सहजविद्यासमिपत्यनं शरीरम् ।
अनुचितवरसंप्रयोगशोचं, विफलशुभातिशयं भविष्यतीति ॥६॥

[नाखली बैचिछं नाटबति ।]

सव । अत्रि एदं, अरिन्दवपयाशुरोधिवा अमवेव अम-
अस पडिवया मातदौति सयलो जयो अमव अगुण्हेदि
(स) ।

माल । [स्वगतं ।] कथं उबहारीकिदस्मि तादेव
राइणो ? (इ) ।

काम । पाश्र्व्यं ।

गुणापेक्षाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथवा,
कुतोऽपत्यच्छेहः कुटिलनयनिष्ठातमनसाम् ? ।
इदं त्वेदं पर्य्यं यदुत नृपतेर्नर्ममशिवः,
सुतादानाश्लिषं भवतु. स हि मे नन्दन इति ॥ (७)

(स) अस्मिन्प्रदेशे नानाश्रेणीया अस्मात्पुत्रेण नन्दनस्य प्रतिपत्त्या साकृतीति,
सकृदपि जनोऽस्मात्पुत्रोऽस्मिन् ।

(४) कथमुपहारीकृतास्मि तातेन राज्ञः ?

[illegible]

(७) कुक्षेरिति । मुखापेद्यायनं ववाहवा मुचननपेक्षैवेत्यर्थः । अक्षमिद-
 म्प्राप्तानां चारण्यं एतदनुचितमित्यर्थः । अथवा कुटिलनयनिष्ठातनयना

मास । [जगतं ।] राक्षाराक्षं बहु तादृशं गुरुत्वं, च
उच्य मासदी (क)

उच्य । एषां जघा भयवटीए चाक्षतं, चक्षुषा तस्मिं वरे
दुहं सवे चक्षुस्त-जीव्यवे किं च विचारितं चमक्षेण ? (ख) ।

मास । [जगतं ।] हा इदं हि ! समुवत्यिदाणत्य-वज्ज-
पटथा मन्द-भाइणी (ग) ।

उच्य । ता एमीदद् भयवटी, परिताहि इमादी जीविद-
मरणादी पिचमसीं. तवावि एषा दुहिदा जीव्य (घ) ।

काम । अयि, मरले ! किमत्रभवत्या मया शक्यं कर्त्तुम् ?
प्रभवति प्रायः कुमारीणां जनयिता देवश्च । यच्च किल कौ-
शिकी शकुन्तला दुष्यन्त, चक्षुराः पुरुषवसश्चक्रे, इत्याख्या-
नविद चाक्षतते, वासवदत्ता च राक्षे मञ्जुयाय पित्रा दत्त-

(क) राक्षाराक्षं बहु तादृशं गुरुत्वं न पुनर्मासदी ।

(ख) एवं यथा भयवटीए चाक्षतं, चक्षुषा तस्मिं वरे दुहं सवे चक्षुस्त-जीव्यवे किं च विचारितममक्षेण ?

(ग) हा इदं हि ! समुवत्यिदामवेकपवज्जपतना मन्दभाइणी ।

(घ) तत्तपमीदद् भयवटी, परिचायस्य चक्षुःजीविमरणात् प्रियसखी,
तवाप्येषा दुहिनेव ।

कठिनजीतमाणां विचारितममक्षेणः । जन्मिषां कुतोऽप्यमक्षेणः ? मासतीत्यर्थः ।
भीतिमानं च अत्र दृष्टीयतादिति भावः । इदं चक्षुष्यं चक्षुष्यत्वं
इदं परमेतद्विषयसदृशं भवतीत्यर्थः । उच्येत तत निचये गुरुतेः नमोऽर्चयः
सुतादानात् सप्तमादानात् च सप्तमविषयया वटी । मित्रं मुहुर्द भवतु किं
यतः स मे भग्न मन्दम चागम्यजनक इति चक्षुः विचक्षितं वदेतत् वचनम्
इदमर्थमेव ।

मात्मानमुदयनाय प्रायच्छत् इत्यादि, तदपि साहसिकव्यमित्य-
नुपदेष्टव्यकल्पं, सर्वथा,

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्यात्
दस्वात्मजां भवतु निर्हतिमान् यमात्मः ।
दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन,
धूमयद्देव शशिनो विमला कलिव ॥ (८)

माल । [माखं खगतं ।] हा ताद ! तुमस्य मम नाम
एवमिति सम्बधा जिदं भीषतिह्वाए (६) ।

अथ । चिराइदं भयवदीए, च भणामि, अस्तुत्तसरीरो
महाभाओ माहवोत्ति (७) ।

काभ । गम्यते, वल्ले ! अनुजानीहि माम् ।

लव । [जनान्तिकं ।] सखि ! मालदि ! सम्पदं भय-
वदीए सयामादो, तस्स महाणुभाअस्स उम्मां जानीमो (८) ।

(६) हा तात ! त्वमपि मम नाम एवमिति सर्वथा जितं भीषतिह्वा ।

(७) चिरायितं भयवत्या, ननु भणामि अस्तुत्तसरीरोः अस्तु महाभाओ-
माधव इति ।

(८) सखि ! मालति ! साम्प्रतं भयवत्याः सखायान्, तस्मै महाणु-
भाअस्स उद्गमं जानीमः । उद्गमम् उत्पत्तिम् ।

(८) राज्ञ इति । यमात्मः सचिवः कार्यात् कार्यवशान् राज्ञी वृषक
प्रियाय सुहृदे सचिवाय यमात्माय आत्मजां मासतो दस्वा निर्हतिमान् सुखी
भवतु । धूमयद्देव धूमाकारराष्ट्रयद्देव दमनशूलैर्विषः । शशिनः चन्द्रक विमला
मनोहरा कलिवेति निर्दमना । वाहंस्वात् कीदृश्याय दुर्दर्शनेन यमेनापि इदं
मासतो घटतां वर्जितान् इदमस्तु सङ्कारिणी भवतु इत्यर्थः । अत्र नम्यमानावेत्यान्
सङ्कारयोर्नैपि इतीया ।

मान । [अपवाये] सङ्घि ! अस्मि मे कोटूहल ।

नव । [प्रकाशं] । भगवद्दि ! को एसी माहवी नाम,
अस्म भगवद्दी मिणेहगुहसं अनाथं धारदि ? (ज) ।

काम । अग्रस्ताविकी महती एवा कथा ।

नव । तथावि चाचकसुदु, मे भगवद्दी । प्रसादं करोदु (झ)

काम । अयतां, अस्मि विटभाधिपतेरमाखः, समपधु-
ख्येपवप्रकाण्ठचक्रचूडामणिर्देवरातो नाम, यम् अशेषभुवन-
महनौयपुष्पमहिमानम् आत्मनः सतीर्थं पितैव ते जानाति
योऽसौ यादृशश्चेति । अपि च ।

अतिकरितदिगन्ताः श्रेतमानैर्यशोभिः,

सुकतविनमितानां स्थानमूर्जस्वनानाम् ।

अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम्,

कथमपि भुवनेऽस्मिन् तादृशाः सम्भवन्ति ॥ (८)

मान । सङ्घि ! तं क्व भगवद्दीगहिदणामधेयं सज्जदा
तादो सुमरेदि (ज) ।

(ज) भगवति । अ एव माहवी नाम, यस्य भगवती अं हगुहकमात्मानं
धारयति ? अथ क्वने इत्यर्थः ।

(झ) तथाप्याचष्टी मे भगवती प्रसादं करोतु ।

(ज) सङ्घि ! तं क्व भगवतीगहिदणामधेयं सज्जदा तातः अस्ति ।

(८) अतिकरितेति । श्रेतमानैः श्रुत्यैशोभिर्न्यतिकरितदिगन्ता आस-
दिर्विभावाः कर्मस्थानां वसवतां सुकतविनमितानां पुष्पपरिचामानां स्थानम्
अकलितमहिमानः अविदितमाहात्म्या मङ्गलानां केतनं निवासः सज्जदा
विधेयमात्मानम् अनुसक्तम् । तादृशा मङ्गल इत्यर्थः । अस्मिन् भुवने
कथमपि केनचित् आरचयितुं सम्भवति । आद्यादि विना एतादृक्महतां
श्रुतः सादुर्भाव इति भावः ॥

लव । सहि ! समं क्लु विद्याधिगमो किदोत्ति, तक्का-
लसंवेदिणो भन्तन्ति (८) ।

काम । तत उदयगिरिरिवैकएव
स्फुरितगुणद्युतिमुन्दरः कलावान् ।
इह जगति महोत्सवस्य हेतु-
नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ (१०)

लव । [जनान्तिकं ।] सहि ! अवि याम माहवो
भवे ?

काम । अमो विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गन्ध भवनात्
इहायातः भम्पत्यविकलशरच्चन्द्रमधुरः ।
यटालोकस्थाने भवति पुरमुन्मादतरलैः,
कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव ॥ (११)

(८) सहि ! समं क्लु विद्याधिगमः क्लु इति तत्कालसंवेदिनो
मन्तयन्ते ।

(१०) तत इति । स्फुरितगुणद्युतिः प्रकाशमानगुणोत्कृष्टवातो सुन्दरश्च
कलावान् अतः पटिकलाकुसुमः नयनवता इत्यन्तां महोत्सवस्य हेतुः इह जगति
ततो देवराताम् उदयगिरिः उदयाचलाद् बालचन्द्र इव उदियाय उत्पन्न इत्यु-
पमा । चन्द्रेऽपि पूर्वोक्तानि विशेषणानि बोध्यानि ।

(११) अस्माविति । विद्याधारः विद्यानिधिः शिशुरपि बालोऽसौ माधवः
भवनात् मृद्वान् विनिर्गन्ध मृदादिर्घं हित्वा विदेयं मलेख्यः । सन्ध्याति
प्रसन्नवासे अविकलशरच्चन्द्रमधुरः प्रकृतप्रारदप्रसरसुन्दर इत्यर्थः । इह अत्र
देशे-आयातः आगतः । यत्र आसीकस्थाने दग्धं नष्टानमानि उन्मादतरलैः
मत्ततया चपलेः । माधवदर्शनचम्पकपलकपोल उन्मादः । नारीणां कटाक्षैः
अपाङ्गभायैः कुवलयितानि स्रक्तकुवलयानि तारकादिनादितम् प्रभवः ।

यत्र बालसुहृदा मकरन्देन सह, विद्यामान्बीचिबीम-
धिगच्छति, स एव माधवो नाम इति ।

मान । [सानन्दं जनान्तिकं ।] सहि ! सुदं तुए ?

सव । सहि ! कुटोवा महीदहिं बज्जिष पारिजादस्य
उत्तमोत्ति (ठ) ।

[मेघस्य ब्रह्मभनिः ।]

काम । अहो ! कालातिपातः सम्पति हि ।

क्षिपञ्जिदामुद्रां मदमकलहच्छेदसुखभाम्
अवामोत्कण्ठानां विहगमिधुनानां प्रथमतः ।

दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्
अमो मन्ध्याग्रहध्वनिरभिभूतः खे विचरति ॥ (१२)

(ठ) सहि ! कुतो वा महीदधिं बज्जिषत्वा पारिजातस्य उत्तम-
इति ।

कालावसानेन यथाचाञ्चि यत्र तदिव पुरं भवति । यत्र माधवदर्शनीत्सुखरूप-
मनस्येन आरीचां यथाचर्दमे समानमात् सौचांपादविशेषकाञ्च कुवचसकुसुमत-
सुसंयोज्यते ।

(१२) क्षिपञ्जिति । असाववमिति त्वरोत्तिः । सौधानां प्रासादानां
अलघुषु घनेषु निकुञ्जेषु घनतां निविहतां दधानः सन्ध्याग्रहध्वनिः सायं ब्रह्म-
निनाहः प्रथमतः चादौ अवामोत्कण्ठानां राज्ञी विरहान् प्राप्तविरहवेदनायां
विहृतमिधुनानां अकवाचहन्तानां मदमकलहच्छेदसुखभां सुरतावसानसुखभां
सुरतस्यमभरजनितामित्यर्थः निद्रासङ्कोचं क्षिपन् प्रवीणवज्जित्वर्थः । अमिधतः
अयैरावातः सन् खे आकाशे विचरति प्रसरति विह्वीमो भवति । मन्धुष-
वाचावमिति तार्किकः ।

तदुत्तिष्ठामः । [इत्युत्तिष्ठति ।]

माल । [अपवार्यम् ।] कथं उवाचारीकिदञ्चि राक्षसी तादेव,
राक्षाराक्ष्यं क्व, तादस्य गुह्यं च उवा मालदी । [साक्षं ।]
५ हा ताद ! तुमस्य नाम मम एवम् ति सम्बधा जिदं भोष-
तिह्वाए । [मानन्दम् ।] कथं महाकुलप्यमवो वि सो महापु-
मापो सुभणिदं पिषमहीए कुदो वा मज्जोदहिं बल्लिच पारि-
जादस्य उम्भमोति । अवि नाम तं पुणोवि पेत्तिस्सं (४) ।

खव । अबलीइदे ! इदो एहि, एदिवा सोवासेच ओद-
रस्य । (४)

काम । [अपवार्यम् ।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थयैव,
मालतीं प्रति निःसृष्टार्यदूतीकृत्यस्य, लघुकृतो भारः । तथाहि ।

वरैऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च अनिता,
पुराहन्तोद्धारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

स्तुतं तस्माद्वाक्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गात् वक्षस्वेत्यथ विधिविधेयः परिचयः ॥ (१३)

[इति निष्क्रान्ता सन् ।]

इति मालतीमाधवे धवलमृदो नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

(४) कथमुवाचारीकिदञ्चि राक्षसात्मिका, राक्षाराक्ष्यं क्व तातस्य गुह्यं,
न पुनर्माचक्षते । हा तात ! त्वमपि नाम ममैवमिति, सर्वथा जितं श्रीमः
इत्येवम् । कथं महाकुलप्यमवोऽपि स महापुमानः सुभक्तं विवदस्या, कुतो
वा मज्जोदहीत्यादि । अपि नाम पुनरपि तं प्रेषिष्ये ।

(४) अबलीकिते ! इत इत एतेन सोवामेमावतरावः ।

. (१३) वर इति । अन्यस्मिन् वरं वली नन्दने द्वेषः, पितरि विचिकित्सा
निन्दा च अनिता पुराहन्तोद्धारैः इतिवृत्तकथनैः, लघुमहादीनां विद्वन्निर्देशा-
न्नादानुवर्तनैः कार्यपदवी कर्मपथः कथिता च वक्ष्य प्रसङ्गात् अभिजनतः

दृतीयोऽङ्कः ।

समः प्रविशति पुनरचिता ।

बुध । [परिक्रम्याकाशे ।] अबसोददे ! अबि जाणासि कहिं भयबदीति ? (क)

[प्रविश्य अबसोकिता ।] बुधरचिदे ! किं प्रमुखासि ? कोवि अकासो भयबदीए पिच्छवादेनं बलिष मालदीं अणुवत्तमाणाए (ख) ।

बुध । हुं, तुमं उण कहिं पत्तिदासि ? (ग)

अब । अहं क्तु, भयबदीए माहवसपासं अणुप्यं सिदा, सन्दिहं च तस्स, जथा सहरघरसम्बहं कुसुमाकरं जाम उज्जावं गदुप कुज्जपणिउच्च-पेरत्त-रत्तासोप-गहणे चिट्ठत्ति, गदो च तत्त माहवो (घ) ।

(क) अबसोकिते ! अपिनाम जानासि कुत्र भगवतीति ?

(ख) बुधरचिदे ! किं प्रमुखासि ? कोऽपि अकासो भयवत्ताः पिच्छ-पातवेलां वर्जयित्वा मावत्तोमनुवत्तमानावाः । पिच्छपातः सौमतावन् । कोऽपि अकाशः निविष्टकाशः । भयवती सहैव मावत्तोमनोपे वर्तते इति भावः ।

(ग) हुं त्वं पुनः कुत्र प्रस्तितासि ?

(घ) अहं क्तु भयवत्ता माहवसुखावमनुपेविता, सन्दिह्य तस्मै, यथा, सहरघरसम्बहं कुसुमाकरं जामोद्यानं जत्वा, कुजकनिकुजपर्वत्यनरत्तासोपगहणे तिष्ठ इति, यत्त तस्मै भावः । कुजकम् कृपा इति श्रुतः तच्च ।

यत् बुधतव तत् माहात्म्यं तत् स्तुतमित्यर्थः । इति यथा कृतमिति भावः । अथ अबनारं परिचयः सत्तावनः विधिविधिवः देवसम्पादनीयः । देवं विना अथ-वायव्यादेकं अटमाहुपपत्तेरिति भावः ।

बुध । किंति तर्हि मासदो यत्पुण्येतिदो ? (ङ)

अथ । अथ कस्यचतुर्दशीति, तत्र भगवदीयं सप्त मासदो सहरधरं नमिच्छति, तदो विषय एषं योऽप्यं वदत-
दिति देवदारायचमिति सहरधरमायचयं उद्दिश्य,
सहरधरादुदीर्घां मासदीं, भगवदीयेन कुसुमायचयान्
पाचयच्छति, तदो यत्पुण्येतिदो भोदुति । तुमं उच्यते किं
पत्तिदा ? (च) ।

बुध । अहं क्व, सहरधरं जेन पत्तिदाय पिचसहीए
मदयन्तिथाए यामन्तिदा, तदो भगवदीये पादवन्दनं
कदुष, तर्हि जेन गच्छामि (छ) ।

अथ । तुमं क्व, भगवदीये जस्मिं पञ्चोपधे विउत्ता,
तत्त को बुत्ततो ? (ज) ।

बुध । मए क्व, भगवदीये समादेसेय, तासु तासु
विस्मयकथासु, ईरिसो तारिसीति मधरन्दस्य उपरि पिचस-
हीए मदयन्तिथाए दूरं पारोविदो परोक्तापुराणो एसी य
से मचोरही, अवि याम तं पेक्कामिति (झ) ।

(ङ) किंति तत्र मासदोऽनुमेयः ? ।

(च) अथ कस्यचतुर्दशीति, तत्र भगवत्या सप्त मासदीं सहरधरं नमि-
च्छति, ततः विषय एषं योऽप्यं वदत इति, देवदारायचमिति सहरधरमायचयं
उद्दिश्य, सहरधरादुदीर्घां मासदीं भगवत्येव कुसुमायचयान्मायेत्यतीति,
ततोऽप्योच्यते भगवत् इति । अं पुनः क्व गच्छता ?

(छ) अहं क्व, सहरधरदीये प्रकृतया विवदस्या मदयन्तिथाया याम-
न्तिदा, तदी भगवत्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ।

(ज) अं क्व, भगवत्या यस्मिन् प्रसीयने विमुक्ता, तत्र की उपायाः ?
मधरन्दस्य मदयन्तिथापरिचयेऽपि किं उपाय इत्यर्थः ।

(झ) यथा क्व, भगवत्याः कथादीयेन तासु तासु विस्मयकथासु, ईरि-

अथ । साधु पुनरस्मिन्ने ! साधु । (अ)

बुद्ध । एहि गच्छस्व । (उ)

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते प्रवेशकः ।]

[ततः प्रविशति कामन्दकी ।]

तथा विनयनस्त्रापि मया मालत्पुपायतः ।

नीता कतिपयाहोभिः सखीविसम्भसेव्यताम् ॥ (१)

सम्प्रति । व्रजति विरहे वैचिष्यं, नः प्रसीदति सन्निधौ,

रहसि रमते, प्रीत्या दायं ददात्यनुवर्तते ।

गमनसमये कण्ठे सम्मा, निबध्य निबध्य माम्,

सपदि श्रवणैः प्रत्याह्वानं प्रचम्य च याचते ॥ (२)

इदञ्च साधोयस्तत्र सम्प्रत्याशानिबन्धनम् ।

काहञ्च इति मकरन्दकीपरि प्रवेशकः । मदवलिवाया दूरमाभीषितः परीक्षामु-
रान एव वाक्या मनीरवः, अत्र नाम तं भिक्षु इति ? अस्याः मदवलिवायाः ।
तम् मकरन्दम् ।

(अ) साधु पुनरस्मिन्ने ! साधु ।

(उ) एहि गच्छावः ।

(१) तथेति । मया तथा उपपायतः तादृशीपात्रं विधाय स्वस्वीये पचनी ।
विनयनस्यापि विनीतापि मालती कतिपयाहोभिः सखीविसम्भसेव्यतां
सखीभिर्नवद्विवादभिरिव विबध्य तथा तथा सेव्यतां उपचाराह्वानं नीता
प्रापिता कतिचिद्विदैरेव सा मालती सखीवत् विद्यासत्यानलं प्रापिता इत्यर्थः ॥

(२) व्रजतीति । नः अस्याकं विरहे वैचिष्यं श्रवणमस्तत्र व्रजति नोऽप्याकं
सन्निधौ प्रसीदति प्रसन्ना भवति । रहसि विजने रमते उत्कण्ठासहितं साधवकवा-
सुहिम्न अस्माभिः सङ्गत्वर्थः । प्रीत्या हर्षेण दावमुत्तरं ददाति अनुवर्तते अस्याकं
सङ्गं न त्यजति । तथा गमनसमये कण्ठे सदा वाङ्मया कण्ठं धृत्वेत्यर्थः । मां
निबध्य निबध्य आसीच्छां हिकतिः । सपदि तत्तत्तत् श्रवणैर्दृष्ट्यैः प्रचम्य
नमस्कृत्य च प्रत्याह्वानं पुनरावगमनं याचते इत्येतत् सर्वं वेदितं श्रमाव इति भावः ।

शाकुन्तलादीनितिहासवादान् प्रस्थापितान्यपरैर्वचोभिः ।
श्रुत्वा मदुत्सङ्गनिवेयिताङ्गी चिराय, चिन्तास्तमितत्वमिति ॥

(१)

तदयं साधवसमस्तमुत्तरमुपक्रमिष्ये ।

[नेपथ्याभिमुखम् ।] वक्षे ! इत इतः ।

[ततः प्रविशति नाचतौ चवङ्किरा च ।]

माल । [स्वगतम् ।] कथं उबहारीकिदृष्टि । [इत्यादि
पूर्वोक्तं पठति ।]

लव । सखि ! एसो कसु मधुर-मधुर-मोहोत्तम-मधुरी
कवल-क-केलि-कल-कोदल-उल-कोलाहलाकुसुद-सह-धार-
सिंह-उडोण-चहुल चचरी-प्रणिधर-ज्जदिक-हलिद-दल-करान-
चम्प-पाहिवास-मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुज्ज-
णमन्वरोरुभर विमंडुल-खलिद-चलण-मंचार-मसिण-गमणोव-
खोद-सेधमोपर-सुहाबिंदु-इल्लस्त-मुह-मुह-चन्दनाभमाण-सी-
चल-पुकरसो, तुमं परिच्छन्नदि कुसुमाभरुज्जानमाहरो, ता
पविमल्ल (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(३) सखि ! एष कसु मधुरमधुरसाट्टिमहरीकवलककेलिकलकोदल-
कुलकोलाहलाकुसुदमधुधारमिधरीउडोण-चटुलचरीकनिकरज्जदिकरोदुलितदल-
करालचम्पपाहिवासमोहरो, मरालमांसलजघनपरिणाहोदहमन्वरोरुभर-
विमंडुलखलिदचलणमंचारमसिणमणोवनीतखेदवीकरसुधाविन्दुयमानमुग्धमुग्ध-
चन्द्रचन्दनाभमानवीतलक्ष्मणः तां परिच्छजति कुसुमाभरोयानमाहतः तन् प्रवि-
शतः । अत्रैव कसु कुसुमाभरोयानमाहतस्मां परिच्छजतीति सम्भवः ।

(१) चतुपरैः वचोभिः प्रस्थापितान् कथाप्रसङ्गेन सञ्जापितान् शाकुन्तला-
दीन् इतिहासप्रवृत्तान् श्रुत्वा मदङ्गनिवेदितवरीरा सती चिरवाचं ज्ञाय चिन्ता-
स्तमितत्वमिति ।

[ततः प्रविशति माधवः ।]

माध । सहर्षं । जन्त ! परानता भगवती । इयं हि
मम ।

आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः सोऽस्माभ्यः करणं करोति ।

सन्तापदन्त्यस्य शिखण्डियुनोदृष्टेः पुरस्तादचिरप्रभेव ॥ (४)

[दृष्ट्वा ।] अये ! सवङ्गिकाद्वितीया मासत्वपि ।

आश्चर्यमुत्पलहस्यो वदनामलेन्दु-

साक्षिष्यतो मम सुहृर्जडिमानमेव ।

आद्येन सन्दमणिनेव महीधरस्य

सम्भाव्यते द्रवमयो मनसो विकारः ॥ (५)

कीदृशः । मपुरमधुरसेनाख्यादांया मङ्गल्याः कवचने मचचे केलिः कीदा तथा
कलमभ्यस्तभ्यान् वन् कीदृशकृपं तस्य कीदाइसेनाकुचितात् सहकारिभिरात्
भूतशिलादुच्छीनवटुषी मनीषी यः चक्षुरीकनिवहः भगवत्सूहृः तस्य व्यति-
करीव सभ्यर्षेव सहासितदन्त्यस्य विचलितपुटस्य चतएव करास्य इगुरस्य चम्प-
कस्य अधिवासेन मन्त्रेन मनीषः । एतेन श्रेयसीमन्त्रे दृष्टिंते । सहकारमक-
रीषा कीदृशिकाकुलत्वं भगवत्स्य तन्त्राये ईदृशः । मराणी इषी ईसी वा ॥
मोक्षमयनपरिचाहीदृष्टनेन मन्त्रावधसी यावत् । लदीवाविति भावः । तयोः
मनेष मीरनेव विमंजुलं विषमं वया तथा क्लृप्तस्य चरवण्य सचारेव मल्लं
मयं यदमनं तेषांपनीतेन अद्वितीकरीव सुधाविन्दु सहमे सुगन्धमुल्लसन् । अर्वा-
गतः । अन्तमावसानः शीतलपयोर्षो वस्य वः । अनेन मायां श्रेयमपि धनि-
तम् ।

(४) आविरिति । सन्तापदन्त्यस्य निदाघतस्य शिखण्डियुनः तवचनदूरस्य
दृष्टेः पुरस्तात् अये आविर्भवन्ती प्रकाशमाना अचिरप्रभा विद्युत् इव सन्ताप-
दन्त्यस्य आशानमस्ततस्य मम प्रियायाः आशान्ताः पुरस्तात् प्रथमं आविर्भवन्ती इयं
भगवती आनन्दवती मम अन्तःकरणं चित्तं सोऽस्माभ्यं विकारां करोति ।

(५) आश्चर्यमिति । अत्यलहस्यः पल्लवाख्या वदनामेषामलेन्दुर्धनस्यवती
तस्य साक्षिष्यतः साक्षीयतः मम सुहृद्विरता जडिमानं आद्यं आश्चर्यजनककृत्

सम्प्रति रमणीयतरा मासती—

ज्वलयति मनोमवाग्निं, मदयति हृदयं, क्षतार्थयति चक्षुः ।

परिहृदितचम्पकावलिबिलासलुलितालसैरङ्गे ॥ (६)

माल । सहि ! इमस्मिं कुलचण्डिउच्छे कुसुमारं अवचि-
णुछ (७) ।

माध ।

प्रथमप्रियावचनसंश्रवस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मया विहम्ब्यते ।

घनराजिनूतनपयःसमुच्चणचणवहुकुल्ललकदम्बडम्बरः ॥ (७)

खव । सहि ! एवं करेछ । (८) [पुष्पावचयं नाटयतः ।]

माध । अपरिमेयाख्यं माचार्यकं भगवत्याः ।

माल । सहि ! इदोवि अस्मिं अवचिणुछ । (९)

(६) सहि ! एतस्मिन् कुलकनिकुच्छे कुसुमानि अवचिणुवः ।

(७) सहि ! एवं कुर्वः ।

(९) इतोऽप्यस्मिन् अवचिणुवः ।

एष प्राप्य आसीत् न लङ्कावापस्रेन चन्द्रमणिना चन्द्रकान्तमणिना मण्डोपरण्य एवं-
तस्य इव मनसोविकारः अपेक्ष्यरूपः द्रवमयः सन्धार्यते निवीयते जनेरिति शेषः ।
चन्द्रोदये पाशाचद्रव इव मालमुदये मन चित्तविकारी द्रवमयी भवति । अत्र
मनसः द्रवलासम्भवेऽपि तत्सम्बन्धरूपकत्वात्तिशयोक्तिः सा शीतून्नेचया संस्तुत्यत
इत्यलङ्कारवत् सङ्करः ।

(६) ज्वलवतीति । परिहृदितानां निवीकृतानां चम्पकावलीनां बिलास
इव लुलितालसानि बहुसुन्दराणि मन्दानि खड्गानि तैर्मनोमवाग्निं कामानकं
ज्वलवति प्रदीपवति हृदयं मदयति मर्षं करोति चक्षुः क्षतार्थयति सकलवति
एतद्वर्त्मनेन आकुलबाल्याकुलबालीति भावः ।

(७) वचनेति । सम्प्रति चक्षुना वचनमादौ विद्याया सद्वचनं तत्र संभवः
विद्यासुः विद्यावाक्यं मुनेन विद्याया भात इत्यर्थः । केन कुर्यात्पुलकेन कदम्बोद्या-
सेन सदा घनराजिर्भवदावत्या वत् नूतनपयः तत्सुचयपतिवनवचनं केन तत्

काम । [मासतीं परिष्वज्य ।] अयि ! विरम, निःस-
हासि जाता । तथाहि ।

खलयति वचनं ते, संश्रयत्स्वङ्गमङ्गम्
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः खेदविन्दून् ।
सुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु ! खेद-
स्वयि विलसति तुल्यं वक्त्रप्रालोकनेन ॥ (८)

[मासतीं व्रजते ।]

लव । मोहणं भगवदौघं चाश्रयत् । (त)

माध । हृदयङ्गमः परिहासः ।

काम । तदाप्यतां, किञ्चिदाव्येयमाख्यातुकामास्मि ।

[सर्वं उपविशन्ति ।]

काम । [मान्त्याश्चिपुकमुखमय्य ।] शृणु विचित्र-
मिदं, सुभगे ! ।

माल । अर्वाहृदङ्घ्रि । (य)

काम । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मय-
माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वस्मिन्व मामकीनस्य मनसो हिताय
निबन्धनम् ।

लव । सुमरामी । (द)

(त) मोहणं भगवदौघमङ्गम् ।

(य) अर्वाहृदङ्घ्रि ।

(द) स्मरामि ।

समुच्चयं सम्यक् प्रोच्यते संक्षेप इति यावत् । तेन चर्चं बद्धाः कुप्यन्तां सुकुप्या बन्ध-
संक्षेपः प्रोच्यते सुभगे तस्य चर्चः समुच्चयः विचित्रोति चतुर्विधये ।

(८) खलयति वचनं ते ! सुभ्रु ! ललितमयुते ! मासति ! खेदः स्नेहः ते मय-
वचनं खलयति वाक्पल्लवम् करोति चन्द्रमङ्गं बन्धवचनं संश्रयति चरमव्यते सुख-
वचनं उदनादवलीति तान् खेदविन्दून् चन्द्रमङ्गवचनं जनयति नेत्रे च सुकुप-

काम । स खलु मन्मथोद्यानयात्रादिवसान्धति दुर्म-
नायमानः, परवानिव शरीरोपतापेन ।

यदिन्द्रावानन्द, प्रचयिनि जने वा, न भजते,

अनन्तमन्त्रापं तदयमतिधीरोऽपि विषमम् ।

प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि, चापाङ्गुमधुरम्

वपुः क्षामं क्षामं वहति, रमणीयञ्च भवति ॥ (८)

लव । एवमपि तस्मिं अवसरे भगवदौ तुवराचमनीए,
अत्रलोडदाए उदीरिदं आसि, जधा अस्सत्यशरीरो माह-
वोत्ति, (ध) ।

काम । यावदमृणवं, मालत्येवास्व मन्मथोन्मादहेतुरिति,
ममापि स एव निश्चयः ।

अनुभवं वटनेन्दुरुपागमस्त्रियतमेव यदस्य महात्मनः ।

क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः पय इव स्तिमितस्य महोदधेः ॥१०॥

(ध) एवमपि तस्मिन्नवसरे भगवदौ त्वरयन्त्या अवसोऽतिथोदीरितमाभीष्टं,
यथा अस्सत्यशरीरो माधव इति ।

यति निमीलयति सर्वथा सर्वप्रकारेण वङ्गभाषिकेनेन माधवदर्शनेन तुल्यं निर्वि-
शेषं यथा तथा विवसति । अत्रैव माधवकर्तृकदर्शनेन त्वम् अतितरां छिन्नादि
माधवोऽपि माधवोदार्शनेन छिन्नो जाताः । तेनोभयोः साम्यावस्था उक्ता ।

(८) यदिति । इन्द्रो अन्द, प्रचयिनि जने प्रियतमजने वा यद् यस्मान्
आनन्दं हवे न भजते ततःकादयमतिधीरो विवेकशीलोऽपि विषमं अन्तर्कार्यं
अनन्ति प्रकाशयति । एतदाकारदर्शने अस्मान्मर्तकायः सहजानुमेय इत्यर्थः ।
प्रियङ्गुश्यामाङ्गप्रकृतिरपि प्रियङ्गुफलवत् श्यामलवत् तद्वत् श्रीतन्मन्त्रिणां वयोऽपि
चापाङ्गु सख्यं चाक्षुरवर्चसत एव मधुरं सुन्दरं वपुः क्षामं क्षामं अतिजगज्ज
इति चाभीष्टा विनाशः । वहति धारयति तथा रमणीयञ्च भवति । विरहा-
वस्थायां माधवमवलोक्य पूर्वदिक्कया नूनम इव आसते ।

(१०) अनुभवमिति । वटनेन्दुर्मुखचन्द्रः माधवसमर्थः । अनुभवं विना

माध । अहो ! उपन्यासशुद्धिः, अहो महत्कारोपये यत्नः ।

अथवा ।

शास्त्रेषु निष्ठा सहजस्य बोधः प्रागल्भ्यं मध्यस्तुगुणा च वाची ।
स्वाभावबोधः, प्रतिभानवत्त्वमेते गुणाः कामदुष्टाः क्रियासु ॥११॥

काम । अतस्तेन जीवितादुद्दिष्टमानेन दुष्करमपि न
क्षिप्ति न क्रियते । असौ हि,

धत्ते चक्षुर्मकुलिनि रत्नत्कोकिले वाक्चतू
मार्गे गात्रं क्षिपति वकुलामोदगर्भस्य वायोः ।

दाहप्रेम्णा सरसविसिनीपत्रमात्रान्तराय-

स्त्याम्यसूतिः अयति वहुशो मृत्तवे चन्द्रपादान् ॥ (१२)

माध । अन्य एव अस्तुत्यः कथाप्रकारो भगवत्याः ।

मासतीविषयकमित्यर्थः । निवर्तमेव सदैव उपानयन् माधवस्तुल्यमवलोका आशये
वदन् काचित् मङ्गली चित्ता निदात इति शेषः । तत्र किं प्रभावमित्यत आह
इति । यत् वक्तुम् अथ मङ्गलागो माधवस्य उत्कलिकया उत्कण्ठया तरलं
चक्षुर्लभनः क्षमितस्य निवर्तस्य मङ्गलीद्वये सावरस्य पय इव क्षुब्धितं पुष्पं
च नरिक्तः । निदर्शनमात्रद्वारः ।

(११) शास्त्रेषु निष्ठा । शास्त्रेषु निष्ठा अभ्यवसायः, सहजः स्वाभावि-
त्यत्र बोधो ज्ञानं, प्रागल्भ्यं प्रागल्भ्येयुष्यं चक्षुस्तुगुणा गुणयुक्ता वाची वाक्च
स्वाभावबोधः, समवयतीया प्रतिभानवत्त्वं प्रेक्षावत्त्वम् एते गुणाः क्रियासु कर्मसु
कामदुष्टाः सकला अवलोक्यते ॥

(१२) अत इति । मुकुलिनि क्षिपिषाक्षिपिषि रत्नत्कोकिले मन्दावसानपिषि
वाक्चतू चतुष्टये चक्षुर्धने । वकुलामोदगर्भस्य वकुलपरिमलसमेतस्य वायोर्गर्भे
गात्रं क्षिपति दाहकाल्ये इति भावः । दाहप्रेम्णा दाहानुरागेण सरसविसिनी-
पत्रमात्रान्तरायः साहचर्यक्षिनीरुच्यनाशेन क्षिपति । यत् अनेनापि चक्षुस्तुष्टा उत्कलि-
न कक्षवती आकते, करुण्यदिपिमेवचायां वायोपजनकत्वान् तरल्यवाचरकमेव
मेव इति भावः । अतएव ताम्यसूतिः क्षिप्रवाहः कन् वहुशो वारंवारं अत्यन्तं
चन्द्रपादान् चन्द्रकरान् चरति । अत्यन्तं इति क्षिपार्थोपादानाद्युच्यते । विरटि
स्य चन्द्रकिरणोपवल्ली जयवीति भावः ।

माल । [स्मृतं ।] अदिदुस्तरं करोदि । (ग)

काम । तदेवं प्रकृत्या सुकुमारः कुमारः कदाचिदपि अन्वय
अपरिच्छिद्यपूर्वस्तपस्वी, यतोऽधुना शक्यमनेन मरणमपि
अनुभवितुम् ।

माल । [जनान्तिकं ।] अहि ! अन्तर्गो कारणादो
तस्मै सख्यलोभालङ्कारभूदस्मै, किम्पि आसङ्गन्तीए भगवदीए
भौदाविदग्धि, ता किं दासिं एतय पडिबन्जिस्सं (प) ।

माध । दिष्ट्यानुकम्पितोऽस्मि भगवत्या ।

खव । भगवदी एवमादिणीति आशङ्क्योपदि, अद्या-
णस्मि भट्टिदारिषा, भवणासत्परच्छासुहृदुत्तमच्छणस्मै,
तस्मै ज्येष्ठ बहुसो अणुभूददंसणा भविष्य, रविकिरणासिलिङ्ग-
सुख-कमलिणी-कन्द-सुन्दरावभव-सोहा-विभाविदाणङ्ग-वेषणा-
धिधदर-रमणीयावि, परिधणं दूणेदि । आभिसन्ददि केलि-
कलाभो, केवलं कमलाप्रमाण-कन्तहत्य-पल्लहत्य-गच्छ-मच्छसा
दिधासाइं गमेदि । अविष । विषसिधारविन्द-मधरन्द-
षिस्सन्द-सुन्दरेण, दर-दलिष-कुन्द माधन्द-महु-विन्दु-सन्दोह-
वाहिषा, भगणुज्जापेरन्त-माहदेष उतथादि ।

(ग) अतिदुस्तरं करोति ।

(घ) अहि ! आत्मनः कारणात्क सर्वबीजावहारमृतक, किमपि आशङ्क-
मानवा जगत्वा भीतावितान्ति, तत् क्षिप्रदानीमत्र प्रतिपद्ये ।

(ङ) भगवती, एवं वादिनी इति आत्मावति, अद्यावत्तपि अर्पुदारिषा, भवना-
सत्परच्छासुहृदुत्तमच्छणस्मै, तस्मै ज्येष्ठ बहुसोऽनुभूतदंसणा भूता, रविकिरणासिलिङ्ग-
कमलिनीकन्दसुन्दरावभवबीजावितानङ्गवेदनाधिकजगरनबीयावि, रक्षितं
दुवीति आभिसन्दति कैलिकलाः, केवलं कमलाकमानाकाचपक्षपक्षमच्छणसा
दिवहावि जगत्वा । अविष । विषसिधारविन्दमधरन्दविन्दुसन्दोहवाहिषा

अथ तस्मिं जनादिपदे विषमङ्गसवाब्भूदथ-दंसण-पडिअस-
 कवस भयवदो कामस विष, काम-काण्णालहार-धारिणी
 तस्य, विविह-विबभमाहिरामं, अणुअणुराभाणवन्म-मह-
 म्घीकिद-ओव्वणारथं अथोअदिहिविणिवाट-वण्णवसर-
 खिण्ण-माअचित्त-तुवरत्त-कोट्टूलं समुत्तसिद-महस-त्यन्ध-
 मन्वरावअवपडिल्लम-सेअ-पुलअ-उल्लम्य-सुन्दरं, आणन्दिद-
 सहीअणं पियसहीअ परअरावलोअणसुहं समासादिदं, तदो
 पडुदि, सविसेम-दूसहाआस-विजिअमाणुहामदेहदाह-दाकणं
 दसापरिणामं अणुभवन्तो, मुहुत्तमेत्तमम्यत्त-पुणवन्दोअपा
 बालकमलिणी विअ पम्मलाअदि ।

तदाविअ, मुहुत्तमेत्त-विअअ-विणि-हिद-णिअ-अल्लह
 अमागमा, निअभर सलिलासार-सिअमाणेव्व मेअथी
 सौदलाअदित्ति जाणामि । जेअ पपुअरिद-कन्त
 दसअ-हुदुल्लत्त-दन्त-मुत्तिआवलिअन्ति सविसेम-सोहिदं,
 निरन्तद्वसिद-पुलअ-पल्ल-कवोलघोलत्त-संददानन्द-वाहत्त-
 वअं ईसि-विअहिद-विपुलन्द-मन्दताहत्ताअ-मसिअमउलाअन्त
 वेत्तथीसुअणं, अवरितुअभिअ सेअजलविन्दु सुन्दरललाटपटं
 अवअन्दलेहामओहरं सुअसुअपुण्णरौअमुअहन्तो, विअदुठ-
 सहअरौचित्त-संसहद-कोमारभावा भोदि । किअ । उहाम-
 ससिमउअविउअव्वअुअिदपडित्तिथीसन्दअन्दमअिहार-धारिणी

मदमीयानवर्षेमाकतेन उक्तावति । अथ तस्मिन् वाक्यादिपदे, निजमहीअ-
 वाअुअदवर्गमतिपट्टपल्ल जनवतः कामसेव, कामकान्नालहारधारिणः तस्य,
 विविह विभमाभिषामभयुअणुरावातुअथमहापीडितवीरमारथमन्योअहिविनि-
 पावअणवसरखिण्णमानचित्तवरणावकीगृहं, समुत्तसितसाम्बलसामन्वराव-

कपूर-पूरसञ्ज्ञिसेस सिसिर चन्द्रवरस च्छडा-सारविषर-दन्त-

यवप्रतिलक्षस्त्रदपुलकीत्कल्पसुन्दरं, चानन्दितसखीजनं, प्रियसख्या पश्यरावली-
जनमुखं समासादितं, ततः प्रथमि, सविज्ञेयदुःखदाशासविज्ञानमापीहामर्द-
दाहदाहचं दशापरिणाममनुभवती मुहूर्तमात्रसम्प्राप्तपूर्वचन्द्रोदया बालकमखि-
नीव प्रस्थावति ।

ॐ अत्र एवमादिनीत्यत्र कामाख्यां मुहूर्तमेव लब्ध्वा वक्तुमनुचितमपि मान्याः
निमित्तं माधवावस्थानवशात् सापि तद्विनिमित्तं सन्मया जाता इति कथ्यत इति
भावः । अस्याकं भर्तृदारिका परिजनं दुर्भातीत्यर्थः । चाष्टिष्टं स्पष्टम् । सुग्री-
बालः । कन्दं विभक्तम् । बालकमखिनीमुखं खदुतरं रविकरणशान्तिस्थानं च भवति ।
तदनेन दृष्टानेन निःसङ्कल्पनमृतं चरयमानासुक्ते । तद्भावात्सापि सौन्दर्यशीत-
नाय सुन्दरपदम् । अधिकतररमणीयापीत्यनेन कामाक्षिचित्कावय कान्ति-
प्रकाशं उक्तः । अतएवापि विज्ञेयः । अतिकामाख्यं सुखजनकत्वमैवमेव दुःखजनकत्वे
विधात् । दुःखप्रकारमाह । नाभिनन्दति इत्यादि । अत्र वत इत्युच्चार्यम् ।
किलः कीदा । अत्राचतुःषष्टिः । यदा । किञ्चिन्मा कथा चञ्चलात्तम् । कथं तर्हि
दिनानि गमयतीत्याह । किवलमित्यादि । कमलावसानं प्रसारितम् । इदं
भरतामुमतम् । वदाह । अत्राभं च विषे कार्यः खीमिर्गच्छान्वितः करः ।
पर्यन्तं चितम् । निःकन्दः अरवम् । ईषद्वे दराव्यवनिज्वलरः । इक्षितं
विक्षिप्तम् । नाकन्दवृत्तः । पुष्पपरमत्र । नाकन्दः सङ्काटः खीति भिदिनी ।
एतेन वाद्यैस्त्रैमुत्तुङ्गम् । यत्र प्रियसख्या वाद्यादिने तत्र दर्शनमुखं समा-
सादितं तत आरम्भ सा कमखिनीव प्रकाशतीत्यर्थः । इतिप्रवचपक्ष ज्ञतर्हि-
परिचयः । कामखानकृत्यान् पुरातनत्वाच्च । मञ्जीकचदम्भायेनिरदसुक्तमिति
भावः । निविधिरिखासैरभिरामम् । वहा । निविधयमममभिरामीऽभिरतिथंज-
तम् । वचना दर्शनाभावः । त्वरमाचं खीत्रमुपमावमानम् । कथं पक्षानीति
कृतुर्कं तखीरितेऽभवदित्याशयः । चानन्दितसखीजनं कामसम्पन्नमिति भावः ।
विज्ञानमापी वईमानः । उद्दामी मद्दाम् । दाहपी मयहरः । मर-
जहवीति भावः । दशा कामाख्या । यदा अचमात्रमात्रचन्द्रोदया कमखिनी
कायति तथा इत्यपि प्राप्तपूर्वचन्द्रोदया कावति । चन्द्रवरमपि खीत्रुमममिति
भावः । यदा । यदा प्राप्तचन्द्रोदया पक्षिनी कावति तथा प्राप्तदर्शनमुखिर्द-
कावतीत्यर्थः । ननु चन्द्रेव विरोधान्प्रिया भाविर्मुक्ता । अत्राद्य माध-

रिदवाककदलीवत संवाहयादिभ्यावारतुवरन्त सहचरी-
मत्यविरहदोषणीद कमलिनीदत्त जलहासपणीए उच्छिदा,
रक्षणीयो गमेदि ।

तथापि च, सुहृन्मातृहृदयविनिर्मुक्तनिजवत्प्रभसमावभा निभेरमलिना-
मावलिभ्यामेव मीदिनी शीतलायत इति जानामि । विगमकरत्कात्-
दत्तनच्छदीच्छादलमोक्षिकावलिकालिमिविभ्रंशमीभितं, निरन्तरैरुत्तमितपुलक-
पञ्चकपीलपुष्पभानसम्यतानन्दवाप्यवक्त्रमीषविक्रमितनिष्पन्तारीणानमस्तु-
कलापमानमेवमीक्षीत्यर्थं, अविरतोद्विग्नस्वेदमलितमुन्दरललाटपटं नवचन्द्रेखा-
मनोहरं, सुप्तसुखपुण्डरीकम् पद्मको विदग्धसहचरीवितसंश्लेषितकीमारभावा
भवति ।

किञ्च । जहासज्वलितयुष्मनिकुम्भबुल्लितप्रवृत्तनिष्पन्तसन्निहार-
भारिणी, अपुरपूरसविशेषज्विरचन्द्रमरसच्छटासारनिकरटलुवितबालकदली-
पक्षमवाहनादिव्यापारत्वरमात्र सहचरीसायेविरचितोपनीतबालकमलिनीदत्तज-
लाटाग्रयनीये उच्छिदा, रक्षणीर्गमयति ।

अनुरागानुहर्षमे कथं भूतिरिति । मेवम् । यदा शीतलपञ्चमेन चन्द्रः सद्यं
पङ्क्तिं सुखयति तथा माधवी मालतीमिति विवक्षितत्वात् । यदा । सुहृन्
पदेनेष्ट प्रथमचन्द्रोदय युक्तः । एवं चाभिलषीदितं चन्द्र रक्तया सूर्याभ ३६।
भावा सुहृन्ने पङ्क्तिं तिष्ठत्यष्ट प्रमायति तथेवमपीत्यर्थः ।

तथापि चेत्यत्रापि चेति भिन्नक्रमः । तथा शीतलायत इत्यपि
जानामि चेति सम्यक् । निमोघं जायारहितं मत्यमित्यर्थः । समा-
रमेति भावनावयादिति भावः । मीदिनी योक्तावसानकाक्षीनेत्यर्थः । येन
हृदिष्कालसङ्गमेवैष सा भवति तेन विदग्धसहचरीचितसंश्लेषितकीमार-
भावा भवति । वैदग्ध्यपुङ्गवसा सहचरीमहर्षिर्न सञ्जयते यस्मात्परीये-
ऽपि विवक्षयति यम् । जहन्मन्वेताडक् संस्थानमन्या इति भावः । दत्तन-
च्छादमधरम् । उच्छादन् प्रकाशमानः । अथरक्तरश्मि आवनापितप्रियतम
पुष्पमात् । सुनिद्रा नीद्रिकं सुप्तेति शब्दभेदः । निरन्तरैति । सहस्रकृत
वज्रधनमानसीदूतहासिककावेनेत्याश्रयः । कूर्चमानं लक्षमानम् । अथपि
रोमाहः स्रग्भङ्गोऽथ एव भवति तथापि रागातिव्यवहोतमात्र अपोक्षपुलक एव
व्यस्यते कविसंपदावेवैवमेवम् । अन्तरं विवक्षयतारकम् । सप्तानुर्ध्वं

अथंवि उवसहचिहासुहा सेदपपुपरिदपाद पल्लवमन्त-
पिष्ठासतपरसा वरधराधन पीवरोधमूलवास विमं-
वादिनीविबन्धना उक्त उक्त हिचयन्तद्वतरमनीसास विसम-

अथमपि उपलब्धनिद्रामुखा खेदप्रसूतपादपल्लवीहानपिष्ठासतपरसा, वर-
धराधनानपीवरोधमूलवासविमंवादिनीविबन्धना, उक्तुक्तुमानद्वयानरीत-

विस्तृतम् । भावमोपनीतप्रिये अन्नादिहवाभ्यामीवदिकसितत्वम् । निश्चयता
मोक्षान् । मन्दतारता मन्दजनकतभावना प्रियं प्रति साधयन्ताम् । अन्ना-
नन्त मुखादिहवा । मन्तुत्वं खेदभावनाया । मुकुत्वं रतावसानभावनाया ।
यदाह । निश्चयत्वं तदा याती मुकुत्वं च लोचने । अहिमसुप्तम् । खेदंति ।
रतिप्रसादं खेदः । तदनेन प्रवर्त्यन दमिकता । यदाह । रोमाचो वेपथुः
खेदो लुप्तिते च विखीचने । मन्तुत्वा इव देहेषु चाग्नेवस्यमिच्छन्तम् । तदिह
यदीयं वल्लभमाममं न जानाति तदा अथमधरवन्द्यादिमती क्ताम् । कुमारस्य
भाव कोमलं श्रेष्ठं तस्य भागीभिभावः कटाक्षविलेपादिः सेवयिती वलाः
सा ।

निद्राविष्टामाह । किं चेति । निद्रादन्तः । समूहः । पुनितेन
पुननेन प्रवर्त्यनः सन्तः सन्तः । कटा कट इति वलाः प्रसिद्धः । दन्त-
रित विषमोक्तम् । वरधराधनपंचम् । विरचितोपनीत विरचनेनाह्वयनम् ।
कपूरपूरपदं पूरः समूहः पूरश्च वा । सविष्टपदं जीतकपूरसंख्यादिति-
जीतत्वमुक्तम् । कदलीपत्रस्य बाह्येन श्रेयसोक्तमाद्ये उक्तम् । कलकलीदल-
मेव अवादां चाट्टनकां तच्छायायाम् । चाट्टनकां कलादां व्यादिति वारावली ।

निद्रेयं मुखं निद्रामुक्तम् । अहमादिदुःखमवकाशरविपथ्ययकपलादि-
दम् । निद्रेयं चिन्तावन्ताम् । यदाह । दीर्घवाक्यचिन्तायेनिद्रा क्ताम्
अथवापि चेति । वल्लभमाममसद्व्यज्जलेन प्रसूतपरवपल्लवनीहानः पिष्ठी-
भूतासतपरसी वलाः सा । अथवाक्यचिन्तामुराजनिबोधनतीति भावः । अति-
अतिचिन्ताये पिच्छपदम् । वरधराधनानं कल्पमानम् । पीवरं मदन ।
विमंवादि वल्लभम् । विमंवीर्वाहमभावनाया प्रवन्तः । तदाकर्षणमाव-
नया मोषीकवनम् । उक्तुक्तुमानमुक्तम् । उत्तरही यातावातवान् ।
विमं वला तकीकृतम् । पञ्चसः सरीमाहः । वेदं वेदः । इह

समूहसन्तपद्मस्य पञ्चोद्गरोदरिणिहित वेवन्त मुपसदा-
वेह बन्धना भक्ति पडिबोध वेला विसन्निदुब्बिमादिदि
विनिबाद विष्ठाद सुख सपणिज्ज सप्पादमोहमौलन्तलोपणा
ससन्धम सहीपण पञ्चत्तपटिवण मुक्काबिक्केपसमप संगनिद
दीहणोमास सेस जीविता, किंकादब्बदामूठदाए पढमपत्थिद
णिपञ्जीविदावसानं दुब्बार देव्वविलसिदोवालभमेत्तब्बाबारं
पद्धारिसं जण करोदि.

ता पेक्खदु भग्गवदी, इमेस दाव सावस भूइठण्णि-
न्नाण परिवेत्तवेसु पङ्केसु दारुणविज्जिन्निदम्म किप्पच्चिरं
कुससावसानदा मग्गहम्म भविस्मदि । कथं अ इमाइ'

इदमिच्छास विषयसमुत्पन्नस्य फलपयो भरोपरिनिहित वेवमान भुज्जलतावेत्तवन्ता
अटिति प्रतिषीधवेत्ताविमर्जितोत्पद्यत्तिविनिपातविज्ञातशुच्यवयवोयसञ्ज्ञातमोह-
मौललोचना, ससन्धमसखीजनप्रयत्नप्रतिपदमुक्काविक्केटसमपसङ्गितदीर्घं
निश्वासव्रजेवजीविता, किंकर्तव्यतामूढतया प्रवसप्रायितनिजजीवितावसानम्
दुर्बारदेवविलसितोपालशमावणापारमज्जाहर्म जणं करोति ।

तत् प्रेक्षतां भगवती, एतेषु तावतावत्पुंसिन्ननिर्मादपरिपेक्षेषु चक्षुष
दादयविजृम्भितस्य क्षियच्चिरं कुससावसानता मध्यमस्य भविष्यति । कथं

इदधीतुक्कलनादिकं पिदसन्तोतव्यायासभावना । उपरिवर्तिप्रियस भुज्जलता-
वन्तमनासिद्धमभावना । प्रियमाणा भवन्ता । प्रवीणस्य अपाटिना भवति ।
मोहेति । शुच्यव्यादिकर्जनात्पुच्छितेत्यर्थः । ससंनतः सादरः सावेवो वा ।
संनतितो निःसृतः । अमेन पुनपन्नासापुटनिःसरकमाह । मुक्काविक्केटि तथैव
वासवहतेः । जीवितेति । मोहिं सखीजनवैष्ठादिना मुक्कापवने दीर्घनिःसा-
सेन जीवतीत्यवधार्यत इत्यर्थः । किंकर्तव्येति । जीविता सती किं करोमि इति
न वेतोत्यर्थः । प्रवस्येति । वसमेव प्रवसं विद्यामह इत्यर्थः ।

अदमनभवसावाहवद्विद्या कामन्दकी पुच्छति तस्मान् प्रेक्षतां भगवतीति ।
पेक्षं कीदृशम् । सावसत्वं दीहदाहादिकादिनात् । इमानि विधावदीमुक्काणि

रमणकेलि कलह कोबोवराच पञ्जविष केरली कबोल कोम-
लुब्धेक्षन्त विमल चन्द-चन्द्रिणीहाम दलितमिरावरणा-
विहावरीमुहा- । इमे च उज्जसिद दुह सिन्धु पुर धवलुज्जल-
जोझाजल प्यस्तालिद गणगांगणा, परिमलित पाडलावउल-
णिग्गहण बहल परिमलुगार मञ्जलण मसिण मंसलाचन्त-
मलप मारुदुहमाविद दहदिहामुहा वमन्तरणोपरिणाहा
अणयकारिणो भविमन्ति प्रियसङ्गीएत्ति * (फ) ।

काम । लवङ्गिके !

यदि तदिपयोऽनुरागवन्तः स्फुटमेतद्धि फलं गुणवृत्तायाः ।

इति नन्दितमप्यवस्थयाऽस्या हृदयं दारुणया विदार्यते मे ॥

(१३)

इति । रमणकेलि कलह कोबोवराच पञ्जवित केरली कपोल कोमलुब्धेक्षन्त-
चन्द्रिणीहाम दलितमिरावरणाणि विहावरीमुहाणि । एते च उज्जसितदग्ध-
सिन्धु पुरधवलुज्जलजोझाजलप्रस्तालितगमनः कृपाः परिमलितपाटलावकुलनिर्भ-
रचमबहलपरिमलोद्धारमंजलमसृणसमिलायमानमलयमारुतीकुमारितदशदह-
मुखः वमन्तरणोपरिणाहा अणयकारिणो भविष्यन्ति प्रियसङ्गा इति ।

प्रियसङ्गाः कथमेवं भविष्यन्तीत्यन्वयः । उपरागो लोहितम् । पञ्जवितः पञ्जवा-
कारोक्तः । केरली केरलदेशयोः । तथा अतिगौरवम् लोहित्यायं पञ्चम् ।
उज्जसन् पतन् । उद्दामदलितमतिदारितम् । इह कटकेरलीकपोलसाम्यं मो-
दितचन्द्र च तिमिरावरणाश्च रात्रिरपकमः कथितस्तचन्द्रो दुःसङ्गता मालव्या
अजिता । परिमलितं कृतम् । निर्मयम् मर्दनम् । उद्धार उद्गमः । मंजलं
मिश्रीभावः । मसृणं मन्दम् । मसिलः पुष्टः । धूम्रावितं धूम्रमेवाकुलो-
कृतम् । परिणाह आभीनः ।

(१३) वदोति । अनुरागवन्तः प्रेमाभावः यदि तदिपयः कविपयो यस्तु स
तादृशः स्यात् तदा एतद्धि निश्चये गुणवृत्तायाः फलं स्फुटमित्युपेक्षायां ।

माध । खानएव वृक्षासो भगवत्वाः ।

काम । यद्वा ! प्रमादः ।

प्रकृतिललितमेतस्मैकुमार्यैकसारम्

वपुरयमपि सत्त्वं दारुणः पञ्चबाणः ।

चलितमक्षयवातोद्भूतचूतप्रसूनः,

कथमयमपि कालखारुचन्द्रावतंसः ॥ (१४)

लव । अन्धश्च, जातिदं भोदु भयवटीए । एदं माह्वप-
डिक्कटमणां वित्तफलधं । [मान्त्याः स्तनांगुक्षमपनीय
दर्शयति ।] एमावि तस्मैमेव महत्यविरटति कण्ठावल्-
म्बिता वउलमाला जीवनं पिपसहीर्षति (३) ।

माध । [मसृहं ।]

जितमिव भुवने त्वया यदस्वाः,

सखि वकुलावलि ! वल्लभासि जाता ।

(३) अन्धश्च, जाति भय भगवत्वाः । एतन्माधवप्रतिशब्दकमनादे विच-
फलम् । एवापि तस्मैव कडकविरचितेन कण्ठावल्म्बिता वकुलमाला
जीवनं पिपसयति इति ।

इति ललिते खानदे प्रदितमपि मे मम हृदये अस्मा दारुणया चितिकठिनया
अवस्थाया विदायेत, एतदवस्था द्रष्टुं वयमपि तावत् न समर्था इति
भावः ।

(१४) प्रकृतीति । मीकुमार्येव सुकुमारताया एकसारं एकलिकेतनं प्रकृति-
ललिते खमावसुन्दर एतत् रूपः । मन्मथमपि पञ्चबाणः कामः दारुणः ।
चलितेन मक्षयवातेन उद्भूतानि लल्पाप्यतानि चूतप्रसूतानि खान्त स चाहः
सुन्दरकन्द एवावतंस आभरणीभूतो वल्ल सोऽयं कालोऽपि वर्तते इति शेषः ।
तेन कथमयं प्रीतिप्रीति भावः ।

(१५) जितमिति । हे सखि ! वकुलावलि ! भुवने मेमां त्वयैव जितम् ।
भावे तः । परिश्रतविसृष्टाण्डः परिपक्वफलदण्डकहत पान्शुः सुखः सुन्दरः

परिषत्तद्विषयाः पाण्डुमुनिः

स्तनपरिषदाद्विलासवेजयन्ती ॥ (१५)

[नेपथ्ये वल्गवः । सर्वे चाकथंवेति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] रीरे सहस्रघराधवासिणो जाणवदा !

एषो क्व जीवन्तारश्च-गन्धसम्भरिद दुम्बिसहामरिसरोम-
धर बलामोडिबडिदुहाडिद-लोहपद्म-पडिबददमिहला-
गिरीरुपडिभङ्गमङ्गलिदधिभ-लौनाविलाम पेरन्तुहं सन्तवह-
तुलङ्गलङ्गल-विषड-वेजयन्तिषा-डम्बरहामसरीर-मन्त्रिमो,
मडादो भवकमिष, तक्षण मतिहकवलिदाने पट्टि-देहा-
वयवमङ्गलिहृ,र-पत्ति-खण्डट्टहार-कडकडाभन्तकरवत्त-
कठिणटाटा-करान मुहकन्दरो, पञ्चण्ड-वज्जणिग्वादटाकणच-

(म) रीरे सहस्रघराधिमिनी जाणवदा ! एष खलु यौवनागमनवेसमत्त-
द्विषहामपरेषयति करवलात्कार-विषट्तिमोडाटितमोडपत्तमतिवहृयङ्गलानिरो-
चप्रतिमङ्गसदमितिनिलानीलाविलामपरेषलोहं तदुत्पलवहृमोङ्गलाङ्गुलिकटवेजय

यः स्तनपरिषदः कुचविशालता तस्य विलासवेजयन्ती विलासपताकिव त्वं यद्
यस्यादध्याः मालयाः वल्गवा जातासि । अक्षय्याः अमिषारिभाषा यौत्ये ।
मालयाः तदेव जातः न ममति । वयं तस्मात्पान्दपुकर ! इतास्व खलु
कृतोति व्याघादिति भावः ।

• अत्रेव व्याघ्रः कृत्रयमविलामं कुरुते । सर्वे भवयन्तीत्यर्थः । मटाः पाण्डु-
दुहाडिमन्त्र । कोदणः । यौवमारम्भे प्रहृष्टी यौ दुःसहाव्यामिकाधो तयो-
मिहनेन यौ वलात्कारेण विषट्ति मङ्गलिहृमोडाटितं मोडितं च यङ्गापद्मं
तत्र प्रतिवहृयङ्गलानिरोचप्रतिमङ्गो विपरीतमङ्गलेन सहलितः मिश्रितः या
विशेषीया तद्विलासपर्यन्त उपेक्षन् कल्पमानोऽत एवोत्पलवहृमो गच्छन् यौ वहृ-
तुहलाङ्गुलः स्यूतोऽतलाङ्गुलस्य निमीचवेजयन्तिवासहस्रपद्मेनोऽहामर सत्-
कटकटोरकियः सरीरमप्रिषो यद्य मः । परमुवाचडिहृता चमर्षः । रीषः
कीधः । वहा । धिरः कीध एवामर्षः । वहाह । कीधः कतापराधिपु
स्त्रिरोमर्ष इति स्थितः । प्रतिमुलेषु तेष्वेव प्रवीधः कीध उच्यते । वहा ।

वेडामीडव-कवल्लिदाचेधरतुरङ्गजगज्जुमारभरिदमलगुहागव-
भमन्धीर घघरोरङ्गिगङ्गूरणसह-संदम्भपडिरवा-भोभभीसिद-
चङ्गिनिडुविदासिस-अचचिबहो, कठोरणहरकण्पर-कमण्णिह-
पदारिद-जन्तुमत्तावचवप्यउत्तरतकहमिदग इवहो दुइसहूलो
कुविण्णिअन्तलीसारदं करेदि । ता रक्खध जघासत्ति पिअ-
सहोए मदपन्तिआए जीविदं ति । [प्रविश्य बुद्धर-
जिता मत्तामं ।] परित्ताअध, एसा थो पिअसहो अमअ-
ण्णदसस्स बहिण्णिआ मदपन्तिआ, पदिआ दुट्ठसददूलेण
विण्हिदविहाविअमेमपरिअणा अहिभवीअदि (भ) । *

लिङ्गाङ्गरीहामन्धीरमन्निवेडी मठादपकथ, तत्तचणसत्तचणकवल्लितानेकदेहि-
देहानयवमअनिजराअिखण्डट्टहारकटकटायमानकरपत्तकठिनदष्टाकरालसुखक-
न्दर, प्रचण्डवयनिधोतदाहणचपेटामीडनकवल्लितानेकमरतुरङ्गाङ्गलीद्वारभरित-
मङ्गगुहामन्धीरघघरोरङ्गिगङ्गूरण अण्णदमन्धर्मप्रतिरवाभीगभीषितमट्टनिहापिता-
अथजननिवडः, कठोरणहरकण्परकमण्णिदंयदारितजन्तुगात्रावचवप्रवृत्तरकहदं-
भितगतियथो, दुट्ठमाहूलः, कुपितकृतान्तलीआयित करोति । तद्रूपत यथा-
ज्जि मिअसस्सा मदपन्तिआया जीवितमिति । परिदाअध, एसा नः मिअ-
अमालमण्णदमन्धर्म भविमो मदपन्तिआ पतेन दुट्ठमाहूलेन विनिहत्तविदावितायेण
पारजना अभिभूयते ।

अमन्धीरवलिः । तत्तचणं सत्तचणं कवल्लिता येनैकप्राणिशरीरावयवाभेधो मध्यं
कठोरणि आण्णलीनि तेषां खण्डे खण्डने यट्टहारी अग्निभेदस्तन कटकटाय-
मानाः करपचवत् कठिना या इहासाभिः करास्त्री भीषणो सुखकन्दर आण्ण-
कण्ठरं यण्डः । ट्टहारीच दुर्भेद्यलसुखम् । दुर्भेद्यप्रवृत्तौ दलानां कटकटाण्णद-
करणं अभावाः । विलीयन्त्यात् कन्दर इव कन्दरः । प्रचण्डवत्प्रहारदाहणो
यचपेटः पाण्डित्यप्रहारक्षेम यदामीडनं चूर्णं तेन कवल्लिता आण्णदिता
येनैकनरास्तुरङ्गाय तेषां आङ्गलं मांसं तस्मिन्नाहरीच प्रपूरयेन भरितो यो यल्लगुहामन्-
धर्म मन्धीरो घघरो टीपंलघुरो य लरङ्गिर्मन्धर्वजित तेन यो गङ्गूरणअण्णदसस्स सण्-
धेयं समूहेन प्रतिरवाभीवः प्रतिअण्णदविसारक्षेम जीवितो भयं नीतो नटो विद्राघो

मासः । खवङ्गिए ! अहो प्रमादो । (म)

माधः । [संसन्धममुत्थाय ।] बुद्धरक्षिते ।। जाही ।

मासः । [इहा सहर्षसाध्वसं आगमनं ।] अक्खरि !
एसीवि इहत्थो ज्येम्भ । (य)

माधः । [स्वगतं ।] इत्थ ! पुच्छवान्धि, यदहमतर्हि-
तोपनतदर्शनोत्तसितलोचनया अगवा ।

अविरलमिव दाक्षा पीच्छरीकेष नहः,
अपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेष ।
कवलित इव कृतस्त्रवक्षुषा स्फारितेन,
प्रसभममृतवर्षेणैव सान्द्रे च मिक्तः ॥ (१६)

बुद्धः । महाभाय ! उज्जाण-बाहिरत्था-मुहे । (र)

[माधवः साठीपं परिक्रामति ।]

कामः । वल्ल ! अप्रमत्तो भूत्वा विक्रमस्व ।

(म) खवङ्गिके ! अहो प्रमादः ।

(य) आश्चर्यं एषोऽपि इहल्ल एव ।

(र) महाभाग ! उद्यानवाह्यस्यामुहे ।

निष्ठापितो निष्ठापर्यन्तं अन्धितोऽजिबजननिबद्धी येन सः । कटोरनखसंपरा-
क्रमणेन निर्दयं दारितं यज्जन्तुवरीयं ततः प्रहतरणेन सञ्जातवधिरेश कर्दमोक्तो
मतिपक्षी ममनमार्गो येन सः । कर्पर इव कर्परः । निजत्वात् । उरद्विर्ग-
नर्जितमिति रजकोशः ।

.(१६) अविरलमिति । अहं पीच्छरीकेष पुच्छरीकसन्ध्याना दाक्षा पाप्मिना
अविरल मनवरतं नह इव । निर्भरेष निरतिशयेन संसन्धेन वा दुग्धस्रोतसा
पयःप्रवाहीष अपित इव । स्फारितेन आकचंविद्यानेन चक्षुषा कृतम्भः निःशेषोऽहं
अवस्थितः कृतपास इव । सान्द्रे च जनेन अमृतवर्षेण सुधाकाशेन प्रसभं वक्षान्
सिक्त इवास्मि । स्रोतसा निर्भरेष इति पाठाकारे निर्भरेष प्रवाहीष इत्यर्थः ।

मास । [जगन्तिक ।] सबहिण ! हही ! हही !
संमथो क्व, जादो । (स) [सर्वास्वरितं परिक्रामन्ति ।]

माध । [यद्ये दृष्टा सर्वोभक्तं ।] यद्वह !

संसक्तवृत्तिविवर्तिताम्बजाल-

व्याकीर्णस्फुरदपङ्क्तकण्ठकण्डः ।

कीर्णालव्यतिकरगुणफटस्रपङ्कः

प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ (१०)

यदो पमादः ।

वयं वन विदूरतः कमगता यशोः कन्यका

सर्वाः । हा मदयन्तिण ! (व)

[कामन्दकीमाधवी सङ्घर्षाकृतं ।]

कथं तदभिप्रातितादधिगतायुधः पुरुषात् ।

कुतोऽपि मकरन्द पत्य महसैव मध्ये स्थितः

इतराः । माधु, महाभाष ! माधु । (श)

(१) स्रष्टुके । हा भिक् ! हा भिक् ! सबधः खलु जातः ।

(२) हा मदयन्तिके ।

(३) माधु महाभाष ! माधु ।

(१०) समर्पति । संमथेन परस्परसम्प्रेषेण तृप्तिन विन्तिषेन विवर्तिन सपथ्यपरि तिष्येन् निवर्तिन चत्तजालेन चत्तमङ्गलेन व्याकीर्णानां व्यापानां भट्टिति इतत्यान खड्गतां चकतां चपडानां चभीषदनां कण्डानां क्षिप्रत्रिर-
म्यानां कण्ठा कण्ठिन् सः । तथा कीर्णालव्यतिकरस्य रक्तसम्प्लव्यं गुल्फदण्डो
गुल्फपरिभाषः पदो धाकन् सः नखा एवायुधं यस्य स व्याघ्रः तस्य मार्गः पन्थाः
प्राचण्ड्यं भीषत्यन् वहति ।

(१८) यदयन्ति । वन खेदी वयं विदूरतः चत्तलदूरे वर्तमाने इति शेषः ।
कन्यका मदयन्तिका यशोः व्याघ्रस्य कमगता चाकनयं प्राप्ता । कथं तदभि-

कामन्दकीमाधवी । [सभयं ।]—इदं पशुना हतः

इतराः । अस्माहिदं ! अस्माहिदं ! (घ)

कामन्दकीमाधवी । [सहर्षं ।]—प्रमथितस्य दंष्ट्रायुधः ॥ (१८)

इतराः । [सानन्दं ।] दिष्टिषा परिहृतं दुष्पादं । (स)

काम । [साकूतं ।] कथं व्यालनखरप्रहारनिःसृतस्य
प्रवाहः, क्षितितलनिषक्तखड्गलतावष्टम्भनिश्चलः, संभ्रान्तमद-
यन्तिकावलम्बितः ताम्यतौव वक्षो मे मकरन्दः ।

इतराः । हहो ! हहो ! गाढप्रहारदाण किलम्पटि
महाभाघो (ह) ।

माध । कथं प्रमुग्ध एव । [कामन्दकीं प्रति ।] भग-
वति ! मां परित्रायस्व ।

काम । अतिकातरोऽसि । तदेहि तावत्पश्यावः ।

[इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

इति मालतीमाधवे शार्दूलविद्रावणो नाम द्वतीयोऽङ्कः ।

(घ) अस्माहिदमस्याहितम् ।

(स) दृष्ट्वा प्रतिहतं दुर्ज्ञातम् ।

(ह) हा धिक् ! हा धिक् ! गाढप्रहारतया काव्यात् महाभागः ।

पातितान् तान् प्राप्य च अथपातितान् गृहीतान् कुतोऽपि पुरुषान् अश्विनतायुधः
प्राप्तैस्सह, सहमेव एव आनय मकरन्द मन्त्रो ज्वितः । तथा इदं च यथा तथा
पशुना व्याप्रेष हतः तादृशः मकरन्द इति शेषः । दंष्ट्रायुधो व्याघ्रश्च प्रमथितो
व्यापारितः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविष्टो मद्रवमिहाववृत्तिभावनवृत्तिर्वा प्रमुखा प्रमद-
रश्च, सन्धाना कामवृत्ति सावृत्ति इववृत्तिता च ।

मदः । पसीद भयवदि ! परिताहि परिताहि मद-
 चन्तिचान्तिमन्त-मंसहदजीविदं पावन्मन्त्राण्युक्तमिदं महा-
 भायं (क) ।

इतराः । हवी ! हवी ! किं दासिं भक्तोहिं एत्य पेक्षि-
दस्यं । (ख)

कामन्दकी । [उभौ कामण्डकेन सिद्धौ ।] ननु
भवत्यः पटाक्षसेन वक्षी वीजयन्तु ।

[मासत्वाद्यशब्दा कुर्वन्ति ।]

मक । [समाश्रयावलोच्य च ।] वयस्य ! कातरो-
ऽमि, किमेतत्, ननु स्वस्य एवाग्निः ।

मद । [महर्षेः ।] अग्राह्ये ! पण्डितुं दाणिं मय्यरन्ध-
पुञ्जिमा चन्द्रेण (ग) ।

माल । [माधवस्य सलाटे हस्तं दत्त्वा ।] सहि लव-
ङ्गिए ! दिङ्गिषा बद्धसि, खं भक्षामि, पडिबुद्धो ज्ञेय्य दे
पिण्डवत्सो, पडिबुद्धवत्सो महाभाषो मधुरव्योति (घ) ।

(क) प्रसीद भवतति । परिचायक, मदवन्ति कामिभित्तं प्रवित्तजीवित-
मापन्नवान्कल्पितं नृपाभावनम् ।

(क) हा धिक् ! हा धिक् ! किमिहानी नवाभिरिह मेचितव्यम् ।

(ग) आदर्शः । प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपुष्पिनाचम्येव ।

(घ) सखि सखतिकी : दिव्या बहरी ननु भक्तानि प्रतिबुद्ध एव ते प्रिय-
वत्सलः प्रतिपद्येतयो महाभायो नकारम् इति ।

माध । [आश्चर्यम् ।] वयस्य ! साहसिक ! एतेहि ।

[इत्यादिहसितम् ।]

काम । [उभौ शिरस्त्रात्राय । *] दिव्या जीवित-
वस्त्राणि ।

इतराः । पिथं पिथं सो संवृतम् । (छ)

[उभौ हर्षं नाटयन्ति ।]

बुध । [जगन्मित्रम् ।] इहा मदचन्तिषु ! एषो ज्ञेय-
सो । † (च)

मद । तदा ज्ञेय आचिदं मय, जहा एषो माहवो,
अथपि सो ज्ञोति ‡ (छ) ।

बुध । अथि, सख्यवादिषी अहम् ? । (ज)

मद । न स्तु, अस्मादिषु तुस्मार्तिषो पक्षवादि-
षीषो होन्ति । § [माधवमवलोक्य ।] सखि ! मासदीप वि-
रमणीयो इमस्मिं महाणुहावे अस्मराध्ववादो (झ) ।

(छ) पिथं पिथं नः संवृतम् ।

(च) सखि मदचन्तिषु ! एव एव सः ।

(छ) तदैव ज्ञातं जहा वया एव माधवः अथवापि स जन इति ।

(ज) अथि सख्यवादिषी अहम् ।

(झ) न स्तु अस्मादिषु तुस्मार्तिषु पक्षपातिषी अवन्ति । सखि ! माधवा-
अथि रमणीय एवास्मिन् महाणुहावेऽस्मराध्ववादः

* शिरस्त्रात्रावनामुर्वद्वयावेति इहाः ।

† उसीति सखीसखीजनम् । अस्मरन्नामावहनेन स्त्रानिजनमिदं ।

‡ सखावनावावपिभ्यः ।

§ न हि पक्षपातिव्यस्मादस्मी नन्दं नहं वदन्तीति माधः ।

[पुनर्मकरन्दनेन ससुहमवसोऽयति ।]

काम । [स्वगतम् ।] रमणीयोजितं * हि मदयन्ति काम-
करन्दयोर्देवादयः दर्शनम् । [प्रकाशम् ।] वक्ष्ये मकरन्दम् ! कथं
पुनरावुष्मान्निजवसरे मदयन्तिकाजीवितव्यान्निर्भगवता
देवेन सन्निधापितः ।

मकर । अथाहमन्तर्गतर एव काश्चिद्वार्तामुपश्रुत्वा, माध-
वस्य चित्तोद्देगमधिकमाशङ्कमानस्वरितमवसोक्तानि वेदि-
तकुसुमाकरोद्यानवृत्तान्तः, परापतन्नेव शार्दूलवस्करन्दगोच-
रमतामितामभिजातकन्यकामभ्युपपन्नवानिधि ।

[मासतीमाधवो विप्रव्रतः † ।]

काम । [स्वगतम् ।] वृत्तेन खलु मासतीप्रदानेन भवि-
तव्यम् । [प्रकाशम् ।] वक्ष्ये माधव ! दिव्या सुहृद्वद्वशा वर्हि-
तोऽसि मासत्याः, तदयमवसरः प्रीतिदायकः ‡ ।

माध । भगवति ! इयं हि ।

यद् व्यासव्रजितसुहृत्प्रमोहमुन्धं

सौजन्याद्विहितवती गतव्ययं माम्

* चक्षुःजीवितत्वेन रमणीयम् । शार्दूलवस्करेण उपकारपूर्वकमुपश्रुत्वा वृजितं
वातिव्रतम् । आवुष्मानिति उद्देगवाच्यो वाक्यः प्रकाशः । इति भरतः ।

† उद्यानवृत्ताती मासतीप्रत्यक्षमुत्तरीपक्षः । परापतन्नेव शार्दूल-
वस्करन्दोक्तिजनः । अभिजाता कुक्षीना । तथा अभिजात्येन मदुपकारं प्राप्स-
तीति भावः । अभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधाकारादिना । कन्यकेत्यत्रानु-
कन्यायां वक्ष्ये । अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विप्रव्रतः । परस्परस्नेहकारिणाश्चक्रेति
भावः ।

‡ प्रीतिदायकं वर्धयितवानस्य ।

(१) यदयमात् व्यासेन विप्रव्रतमुना व्रजितो यः सुहृत् प्रमोहः तस्य यः

तत्त्वार्थं प्रभवति पूर्वपात्रहत्या

स्वीकर्तुं मम हृदयं जीवितम् ॥ १ ॥

सुव । पण्डितोऽहो ननु, यो पिबसहीए चरं प्रसादो (ज)

मद । [स्वगतम्] जायादि महाभाषधेयो जयो चवसरे
गुरुधरमविष्णु * मन्त्रिदुम् (ट) ।

माल । [स्वगतम् ।] किं नाम मकरन्देन उल्लेखका-
रं सुदं भविष्यति ? (ठ) ।

माध । वयम् । का पुनर्ममाधिकोद्देशहेतुर्वर्त्ता † ?

[प्रविश्य गुरुवः ।] वन्दे मदयन्त्रिणे ! आता ते आ्यान्
यमात्मनन्दनः समादिशति, यद्य परमेश्वरेण यस्याङ्गव-
मागत्, भूरिवसोऽपरि परं विद्यासमस्यासु च प्रसादमाविष्कु-
र्वता, स्वयमेव प्रतिपादिता मासती, तदेहि सन्धावयामः
प्रमोदमिति ‡ ।

(ज) प्रतीटः कतु नः प्रिवसत्या चरं प्रसादः ।

(ट) जानाति महाभाषधेयो जयोऽवसरे गुरुधरमवीर्यं मन्त्रितुम् ।

(ठ) किं नाम मकरन्देन उल्लेखकारं नृतं भविष्यति ।

प्रतीटः तेन सुखं कर्त्तुं मम जीवितम् नतत्वं ज्ञायादिकीन विहितवती
चकार, तत् तज्जात् पूर्वपात्रहत्या वज्रादी देवजीवपूर्वपात्रकरीच नन हृदयं
जीवितं स्वीकर्तुं मावतीकर्तुं कामं यथा तथा प्रभवति सनतां भवति ।

* गुरुधरमवीर्यं श्रीगुरुधरम् ।

† मकरन्देन काचिदार्थास्तुपशुर्विति बहुव्रीहिसङ्गहमानः पृच्छति । य-
जेति ।

‡ आ्यान् ज्येष्ठः । परमेश्वरी राजा । विद्यासम् समेदम् । सन्धावयामः
कारयामः । उक्तपूर्वकी कृतः प्रतीटः ।

मम । वयस्य ! मेयं वार्ता ।

[मालतीमाधवौ वेषस्थौ नाटयतः ।]

मद । [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य ।] सहि मालदि !
तुमं क्त्वा एकनगरनिवासेन सहपांसुकीकृतात् प्रथति मे
पिपसव्यौ आसि बहिषिष्या च, सम्पदं उण चो घरस्त मण्डलं
जादासि (ङ) * ।

आम । वक्ते मदयन्तिके ! दिव्या वर्षसे भ्रातुर्मालती-
लाभेन ।

मद । भयवदि ! तुद्याचं आसिसां प्रहावेण । लव-
ङ्गिण ! फलिदा चो ममोरहा तुद्याणं लाङ्गेण (ट) † ।

लवं । सहि ! किं यद्याण्यपि अस्ति मन्तिदन्वं (ण) ।

मद । सहि मुहरस्तिदे ! दासिं विवाहमङ्गसवं सभा-
वेष्टा । (त)

मुह । सहि ! एहि मण्डल । (घ) [इत्युत्तिष्ठतः ।]

(ङ) सहि जासति । त्वं क्त्वा एकनगरनिवासेन सहपांसुकीकृतात् प्रथति मे
पिपसव्यौ आसीर्मेनिष्या च, सम्पदं पुनर्युद्धं मण्डलं जातासि ।

(ट) तुद्याचं नामासी प्रहावेण । सहि लवङ्गि ! फलिता चो ममोरहा
तुद्याचं लाभेन ।

(ण) सहि ! किमप्याकमप्यसि मन्तिदन्तम् ।

(त) सहि मुहरस्ति ! इदानीं विवाहमङ्गसवं सभावेष्टावः ।

(घ) सहि ! एहि मण्डलः ।

* मङ्गादवपुर्नविष्कसीति भावः ।

† मीनयोः काकविषये निषेधे च तुल्यवच इति निषेधोऽप्यत्र कुर्यात् ।
अत एव सोऽप्युक्तमाह । आतुरिणादि ।

सव । [जगन्तिकम् ।] भयवदि ! जहा एदे हिषय-
भरिदुब्बितविघ्नपाणन्द-सुन्दरा-दोलिद-धौरत्तय-मणोहरा,
पहुत्यन्ति मदयन्तिषामपरन्दायं दरदल्लिदयौलुपलदाम-
सरिका कडकविक्लेशा तह तहोमि मणोरहणिव्युत्तसम्बन्धा
एदेत्ति । (द)

काम । [विहस्य ।] मनु इमौ विलोकनेन मानसं
मुहुर्मुहुः प्रमोदमनुभवतः ।

तथाहि । ईषत्तिर्यग्वलितविषमं कुञ्चितप्रान्तमेतत्

प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं किञ्चिदरूपितम् ।

अन्तर्मोदानुभवमसृज्यं स्तब्धनिष्कम्पपञ्च

व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराजम् ॥ (१)

(द) भवति ! यद्येते षट्षभरितोदृष्टविषयानन्दमुन्दरान्दोलितधौरत्वं
मनोहराः परिवर्तनं मदयन्तिषामपरन्दायोर्दरदलितमौलीपलदामसदृशाः
कटाक्षविशेषाः तथा तर्कयामि मनोरथनिर्गन्तसम्बन्धावेति ।

(१) ईषदिति । ईषत् तिर्यग्वलितविषमं ईषत् अत्यन्तं तिर्यग्वलितेन
विषमं किञ्चित् वहिमभावापन्नं कुञ्चितप्रान्तं कुञ्चितो मुद्रितः प्रान्तः प्रान्तभाजः
यस्य तत् प्रेमोद्भेदस्तिमितलुलितं प्रेमोद्भेदेन अनुगमोदयेन क्षिप्तं निधनं
स्तिमितव्यं । अतएव लुलितं मनोहरमित्यर्थः । किञ्चिदारूपितम् किञ्चि-
दारूपितं लज्जमिमे भुवी यस्य तत् नतभुज्यलुलितं तदनयोर्नामोक्तिभावः । अन्त-
र्मोदानुभवमसृज्यं अन्तर्मोदस्य आन्तरिकसृज्यं अनुभवेन ज्ञानेन मसृज्यमुत्पद्यते,
स्तब्धनिष्कम्पपञ्च स्तब्धेन स्तब्धस्वभाविकभावेन निष्कम्पाणि पञ्चाणि यस्य तत्
आकेकराजं आकेकरे (श्वारा) इति वसिष्ठाख्ये अथोचि यस्य तत् अनवीर्यवत्
युवक्योर्दृष्टं परस्परदर्शनं अचिरं कटिति व्यक्तं कटं मनोमत्तं प्रमोदं अक्षति
कञ्चवतीवेति मनोवमानोत्प्रेषा । अनवीः परस्परदर्शनसुखपारदर्शनेन कञ्चि-
मितत्वादिना सुखव्यञ्जकानुभवेन च प्रेमातिशयं भवति ।

पुनरुः । इतः इतः ।

मह । सवि नुवरसिद्धे । अवि चाम पुनो वि दाव
दीवर एव जीविदप्यदो पुण्डरीचलोचनो ? (घ) ।

बुध । नर देवमण्डलं भविष्यदिति । (न)

[पुनरेव निष्क्रान्ते ।]

माध । [अपवाय्यं ।]

चिरादायातनु क्लृप्तं विसिनीसूत्रभिदुरो,

महानाधिभ्याभिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठाप्यार्जं ब्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,

विधिः स्वाख्यं चत्तां, भवतु कृतकृत्यस्य मदनः ॥ (३)

अथवा । समानमेवायं जनमसुखं प्रार्थितवतो,

विधी वामारब्धे मम समुचितैषा परिणतिः ।

(घ) सवि नुवरचिते । अवि पुनरपि दृश्यत एव जीवितमदः पुण्डरीक-
लोचनः ।

(न) सवि देवमण्डलं भविष्यति ।

(३) चिरादिति । विसिनीसूत्रभिदुरो पविनीतनुवत्भिदुरः भेदमन्त्रावः
चिरादनुवृत्तिपर्वणं कथित इत्यर्थः । आयातनुवत्सिनीमात्रायाः क्लृप्तं
विद्यताम् । इदानीम् अपुनरेव महान् विपुलः भोवन् इत्यर्थः । आधि-
भ्याभिः मनीष्याकपरीतः निरवधिः अविच्छिन्नः सन् प्रसरतु प्रवाहकपेक्ष
मन्त्रतु । पारिप्लवधुरा पादप्लवधुरा अवि चत्तां चत्तायासेन प्रतिष्ठाप्यार्जं
ब्रजतु प्राप्तीतु । विधिर्विधाता स्वाख्यं विधानं चत्तां कुरुताम् । मदनस्य कृतकृत्यः
सकृदपि भवतु । एतत् सर्वं दुःखकदम्बपि नवा तन् कोटुं शक्यते इति माधवा-
धिभावः । अथवा एतदुत्तरपक्षे अविहानापीडनविशेषैकमन्त्रप्रयोगः इत्यत एव
सर्वत्र माधवायां कोटु ।

तथाप्यस्मिन् दानववचसमवेऽस्माः प्रविगच्छ-

त्यमं प्रातश्चन्द्रयुतिं वदनमन्तर्दहति माम् ॥ (४)

काम । [स्तब्धम् ।] एवमतिदुर्मनायमानः पौडयति मां
वक्षो माधवो, वक्ष्मा मासती च । दुष्करं निराशा प्राप्तिः ।
[प्रकाशम् ।] पृच्छामि तावदायुस्मन्तं, अपि भवान् अमंस्तु
यथा भूरिवसुरेव मासतीमस्मत्त्वं दास्यति ? ।

माध । [सलज्जम् ।] नहि नहि ।

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहीयसे ?

मक । भगवति ! दत्तपूर्वेत्याशङ्कते ।

काम । जानामि तां खलु वार्त्तां, इदम् प्रसिद्धमेव,
यथा नन्दनाय मासतीं प्रार्थयमानं भूरिवसुर्नृपतिमुत्तवान्,
प्रभवति निजस्य कन्यकाजनस्य महाराज इति ।

मक । अस्त्वेतत् ।

काम । अथ च स्वयं राष्ट्रैव दत्ता मासतीति पुद्गेषा-
वेदितं, तद्वत् ! हृदि प्रतिष्ठानिवन्धनानि देहिनां व्यवहार-
पन्थाश्चि, वाचि पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः, सर्वेषु वचना-
तामायत्तं, सा च भूरिवसोर्वागन्तृतामिकैव, न खलु महा-

(४) समाप्तिः । विधीं खट्वरि वामारम्भं प्रतिश्रुत्वा सति अनुसृतं दुर्लभं
[नं समानमेवाचं तुल्यमेविकं प्राप्तिवती वाचमानस्य जन एवा इति कलमे
पदेनः । परिश्रुतिः, दत्तापरिवर्तनं समुचितं युक्तैव । तथापि तादृशदत्ता-
कलेऽपि चक्षिन् दानववचसमवे अपरकी दानववचसाक्षि अस्माः प्रविगच्छाः प्रवि-
क्ष्यमं क्षीतिम् प्रातश्चन्द्रयुतिं प्रभातकाशीनक्षत्रपरमान्वीर्यं वदनं तुल्यं
[अन्तर्दहति अन्तर्कापवति एतदेवैवं केवचनस्य] जातनिर्गमः । चादौ
इमंजनप्राप्त्यैव अनुचितता, ततो विधीं तु प्रतिश्रुत्वा अनुचिततया दुर्लभजनप्राप्ति-
ति भारः ।

राजस्य मासतो निजा कन्धका, कन्याप्रदाने च नृपतयः
प्रमाचमिति नैवविधौ धर्माचारसमयः, तस्माद्विभर्षितव्य-
मेतत् । कञ्च, वञ्च ! माम् अनवधानां मन्वसे । पञ्च ।

मा वा सपत्नेष्वपि नाम तद्रूपं पापं यदस्यां नु मया विग्रह्यम् ।
तन्मन्त्रेणा सङ्गमनाय यज्ञः प्राचक्ष्येनापि मया विधेयः ॥ (५)

मन्त्रः । सुष्ठु युज्यमानमादिश्रते युक्ताभिः ।

अपिच । दया वा, स्नेहो वा, भगवति ! निजिऽस्त्रिन् मित्रजने
भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

अतश्च प्रव्रज्यासमयसुखभाचारविमुक्तः,

प्रसक्तस्ते यज्ञः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ (६)

(५) मिति । नु भी ! कस्यां मासतां यन् पापं अनित्यं विवाहानिवाङ्गे
नरचण्डवन् महा विग्रह्यम् आग्रह्यम् । तद्विष्टं सपत्नेषु यज्ञेषु अपि किं पुनस्त-
द्विग्रह्यं नुभावासां दृश्यते । माधुन्यं न भवतु । तत् तस्मात् सर्वथा सर्वप्रकारेण
सङ्गमनाय परस्परसङ्गतमात्रं महा प्राचक्ष्येनापि प्राचक्ष्येनापि किं पुनः
सामान्यसङ्गमाध्यापारविधेर्विधेयः । यज्ञो विधेयः कार्यः । अतः सैतुतिकन्यायेन
माहवाचापत्या चर्चापतिरुद्धारः ।

(६) दयेति । हे भगवति ! निजि आश्रये अस्त्रिन् मित्रजने वाचके माधवे
मासतां च दया कञ्च वा स्नेहो वाक्यत्वा वा संसाराद्विरतमपि संसारस्य-
विग्रहसदृशकानाग्रह्यमपि तत्त्वज्ञानरतमपीत्यर्थः । भवत्याचितं द्रवयति आर्त्त-
करोति विवशः कर्तुं करोतीत्यर्थः । अतः कारणात् प्रव्रज्यासमयसुखभाचार-
विमुक्तः प्रव्रज्यासमये वानप्रस्थासमकाशे सुखमी च आचारः ग्रीवादिर्कं चत्वा-
यमादिचत्वा वानप्रस्थासमये आचारवाङ्मयसत्त्वादिति भावः । तस्माद्विमुक्तः
कथितः ते तव यज्ञः प्रव्रज्याः अविच्छिन्नः सन् प्रभवति । यज्ञो ज्ञाते कार्यसिद्धिः
अवश्यमेव भविष्यति । भवत्या यज्ञात् यदि कार्यसिद्धिर्न भविष्यति तदा देवमेव
अतः पञ्चवत् दत्वाग्रहेनाह । पुनः पञ्चाग्नौ अपरं देवमेव प्रभवति । देवाचीनं
सर्वे कार्येनितिभावः ।

[नेपथ्ये ।] भयवदि कामन्द्य ! एषा महिषी विश्ववेदि.
यथा मासदीं वेत्तु तुरिदमाप्यकृपुति (प) ।

काम । वन्दे ! उत्तिष्ठ । [सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।]

[मासदीमासदी एकदशपुरावनयोवनवदीकृतः ।]

माध । [स्वगतम् ।] कष्टमेतावतो लोकयात्रा मासया
समं माधवस्य, यद्वा तु कृतु भोः ।

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदाहयो विधिरङ्गी विशिनष्टि मनोबन्धम् ॥७॥

माल । [स्वगतम् ।] महाभाष ! लोभयाचन्द ! एत्तिषं
दिष्टोसि । (फ)

सव । हृष्टो ! हृष्टो ! शरीरसंसर्गं जेम्ब यो पिपसङ्गी
पारोविदा यमश्वेच (ब) ।

माल । [स्वगतम्] परिचर्द दाक्षीं मे जीविदन्तिह्वाए फलम् ।

(प) भयवदि कामन्द्य ! एषा महिषी विश्ववेदि यथा मासदीं वेत्तु तुरिदमाप्यकृपुति इति ।

(क) महाभाष लोभयामन्द ! एतावद्वृष्टोऽसि ।

(ब) हा हिक् हा हिक् शरीरसंसर्गमेव नः पिपसङ्गी पारोपिता यमाश्वेच ।

(७) प्रथमम् पाटी एकरसां निरनरां अनुकूलतां चापुनर्यं सुहृदिव ययुः
इव प्रकटय्य प्रकाश सुखप्रदः सुखदायी यद्वा ! चाचक्षेम् विधिः पुनः एषान्
यथाश्वेच यमश्वान् बहुविवर्त्तनं दशापरिवर्त्तनं जमेतिमेवः तेन दाहयः कष्टिनः
यन् मनसः विपश्यन् ययम् यथां विशिनष्टि वृष्टीति जगवतीश्वर्यः ।

[साक्षम् ।] चिच्छूटं च चिच्छूटदाए तादृशवि कावाशि-
चत्तच, पठिद्विदो दुष्टदेवस्य दाक्षचसमारचसरिसो परिचामो,
कं एत उवाकहामि मन्दभाइसी, कं वा चसरचा सरच
पठिबज्जामि (भ) ।

खव । सवि इदो इदो (म) [इति निष्क्रामन्ति ।]

माध । [स्मृतम् ।] नूनमाध्यासनमात्रमेवैतत् माधवस्य
महजस्नेहकातरा करोति भगवती । [सोहेगम् ।] इत्त सर्वथा
संशयितजन्मभाष्यः संहजोऽस्मि, तत्किमिदानीं कर्तव्यम् ।

[विचिन्त ।] न खलु मज्झिमांमविक्रयादन्यदुपायान्तरं
पश्यामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य ! मकरन्द ! अपि भवान्
उत्कण्ठते मदयन्तिकायाः ?

मख । अथ किम् ।

तस्य मनः क्षिपति यस्मिन्प्रहार-

मासोक्त भामजचितकलदुत्तरीया ।

(अ) परिचयमिदानीं ते जीवितकथायाः फलम् । निष्क्रूटं च निष्क्रूट-
तया तातकावि कापाचिचत्तम् । प्रतिद्विदो दुष्टदेवस्य दाक्षचसमारचसहजः
परिचामः । चमिद्विदोपासके चन्द्रमाविनी कं वा चसरचा सरचं प्रतिपद्ये ।

(ब) सवि ! इव इतः ।

(८) सवि । प्रहारं नूनमाध्यासनात् नान् कासोक्त इति,
महजोऽस्नेहकातरा कलदुत्तरीया कलदुत्तरीयमवचितं यथा सा यस्मिन्मनस-
कली मदयन्तिका इति वाच्यम् । तथा मल्लोक्तमनुरूपविशेषद्वयः वस्य मादू-
त्यादिदर्शनार्थोक्त एवमावयन एवमवयव एवमवयवपरिमितादुःखावय-

मदीयहायनकुरङ्गविसोलहटि-

रासिष्टवत्सवृतसंवसितैवाङ्गेः ॥ (८)

माध । सुसमैव बुद्धरचिता प्रियमखी भवतः ।

अपिच । प्रमथ्य क्रव्यादं मरचसमये रचितवतः

परिष्वङ्गं सञ्चु । तव, कथमिवाभ्यच रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

स्वयि व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ (९)

मक । तदुत्तिष्ठ पारासिन्धुसन्धेद भवगाह्य, (य) नगरीमेव
प्रविश्यावः । [उत्थाय । परिक्लामतः ।]

(४) पारा च सिन्धु च ते नदी तयोः सन्धेदः सङ्गमः । अथगाह्य प्रविश्या ।
आर्त्तेति यावत् । क्लमकालिङ्गुतया मङ्गलाङ्गादानङ्गुतया च ज्ञानम् ।

अर्थः । कुरङ्गस्य कुरङ्गजावत्स्यत्वार्थः । विसोले चचले इटी इव इटी मेले
वत्याः सा इती आदौ भवेन अपलं तत एवहायनस्य अपलतरत्वमित्यर्थः ।
अवृतसंवसितैः अवृतसिक्तेरिव चङ्गेः अवसनेभ्यो आश्रितवती आश्रितवतीत्युत्प-
त्तेः । एतेन तस्या मध्यगुराभाविष्यन्त्वनात् समीपकथा तत्र कुर्वन् तत्
तज्ज्ञात् मे मन मनः क्षिपति अक्षयं करोतीत्यर्थः । अथवा कथमिताहम् कट-
मित्यर्थः ।

(९) प्रमथति । अर्थं मांसमसीति क्रव्यादं व्याघ्रं प्रमथ्य विनाशय मरच-
समये चतुर्वाक्षे रचितवती रचितुस्तव परिष्वङ्गं आशङ्कनं सञ्चु आशङ्कनजन्य-
सुखमनुभूयेत्यर्थः । कथमिवातिशयके च अत्यन्त अङ्घ्रिं कथं रमतां मेव दाहणी
चतुरागिनी शक्यतासक्त्याऽन्यथाज्ञानमयं वतीति भावः । आशङ्कनमात्रमेव कथ-
नगुराव्यञ्जनमित्यामन्त्रात् तथा चेति । क्लमकानवनावाः पङ्कजाख्या नयनवीर्या-
पारः कटाक्षविशेषादिः अथ व्यक्तस्नेहस्तिमितरमणीयः व्यक्तः स्पष्टः खेडी
यत्र तथा क्षिप्तः निषक्तः अतएव रमणीयः सुन्दरः चिरमनेकचक्रपर्वतं चतु-
र्वातः । एवंविधेन नयनव्यापारेण एकरसागुरावसोत्पन्नं जायते । अहचक्षित्या
शान्तिभावम् आसीद्वितीयादि इतिभावः ।

माध । अयमसौ महानयोः सम्भेदः य एवः (१) ।

जलनिविहितवस्त्रव्यक्तनिष्कृतताभिः

परिमततटभूमिः स्नानमाप्नोत्यिताभिः ।

वृक्षिरज्जककुम्भनीमदाभोगतुङ्ग-

स्तनविनिहितहस्तस्त्रिकाभिर्बन्धुभिः ॥ (१०)

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ।

(१) सम्भेदः अङ्गः ।

(१०) ज्ञेयम् । स्नानमाप्नोत्यिताभिः स्नानं कृत्वा उन्मिताभिरत एव जल-
निविहितवस्त्रव्यक्तनिष्कृतताभिः जलैव निविहितं वस्त्रमित्यर्थः यत् यत् तेन
जलं वस्त्रं निविहिततया व्यवसितमिति शेषः । वासां, ताभिः । वृक्षिरज्जककुम्भ-
नीमदाभोगतुङ्गस्तनविनिहित हस्तस्त्रिकाभिः, वृक्षैरा मनीषराः कनककुम्भा
वृक्षैश्च कलशा वासां ताः, चाभुज्यन्ते इत्याभोगाः कर्मणि षच् । उपभो-
गाणां इत्यर्थः पीनतः सुकुमाराकारा ये तुङ्गा उपतपीवराः सना स्त्रीषु विनि-
हिता अप्येता कला एव स्त्रिका वासां ताभिरेति सामानाधिकरण्यमाशयः ।
अथवा वृक्षैर्वाहितानविमिश्रं वीर्यमित्यर्थः । बन्धुभिर्नारीभिः परिमततट-
भूमिः आनतीरभूमि इत्यर्थः । सम्भेदो भवतीति पूर्वेषु सम्बन्धः । नायैव
जानीतरक्षां सम्भेदं कलसमादाय साहचर्येण गृह्णामासीति वसिष्ठः । अत्र
उपमाहव्यस्य परस्परमर्थसम्बन्धवतीति हेतुकमेव तत्र च हेतो रस्येत्यनेन पदार्थ-
हेतुकमवधार इत्यनयो रक्षाक्रियावः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति आकाशबानेन भीमवीर्यवरेणा कपावकुक्ष्या ।]

कपा । वडधिकदमनाडीचक्रमध्यस्थिताम्ना,
 इति विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदा यः ।
 अविचलितमनोभिः साधकैर्मृग्यमाचः,
 स जयति परिचयः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ (१)

इयमङ्गम् इदानीं
 निखं न्यस्तपङ्कचक्रमिहितं इत्यङ्गमधोदितम्,
 पञ्चमती शिवरूपिणं लयवशादात्मनमभ्यागता ।
 नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चासुताकर्षणा-
 दप्राप्तोत्पतनत्रमा विघटयन्त्यपे नभोऽधोमुखः ॥ (२)

(१) शक्तिः । वडधिकदमनाडीचक्रमध्यस्थिताम्ना वडधिका वा इत्यनाडी
 वीर्यवरेण्येवमेव । सर्वनामिहपङ्कचक्रतामुभयस्थिता वट्कुक्ष्या नाथः ।
 इत्यनाडीचक्रं यथा । इहा पिङ्गला सुषुम्णा मातारीकस्तिमिहा पूषाहवाकम्बुवा-
 कुङ्कमादिवः । येन चक्रं चक्राकारेण परिचयमानमित्यर्थः । तत्र मध्ये स्थित
 आत्मा स्वरूप यथा यः । तथा तद्विदा तादृशात्मवेदिनामित्यर्थः । इति
 विनिहितरूपः आकाशाने इदमेवमेव इत्यर्थः । यः सिद्धिदः जयति । अविचलितं
 विचरानाङ्गं मनो वेषा तेः साधकैर्दोषनिर्मुक्तमाचः अविचलमाचः । तथा
 शक्तिभिः प्राज्ञाशुचरुषंस्सक्तभिः परिचयो व्यापृतः सन् च शक्तिनाथः शिवः जयति
 सर्वोत्पत्तं वर्धते । यथा शक्तिभिः आनेत्यादयमाश्रित्याभिः परिचयः उपपन्नः
 शक्तौनाम् अविनादीनां नाथः प्रभुः जयति । नाडी माहेन्द्रीकीमारीवैश्वी-
 वाराडी माहेन्द्रीचामुक्ताचक्रिका इत्येवमातरः ।

(२) निखमिति । न्यस्तपङ्कचक्रमिहितं न्यस्तानि सक्तमाचक्रमेव चर्पितानि
 यानि वडङ्गानि इदंवाच्यः शिखानेव कवचास्त्राणि तेषां चक्रे बहुदासि निहितम्
 चारीपितुं इत्यङ्गमधोदितं इदं वपुस्सरीकात्मवोचनमित्यर्थः । शिवरूपिणं शिवात्मकं
 पञ्चमती चत्वारिन्द्विचैव आत्मा चतुर्दशवशात् आत्मना इह वाचेन्द्रियात्मानेकी-

अपिच । उज्जोल-खलित-कपाल-कण्ठमासा-

सङ्गृह कश्चित-कराल-कङ्कणीकः ।

पर्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वम्,

सम्भस्ते गगनतलप्रयाचवेगः ॥ (३)

तथाहि ।

विष्वग्भूतिर्जटानां प्रचलति निविडभञ्जिनहोऽपि भारः,

संस्कारकाण्यदीर्घे पटु रटति कृतावृत्तिखट्वाङ्गघण्टा ।

आवात् सङ्गतचित्तयेत्यर्थः आवात् आत्मस्वरूपं अध्यायता विषयज्ञानस्वात्मज्ञान
मात्रत्वादिति भावः । माहीनामिहापिहलादीनां उदयक्रमेण वायुपुरखरीका
जगतः पाचभीतिकसरीरस्य पचायताकर्षणान् पचायतानां पृथिव्यमग्नीवायुका-
जानां यदाकर्षणं तज्जान् अग्रामोत्पत्तनप्रभा अचम्याकाशयानजं वा तथा चये
पुरीभाभि नभोऽभोमुचः आकाशस्त्वमेघान् विघटयन्तो विधातुर्वन्तीति यावत् ।
अहमणीत्यर्थः ।

(३) उज्जोलिति । उज्जोलायाचललाया वेगवशादित्यर्थः । अतएव खलित-
ताया भटाया कपालकण्ठमासाया इकपालकपञ्चन इत्यर्थः । सङ्गृहं न परि-
मर्देन कश्चित सुखरा समर्थेति यावत् । कराला भीषणा किङ्किणी चूड-
चङ्किटा यज्जान् येमेति वा । तत्र कश्चित्स्वप्न कर्मणि क्तः । अपरत्र तारकादि-
त्यादित्युपपन्न इतिभेदः । गगनतलप्रयाचवेगः आकाशोत्पत्तनजस्यवेगो जने-
त्यर्थः । मयि रमणीयडामरत्वं भीषणत्वं एकत्र कपालेनात्यत्र कपालकण्ठनेन
रमणीयत्वमित्यर्थः । पर्याप्तं निशामं सम्भस्ते जगदिति । अत्रैकत्र कपालस्य पतन-
कालमात्रा विभावनाविनिर्गोत्रिकपाकहारवयं व्यस्यते । कपालकपकारवासत्वेऽपि
भीषणत्वकपकाराधीत्यस्या विभावना तस्य च सत्वेऽपि भीषणत्वकपकाराद्युपपत्त्या
विनिर्गोत्रिः । तज्जान्कारवयं कपालकण्ठमासितिकपकेषु सङ्गृह्यते इत्यकार-
त्रयस्य संज्ञादिः ।

(४) विष्वगिति । निविडभञ्जिनहोऽपि अमरविष्वक्कोऽपि विष्वग्भूतिर्वात-
वेनात् खलितसंज्ञानभेदः जटानां भारः जटाकषायः प्रचलति, कृतावृत्ति-
खट्वाङ्गघण्टा वारंवारं कल्पमानस्य खट्वाङ्गस्य वायुमन्दस्य घण्टा संस्कारैश्च
मार्जनादिभिरनुत्पेया वैवाक्यसंस्कारैश्च वा । वः काचः खगः तेन दीर्घमपिच

ऊर्ध्वं धूनीति वायुर्विहतमवधिरःशेषिकुण्डेऽपि गुह्य-

सुतासः किङ्किणीनामनवरतरचत्वारहेतुः पताकाम् ॥ (४)

[परिक्रम्यावलोक्य च गन्धमाघ्राय ।] इदं तावत्पुराण-

निम्बतैनाक्षपरिभृत्त्वमानरमोगान्धिमिधिताधूमेः पुरस्ता-

दिभावितस्य महतः स्मशानवाटस्य नेदीयः करासायतनं,

यत्र पर्यवसितमन्त्रमाधनस्य अस्मद्गुरोः अधोरघण्टस्य आश्रया

सविशेषमद्य पूजासम्भारो मया सन्निधापनीयः, कथितञ्च मे

गुरुणा, वत्से कपानकुण्डले ! अद्य मया भगवत्पाः करासायाः

प्रागुपयाचितं स्मोरत्नमुपहर्त्तव्यम् । तदत्रैव नगरे विदित-

मास्त इति तद्विचिनोमि । [सकौतुकमग्रेऽवलोक्य ।] तत्को-

ऽयमतिसम्भोरमधुराकृतिः उत्तमिहकटिन्कुन्तलः, ऊपाच-

पाणिः स्मशानवाटमवतरति ? य एवः । (५)

षट् च तीव्रं यथा भवति तथा रटति शब्दावधे । तथा उतासः करासः किङ्कि-
णीनां सुदृष्टावृत्ताविशेषाणां अनवरतरचत्वारहेतुनिर्गलरनिनादकारणं अतएव
विहृतानि स्रुवीकृतानि बहुलानीत्यर्थः, यानि अवधिराणि स्वतन्त्रकाशेषां तेष्वपि
एव कुञ्जानि स्वतायाःकादितवनविमानास्तेषु गुह्यं रूपं कुर्वन् वायुः पवनः पताकां
अवसहस्रतल्पजं ऊर्ध्वं धूनीति कल्पयति वायुवेगवशेनोर्ध्वभागे पताका कल्पते इति
यावत् । अथ अवधिरःपक्षां तन् साहस्यःशेषाग्निदर्शना सा चीत्प्रसवा व्यस्यति ।

(५) पुराणमनभिन्नं चित्रितैस्तेनानां निर्दिताणां परिकल्पनानामां
आननीकृतानां कथितानामिति यावत् । अवानां रसः दिङ्मखाभादिः तेन
ऊनी हीनः निम्नः इति यावत् । अथवा अन्धमानं वदन् वदन् तस्य वन्ध
इव नन्वी सख्यं विद्यते तेषां वृत्तेरत्र मन्त्रमन्त्रादुत्तरे मन्त्रवीथि इतिप्रत्ययः ।
वन्द्ये वेष्टतेऽनेनेति वाटः । उच्यते च । यथा वाटः पक्षी नाथ इति
मानुषिः । नेदीवी निम्नः । पर्यवसितं समाप्तं मन्त्रसाधनं पुरावरच-
नपादि यत् । सम्भारः समूहः । उपयाचितं अनौचित्यं कीकृतम् । वही-
यते तु दीप्यन्ती मनोरान्त्य विह्वले । उपयाचितं तन् वीह्यं सम्पन्नयति इति
हारावही । स्मोरत्नमिति । बाढी बाढी वदन्कटं वहि रजं प्रचयति इति

कुवलयदलश्यामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
 सलितचरणव्यासः श्रीमाधुमाहनिभाननः ।
 हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः
 प्रविमलदसृक्पङ्कः पाण्डुरलसकरजाङ्गलः ॥ (६)

[निरूप्य ।] अथै ! स एव कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महा-
 मांसस्य पण्ययिता माधवः । तत्किमनेन, भवतु समीहितं
 सम्पादयामि विगलितप्रायस्य पश्चिमसन्ध्यासमयः ।

तथाहि सम्प्रति ।

श्लोकादपिष्कगुच्छावलिभिरिव तमोवह्नरीभिर्व्रियन्ते
 पश्यन्ताः प्रान्तवृक्षा पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव ।

विशः । विदितमुपलभ्यम् । विक्षितमिति पात्रेऽन्विष्टम् । गन्धरीत्यादि । विकाराः
 सङ्ख्या यस्य कर्षकोपभयादिषु । भावेन नोपलभ्यन्ते तद्वाभीष्टमुदाहृतम् ॥ इति ।
 अभावात् करणानां तु प्रिष्टत्वमुपजायते । मङ्गलस्यपि विकारेषु तन्वाधुष्येष्टदा
 हृतम् । इति भरतः । सतन्त्रिती नूटाकारेण बहः कुटिली वक्रः कुल्लवः
 केही वक्र सः । एतेन रीद्वरसवनीका ।

(६) कुवलयेति । कुवलयदलश्यामः श्रीलक्ष्मणदलश्लिष्टश्यामोऽपि परिधूसरं
 धूसरवर्णं चङ्गं दधत् दधानः । सलितकाशो पतनात् धूसरत्वम् । सलितः सुन्दरः
 चरणव्यासः पादपेषः यस्य सः । श्रीमान् सुन्दरः श्यामनिभाननः चन्द्राननः ।
 ससत् चक्षुर्ल मरजाङ्गलं मङ्गलमांसं वक्रं चः तथा प्रविमलदसृक्पङ्कः । प्रवि-
 मलसि वक्षितानि चक्षुश्च रत्नानि पङ्कानि इव सक्तात् स सवदुधिरपङ्क्ति
 इति वाच्यं अतएव प्रकाशितसाहसः कुर्यादसक्तवचः यस्य माधवस्य वामः
 सन्धीतरः प्रतिकूलस्य पाण्डिः करः विनयं माधवनिष्ठश्यामाविकविनयमुक्तं हरति
 यथाति । एतादृशकलदन्त्रेणे भोतिरेव जायते सुतरां विमलशालित्यं नास्ति
 इत्यस्मेति भावः । चक्र सुन्दरीऽप्यसुन्दर इत्यापर्वसद्वादादवोपतिरुक्तहारः ।

(७) श्लोक इति । श्लोकः पश्यन्ता चाकाशसीमानः तापिष्कानां तावत्त-
 त्वां गुच्छावलिर्षवनेष्विजिरिव न तु तदित्यर्थः तदपेक्षया निविकारात्त्वमन्व-
 चारस्मेति भावः । तमोवह्नरीभिरिवः पटशेर्विह्वलो कर्मणि खट् । चमनरं

वात्सासंवेगविश्वविततबलवितस्कीतधूम्याप्रकाशम्
प्रारब्धेऽपि त्रिवामा तद्वचयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥७

परिचयः निष्ठायाः विश्ववितः ।

ततः प्रविशति वचानिर्दिष्टो तावत् ।

[अधः । साशंसम् ।]

प्रेमाद्रीः प्रचयस्युषः परिचयादुद्गाढरागोदया-
स्तास्ता मुग्धहृषो निसर्गमधुरास्तेष्टा भवेयुर्मयि ।
यास्वन्तःकरणस्य वाक्करवस्यापारोधी चक्षुः
आशंभापरिकल्पितास्त्रपि भवत्मानन्दसाम्प्रोदयः ॥ (८)

पुनरी वृत्तिर्यो बालहृष्यः बालभामसङ्गिता सङ्गाधे इतीया । मन्वमानेऽपि
ऽथप्रसङ्गात् इतीयुर्मेति वत् मौल्यप्रयोग इत्यादि केषुटादयः । नूतने सद्यः-
ते पयसि जले मञ्जरीव निमग्नः । त्रिवामा रजनी प्रारब्धेऽपि प्रदीपकाले
यमपीत्यर्थः । वात्सायाः संवेगेन विश्वम् समन्तात् वितता वितारिता
व्यिता बलयाकारा रजिता मनीरा वा धूम्रा धूमसमूहो नीलापो वा
सङ्घर्षं चप्रकाशं प्रकाशरहितं क्षेत्ररहितमिति वाच्यम् । तेजः सामान्या-
व मन्वकारं वदन्ति मेघाधिकाः । निजं स्वीयं नीलिमानं नीलत्वं पृथ्या-
त्वादिसमिन्वितव्य इतीमनिच् प्रत्ययः । वनेषु तद्वचयति मादं करोति
प्रविशेवचदमनान् सायं निमील्यमानो जायत इति भास्वितदल्लङ्कारः ।

(८) प्रेमाद्री इति । प्रेमाद्रीः प्रेमसङ्गिता चतएव प्रचयस्युषः अमुराग-
जः परिचयात् परिचयजनितविश्रामात् उद्गाढरागोदया सङ्गितानुगम-
ऽज्ञाता साः पुरस्कृता इत्यर्थः । निसर्गमधुराः क्षमावमुन्दरा मुग्धहृषो मालव्याः
टा भावज्ञावादयः नयि भवेयुः इत्याशङ्का । आशंसवा सम्प्रेक्ष्य परिचय-
सु भावितास्त्रपि वासु केषुटासु अन्तःकरणस्य अन्तरिन्निबल वाक्करवस्यापार-
धी वाक्कीन्द्रियस्यापारनिरीचकः आनन्दसाम्प्रोदयः साम्प्रोदीय आनन्दः
संचारवे उन्नतस्यापि प्राङ्निपातप्रत्यभिज्ञानं आनन्दस्य सत्त्वं वैकल्पिकत्वात्-
ति भावः । तस्मीदृशः प्रकाशः चक्षुः इत्यर्थः । सङ्घर्षविततया माकतो-
ऽसंसारं पञ्चानि इतीऽन्वत् न निमग्नसीति भावः । अत्र पूर्वोक्तमुत्प्रेष्टादि-
रव्यान् करवाः सङ्कारः ।

किञ्च । अतिमुक्तमदपथितकेशरावली-
सतताधिवाससुभगार्पितस्तनम् ।

अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः

प्रियया तदङ्गपरिहृतमाप्नुयाम् ॥ (८)

अथवा । दूरे तावदेतत् इदमेव प्रार्थये ।

सम्भूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,

यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।

यद् बालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,

तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोऽपि तस्या सुखम् ॥ (१०)

यत्तत्त्वमधुना तत्तन्मन्दर्शनेनातिस्वल्पोऽपि न विशेषः ।

(८) अतीति । अतिमुक्ताया भट्टाया मुक्तारङ्गितायाश्च मदपथिताया उभ-
यश्च सन्तु निमित्तायाः केशरावल्या इरभेदस्य मालायाश्च यः सतताधिवासः देह-
नियतावस्थानं चान्यत्र यः ग्राहपरिमलः तेन सुभगं यथा भवति तथा उभयत्रैव
रमणीयमित्यर्थः । अपितस्तनं न्यस्तकुले तस्याः अङ्गपरिहृतं चङ्गस्य परिवर्तनं एकत्र
काङ्क्षादिभाङ्गस्य पार्श्वपरिवर्तनं अहं कर्णजाहं कर्णमूलं विनिवेशिताननः न्यस्त-
सुखः सन् प्रियया सह आप्नुयी लभेयं समापि तद् भवतु इत्यर्थः । प्रियाकर्ण-
मूलं सुखं न्यस्त तदङ्गपरिवर्तनजन्यसुखदुःखोभयविधाकारमस्वस्वरसं अनुभविष्या-
मीति भावः ।

(१०) सम्भूयेति । सुखानि कर्तुं च सम्भूयेव मिलित्वेव चेतसि मदमःकरणे
परं भूमानं अतिप्रथाधिक्यं परमिति प्रथाविशेषणं वा आतन्वते कुर्वन्ति । मनसि
मङ्गान् सुखोदयी ज्ञायते इत्यर्थः । यत्र जने मासीतीकपे आलीकपथावतारिणि
दर्शनपक्षे वर्तमाने इष्टे रतिं यावत् वेचोत्सवः तद्दर्शनजन्यमनङ्गरसं रतिमनु-
रागं प्रस्तौति व्याहरति । बालेन्दुकलीकलात् नवविधुकलासमूहादिवेद्युत्प्रेषः,
एतेन मातन्वाः सर्वाङ्गीकलीकलयुक्तम् । अवचिते गृहीतैः सारैः साराग्नेः
उत्पादितं विरचितमित्वेव अवहमङ्गलस्य सदनमनीकरावासादयद्विषयं स्थित-
मित्यर्थः । यत् तस्याः मेयस्या सुखं तत् पश्येयं इत्यामीत्याशया ।

मम हि सम्प्रति सातिशयप्राप्तनोपलब्धसम्भावितात्मजन्मनः
संस्कारस्थानवरतप्रबोधात्प्रतापमानस्तद्विषदृश्यप्रत्ययान्तरेः अति-
रक्तप्रवाहः, प्रियतमास्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिमत्तानः तन्मयमिव
करोति अन्तर्हन्तिमारुप्यतश्चेतन्यम् । * तथाहि ।

लौनेव प्रतिविम्बितेव, लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च,

प्रत्युत्तेव च, वज्रलेपघटितेवान्तर्निष्ठातेव च ।

सा नयेतमि कीलितेव विशिखेष्टेतोभुवः पञ्चभि-

यिन्नामन्ततितन्मुज्जालनिविड्म्यूतेव सम्मा प्रिया ॥ (११)

[निपथी कलकलः ।]

* मानसमीतमुत्पत्तिशयमाह । मम इति । मानसीनः प्रियास्वरूपप-
्रामोत्पत्तिः मत्तानः परिवर्तितममूहः स्मृतिरूप एव मम चेत्तन्ममात्मतत्त्व तन्मयमिव
इति मानसोमयं करोतीत्यर्थः । कोहजः । प्रतापमानो दीर्घाभवत् । अत्र
हेतुः । संस्कारस्य भावनाया अतिशयितप्रबोधादुदेकात् । कोहजस्य संस्कारस्य ।
शतिशयात्सादरात् स्फुटाकारात् । वकुलकीर्णः पूर्वकाशानुभवात्तन्मज्जन्मनः ।
प्रतापमानत्वमर्शोपपादयति । तद्विषदृश्येर्मात्रतोर्विलक्षणविषयेर्ज्ञानान्तरेः अतिर-
क्तप्रवृत्तिः । तथा चान्तरा विषयान्तरारम्भकार प्रवाहतिरम्भार इति भावः ।
त्वान्मातृत्वस्य पुष्करपलाशवर्णिलेपतया कर्षं मानसोमयत्वमत आह । अन्त-
रिति । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथाच बुद्धितत्त्वस्य सा प्रवृत्तिः सङ्ग-
सङ्गी व्यापारः सा यत् चान्तर्त्वं भेदादुक्ता प्रतिमासते तस्यात् । सास्मृदर्थेन
हेतुर्भूत्वात् । यदा । अन्तर्हन्तिरिति भावप्रधानम् । तथा चान्तर्हन्तित्वमन्त-
रस्थानकथं साक्यं सादृश्यमात्रबुद्धीशक्त्यात् ।

(११) लौनेवेति । सा प्रिया मासती नोऽप्याहं चेदसि लौनेव प्रतिविम्बि-
तः, लिखितेव मुद्रितेव उत्कीर्णरूपेव, उत्पत्तिरेव, वज्रराशौतेव, प्रभुर्मेव प्रीति-
रवैष्टेष्टेन घटितेव सन्पादितेव अन्तरन्तःकरके निष्ठातेव श्वेतोभुवः कान्तस्य
अभिर्निर्गच्छेवांशेः कीलितेव विष्टेव तथा चिन्तासन्ततिचिन्ताप्रवाहः, श्वेत तन्मु-
जाकं तन्मयमूह उपपादानकारकमित्यर्थः । त्वम निविड्' अर्न यथा भवसि तथा
मूतेव रचितेव ।

माध । अहो ! सम्प्रति प्रगल्भमानकौशपनिकायः
महती श्मशानवाटः रीदता । अस्मिन् हि
पथ्यन्तप्रतिरोधिभेदुरचयस्त्वानं चितान्ज्योतिषा-
मीज्ज्वल्यं परभागतः प्रकटयत्याभोगभीमं तमः ।
संभक्ताकुलकेतयः किलकिलाकोलाहलैः सम्मदा-
दुत्तासाः कटपूतनाप्रभृतयः साराविषं कुर्वते ॥ (१२)
भवतु आघोषयामि तावत् । भो ! भोः श्मशाननिकेतनाः कट-
पूतनाः ।

अश्वत्थपूतमव्याजं पुद्गलाङ्गोपकल्पितम् ।

विक्रीयते महामांसं, दृष्ट्वातां दृष्ट्वातामिदम् ॥ (१३)

[पुनर्नेवमपि अश्वत्थः ।]

माध । कथमाघोषवानन्तरमेव सर्वतः सम्मूलदुत्ताल-
वितालमुक्ततुमुन्माव्यक्तकलकलाकुलः प्रचलित इवाविर्भवद्भूत-
सङ्घटः श्मशानवाटः । आश्चर्यम् ।

(१२) पथ्यन्तेति । पथ्यन्तप्रतिरोधिभिः सोमावरकैः भेदुरचयैः माससङ्घैः
ज्वलं ज्योतिं चितान्ज्योतिषां चितान्जनामीज्ज्वल्यं ज्वलं परभागतः मुखोत्कर्षात्
आभीमभीमं आभीमेन इत्या भीमं करालं तमः कर्म प्रकटयति, तथा किलकिला-
कोलाहलैः (किलकिलन्त्यनुकरचञ्चलं) तद्रूपचोत्कारैः उतासा उत्तरका भीमा
इत्यर्थः । संभक्ताकुलकेतयः सञ्जातचपलकोटाः कटपूतनाप्रभृतयः ज्वरश्मशान-
वासिप्रभृतयः साराविषं सम्यक् भीषचञ्चलं कुर्वन्ते जनशानं ।

(१३) अश्वत्थेति । अश्वत्थपूतं मल्लैरनापिहं अम्याजं सुन्दरं पुद्गलाङ्गोप-
कल्पितं पुद्गलाङ्गैः सम्पादितं इह महामांसं तुष्कमांसमित्यर्थः । मासतीमन्तरेण
अश्वरीरधारणे कथाभावात् तुष्कलमितिभावः । तेषु हृते तथा मांसं
महच्छब्देन ह्योक्ते इत्यनुज्ञासमादिति । विक्रीयते ह्योक्ते तदव्यञ्जनां चभीष्णं
पञ्चतानित्यर्थः । इहलक्षितं पक्षीकृत्य साङ्घात् पुद्गलाङ्गितम् । अश्वत्थपूतं
निज्ज्वलनेतत् मांसं विदुर्मुखाः । इति परिभाषितमेव मास महामांसम् ।

कर्षाभ्यर्चयिदीर्घसूत्रविकटव्यादानदीप्तान्निभि-
दंष्ट्राकोटिविसङ्कटेरित इतो घावङ्गिराक्षीक्यते ।
विद्युत्पुच्छनिकाशकेशनयनम्भूः श्मश्रुजालेर्भो,
लज्जालक्ष्यविशृङ्खलीर्घवपुषामुत्कासुखानां सुखैः ॥ (१७)

[पिच * । एतत्पूतनचक्रमक्रमकृतघासाईभुक्तेर्द्वकाम्
उत्पुच्छत् परितो नृमांसविधसैराघर्चरं क्रन्दतः ।

(१४) कर्षेयादि । उल्का ज्वाला सुखे विधा ते उल्कासुखाः प्रमादमेधाः ।
तां सुक्षेर्मम चाक्षीक्यते व्याक्यते । वधा । उल्कासुखा एतज्जानमेविहा एव
इवामिभो जन्ममेधाः । कीदृशैः । कर्षाभ्यर्चये कर्षयसीधे विदीर्घसूत्रव्या विकटं
राक्षं वधादानमासविकाशसेन दीप्तीः प्रियेणु तैः । दंष्ट्राणां कीटिभिरघैर्विसङ्कटेः
दुस्तेर्विकरादेर्षा । इतः इतः सर्वतो घावङ्गिः । विद्युत्पुच्छनिकाशानि तद्वि-
पुच्छनिकाशानि केशनयनम्भूः श्मश्रुजालानि वज्र तैः । पिङ्गलज्जान् केशादीनां विद्यु-
ज्वाला । अतएवीत्यासुखः प्रमादमायी जन्ममेद इति पचः साधीवान् । उल्का-
ज्वालाहत्यादि अमृदा अकट्यादि विद्युत्कादि दुर्बलानि दीप्तीनि वपुर्वि विधा
ताम् । एतेन दुर्बलतमम् । प्रान्तावोत्तमं सूत्रयो इत्यमरः । केशिन्वाही पूर्व-
पातविधेरनिवृत्त्याद् भृशज्वरपङ्काय केशज्वरस्य पूर्वनिपातः । अकट्यादी स्थिति
कारणम् । कर्मणि अणि तद्वद्विद इत्यवधेयम् । अङ्गतरसोऽयम् ।

* अपि चेति । अपिर्भुगपुच्छावान् । अः समुच्चये ।

(१५) नर्दनाह । एतद्विधादि । एतत् पूतनचक्रं श्मश्रुजालेनसमूह
[क्षीक्यते । किं कुर्वन् । अन्नाकुसुतवा अकर्मिण युवपत्न्यतो यो वावकतोऽर्धं भूमी
तेतमर्धं सर्वेणैव सुख एव क्षितम् । तत्र भुमिपतितैरर्धभुक्तेर्मनुष्यमांसविधसैः
विकटेः सर्वेषु इवान् खोकागारस्तकुहुरादीमुत्पुच्छन् पुटान् कुर्वन् । अकर्मणं
तिथयज्जवा । अभिजावातिजवाहा । कीदृशान् । अहमहमिकवा मांसवह-
न् वाघर्चरमज्ज्वरन्दं वधा सादीर्घं क्रन्दतः क्रन्दतः । एतत् कुहुरिदं कुटुम्ब ।
द्विजं पूतनचक्रम् । अङ्गतरदुग्धं तत्प्रमादा अङ्गा वज्र तम् । एतेन ज्वाला
ज्योतिर्यकर्मज्ज्वरीरसत्यसोमज्ज्वलानि दर्शितानि । अहिता ज्वाला वा ज्व-
रं तथा नद्याः विषम् सर्वतः तथा विस्तीर्णा वाः सावरी नद्यः इति ज्वाला-

चूर्णरुद्रमदभजङ्ग-मसितत्वङ्गविषयत-
काद्युपनिषनास्त्रिपञ्चरजरात्कहासमासीकते ॥ (१५)

[समन्तादवसीत्य विचक्ष ५ ०]

यज्ञो प्रकारः पिशाचानां एते हि

ततपुष्टुरमनोयमाश्रमर्षे दधति विदार्यै विवर्चदौर्घदेहाः ।

सप्तदजगरघोरकोटराणां श्रुतिमिव दग्धपुराचरोद्दिष्टानाम् ॥

(१६)

[परिक्रम्य ।] इत्य ! वीभत्समेवाप्ये '१' वर्तते ।

कासां शयिषु कश्चिन्मासेषु चानि दृढानि चम्यां पञ्चरात्रि येषां तादृशां जरणी
जीर्णाः कडाकां मासादिगुणास्त्रिभावा यस्य तम् । इकपदं यमासादुपलक्ष्यपरम् ।
वीच ईडाद्यतो इत्यमरः । यदा । काकाइकाः कपिकोट्टान इति माना-
चैःजरदर्मनादेतस्यैकदेशो इत्यमरः । तेन भीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थमिति-
पादकतेत्यवधिषम् । यदा । इको वीच इति ख्यातः । विचक्षो भोजनश्रे-
यसीत्यमरः । आचरोरास्त्रि कडाका इत्यमरः ।

० विवर्चते । अतिशयस्त्रिकेऽपि मयि भीषणत्वमनो पूतनाः कुर्वन्तीत्य-
सम्बन्धक्रियया हासः । यदाह । असम्बन्धेऽपि हासः आशयपथ्यक्रियादिभिः ।
इति । प्रकारो वैचक्षण्यम् ।

(१६) तत्तेत्यादि । एते पूर्वोक्तादन्ते पिशाचाः ततपुष्टुरमनोयम् कास-
विषरं विषयतदौर्घजिह्वाभीषणं मुखविषरं विदार्यै व्यादाय दग्धपुराचरोद्दिष्टाना-
मिव श्रुतिं दधति धारन्ति । दग्धत्वेन श्यामत्वं पुराचत्वेन जीर्णत्वं दर्शितम् ।
रोद्दिष्टो रोद्दिष्ट इति ख्यातशब्दः । वीचरात्रि इति ख्यातो वा । रोद्दिष्टोऽपि
न एव । अतएव रोद्दिष्टः श्लोचनाज्ज इत्यमरोऽपि । रोद्दिष्टानामिति पाठे
रोद्दिष्टीति रोद्दिष्टाक्षरवत्त्वोक्त्यामिश्रणः । अक्षता अक्षता अजमरेषु सर्पेषु घोर-
कोटराणां भीषणक्रिदायाम् । निष्कुटः कीटर् वा नेत्यमरः । तद्विह कीटरेषां
अजमरेषु रक्षणा रोद्दिष्टेन पिशाच उपसीयते । भयानको रघुः । यदाह ।
विजतरवधत्तदर्शनसत्त्वाक्षरश्यायुत्तमस्यहमवात् । मुहुरपघोरपराचात् कृतव मवा-
नको मेवः ।

१ वीभत्सं वृथाकरणम् ।

निर्मिथोक्तृत्वं कृत्तिं प्रथममथ दृष्टुं शोभयामि मांसा-
 थं सत्त्विकदृष्टपिच्छाद्यवयवसुखमाप्नुयन्तुमीति जग्मूषा ।
 मार्तः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरहः करह्वा-
 दहस्तादस्त्रिसंखं स्वपुटगतमपि ज्ञानमध्यममिति ॥ (१७)
 पिच । निष्टापिच्छिदसः क्षयनपरिचमन्नेदसः प्रेतकायान्
 कदा संसृजधूमानपि कुचपमुजो भूयसीभ्यसिताभ्यः ।

(१७) निर्मिथोवादि । अथ प्रेतरहः प्रेताचलः कुचामिच्छन्तरीरी-
 यमनाकुलं यथा तथा कथं मसिमनि खादति । किं कृत्वा । प्रथममादौ
 तं चर्म निर्मितं निर्मिथोक्तृत्वं एवादुत्तमं विद्या । उत्तममिति पाठे चर्म-
 पाकवैद्यसुक्तं तन् तपुनः पुनः कृतेत्यर्थः । अवागन्तरं दृष्ट्वा महता उच्छोकेन
 िवि बहूनि मसिनि जग्मूषा मच्यविद्या । कीदृशानि । चंसयोः स्वस्थयोः
 योः कटिनासपिच्छयोः दृष्टे काचपचाहाने पिच्छयोर्जहापाचाद्यभानयोरादि-
 तात् कचासुवाद्यनयवेषु सुखमानि । उत्तमत्वात्तेषाम् । उत्तमपुतीनि उत्तम-
 स्थानि । दृष्टुं यं वेति पाठे दृष्टुमीच्छं क्षेम कायेन महता मतामीत्यर्थः । तथा ।
 रं धिनीकया भूयासीत्यर्थः । उत्तमः काच उत्ततिरित्यमरः । कीदृशः प्रेतरहः ।
 तंस्वरवाण् । पर्यस्तमितस्ततः चित्तं निजं येन सः । एतदुभयं प्रेतरहोषु प्रसिद्ध-
 । अन्तःपर्यस्तनेत्र इति पाठेऽन्तर्मध्ये स्थितनेत्रः । प्रेतरहस्तेन कीटराचला-
 र्थः । आतच्छास्त्रनेत्र इति पाठे आत्तानि यद्वीतानि आद्यन्तर्वाचि येन
 । अत एवाकाशुत्पाटनाय प्रकटितदन्तः । दौर्बल्यप्रकर्षणात् प्रकटित-
 नत्वम् । अहस्तात् कीदृशतात् करह्वात् अवासादाहच्येवापेयः । अन्त-
 ामनुपपत्तिः । कीदृशं कथम् । अस्मिन् वत् कनिष्ठति तत् । कपुट-
 मपि निष्पन्नतविषमज्ञानमतमपीत्यर्थः । अथ बीभक्षो रसः ।
 (८) निष्टापिच्छादि । एतेऽपि कुचपमुजः प्रथमपक्षाः पिच्छाः बह्वीभ्यसिताभ्यः
 कावागन्तव्यं तेनामैव ; महानवकं महामागन्तव्यं निष्पन्न विमलमावावरणं
 । मन्त्रपाराः मन्त्रमध्यस्थितस्तेषां । पिचति । मन्त्रपाराः कीदृशीः ।
 तद् दूरत एवीदृशनीकं ज्ञानाः । दृष्टव्यत्वात् । तथा । आराधनीय-
 नीति बीजना । आराधूरनीपकीरिषि विदः । पिचादूर्वनीपिनीपच-

उत्पन्नसंसि मांसं प्रचक्षदुभयतः सन्निमित्तमारा-
 टेते निष्कृष्य जहानसकसुदयिगोर्मज्जधाराः पिवन्ति ॥ (१८)
 [विहस्य ।] चक्षी । प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनामाः ।
 तथाहि । चक्षीः कश्चित्तमङ्गलप्रतिपराः खीहस्तरोत्प-
 व्यञ्जोत्तसंभृतः, पिनङ्ग सङ्घसा हृत्पुच्छरीकसजः ।

मोक्षा । खीहमान् । निट्पदिनेषतापिन खिद्यन्त्यसि विद्याम् । पञ्च ५ ।
 मूत्रेवास्तुत्पन्नकाचकादिभेदोपि कथम् । चक्षु इति पाठी न युक्तः । त-
 दावक्षीत्यादिनामङ्गुष्यानाम् । यदा । प्रेतकावादिनि पचम्यन्तः ।
 चक्षीः इति पचम्यामनङ्गि कथम् । चिताम् इति स्ववक्षीपे पचमी ।
 पताविम्यनभाङ्गो यत्नम् । कचनेन पाककमेवाङ्गु परिचयन्त जीर्यन् । मीदो विद्या
 तान् संसृष्टधूमानपि । खीहजं जहानसकम् । उत्पन्नसुक्ष्मं कृत्वा पकृत एव
 कचनशीलं मांसं यस्यात् । यदा उत्पन्नं मोहतपाकेन कश्चि मांसं यस्यात् ।
 उत्पन्न इति भावे कः । प्रचक्षन्तः त्रिविधोभयन्त उभयतो जानन्पर्वको मुख-
 काश्च ये चक्षुषीऽङ्गो परस्परनिक्षेपस्थानानि तैर्मित्तम् । प्रचक्षमिति पाठे
 उभयतः पाश्चात्थी प्रचक्षन् । अत एव सन्निपरितुक्तमित्यर्थः । कुक्षयः क्षय-
 क्षिवाभिव्यक्तः । नक्षत्रं नरहृद इति ख्यातम् । सरो इति ख्यातं वा ।
 बीजस्य एवात्र रसः ।

• चक्षी इति बीजस्यप्रकारद्वयेन आचक्ष्यम् । प्रादोषिकी राजिप्रारब्धजः ।
 प्रकारबीजस्योः परस्परविरोधेऽपि संख्यानसाम्यात् संभेदाभास इह । प्रसाध-
 नाभास प्रकारः । यदाह, अतुमास्याहकारैः प्रियजनमाश्वर्वाव्यसेवाभिः ।
 उपवनमनविहारीः प्रकाररसोऽपि सत्यवति । अतएवायं श्लोकः कच्छाभरवेऽपि
 रसकच्छाभास उदाहृत इति ।

(१८) चक्षीरित्यादि । एताः पिशाचखिद्यः कानोः सक्ष्मं निक्षिप्त्वा कपास-
 चक्षुः चक्षुषोहसुरा मज्जनयानि पिवन्ति । खीहस्यः । चक्षीः कश्चितः रक्षिती
 मङ्गलप्रतिपरी कस्यस्य सूत्रांशं बाधिताः । चक्षेयव्यपिष्टं मङ्गलप्रतिपरी भवति ।
 यदा । प्रतिपराः कक्षकम् । तदव्ययेवव्यपिष्टतया मङ्गलम् । कक्षके सरस्वते
 च भवेत् प्रतिपरीऽक्षिवाभिवि तैर्मित्तोकारः । खीहसा एव रत्नपत्रं तेन व्यक्त-

एताः शोणितपङ्कजमुपः, सन्धूय कामैः पिव-
न्त्यस्मिन् हसुराः कपालचवकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ (१८)

[परिक्रम्य पुनरगच्छेति पठित्वा ।] कथं द्वागतिप्रशान्त-
नीयमभीषिकाप्रकारैर्भट्टिति अपक्रान्तं पिशाचैः । चक्षो !
न.सस्वता पिशाचानाम् । [परिक्रम्य दृष्ट्वा सनिर्वेदम् ।]
वचित्त्येष समस्तात् अज्ञानघाटः ।

तथाहि । खलु इयं पुरत एव * ।

गुच्छत्कुचकुटीरकीमिकचटाधूतारसंयोजित-
क्रन्दत्फेरवचच्छडात्कृतिभूतप्रःम्भारभीमेष्टाटेः ।

तस्य कर्ममुपवर्गं विधत्ति वा । सङ्ख्या शीघ्रं इत्पुष्करीकमजः इत्यप्रमाणाः
जनस्य परिभाषा । इत्यप्रत्ययैतत्तथा पुष्करीकपदं नीयन्त्याहः । यदाह । सादृश-
त्वमन्युषैर्नते इदमपहजं । इति । मात्वाया जनीकृततया चत्वा ना यदहा-
यति पारधानि शीघ्रता । अत एव प्रीताः । शीघ्रितपङ्कजमुपः रत्नकर्म-
दुमवत्यः । अतः पिवन्त्यस्मीत्यादी यतिमङ्गलदृष्टा न काव्या । सन्धूयन्तपद-
। अर्द्धे तस्यादोषत्वात् । ईषां द्रव्यस्युपवर्गविषयानित्यादी तथा दर्शनात् । अथर्व-
। नपात्रं व्याटिति कारावयो । इह बीभक्ष्यमिदः प्रहाररसः ।

* कटिति शीघ्रम् । विभीषिका परमयदाविनी रीदृक्पता । तस्याः
कारा भेदाः । अपक्रान्तं प्रपञ्चाय यतम् । निःसत्त्वा इत्यनेनाकाशीर्दिर्दिष्टता ।
हानांनिकवादपि नेष्टत्वात् इति निर्वेदः । विविती व्यातः । ततोव्याम-
न कथं विचित्त्यज्ञाननिवृत्त चाह इवमिति ।

(२०) गुच्छदित्यादि । इयं हरित् पुरत एवाति । पारीअज्ञानं अज्ञानपार-
शे । पारी मध्ये बह्या वेति समासः । कुच एव कुटीरोऽस्या कुटी तत्र वा
कीमिकचटापेक्षकसमूहः । गुच्छन्तीनां कुचकुटीरकीमिकचटानां धूतारसं योजित-
। तं ध्वनितम् । क्रन्दत्फेरवाचां क्रन्दन्त्याङ्गनां कात्कृतिर्कात्कारः क्रन्दविशेषः ।
मधोऽर्धः । ताव्यां धृतः पूरितो यः प्राग्भागीऽवततं तेन जीयेः शीघ्रकैष्टाटेर्-
। इति । सचक्षे इतीया । अनरभ्यनरे शीघ्रोऽकृतिता ये सरदाः कषायाणि तदा

भयवदि ! चिरस्य आणादिदासि दुःखं सिरोष्ठेण, * हा पित्र-
सहि लवङ्गिण ! मित्रिण्यथावसरमेतत्सखा अहं ते संबुक्ता (ख) ।

माध । हन्त ' ! मैवेयं मदिरेक्षणा, सम्प्रति निरस्त एव
सन्देहः, तदहमपि नामैनां जीवन्ती सम्भावये ।

[स्वरितं परिक्रामति ।]

अघोरघण्टकपालकुण्डले । देवि चामुण्डे ! नमस्ते
नमस्ते ।

भावष्टम्भनिशुम्भनिर्भरनमङ्गुलीनिष्पीडन-

न्यस्तकर्परकूर्मकम्पविगलद्वज्ज्याण्डध्वजस्थिति ।

पातालप्रतिमज्जगज्जिवरप्रलसितममार्णवम

वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिवह्यक्तर्हि वः क्रीडितम् । २३॥

(ख) निष्कस्य ! एव इदानीं ते करेन्दुचिह्नाराधनापकरणं जनी विपद्यते,
हा चम्प ! खड्गमयकुट्टये ! त्वमपि इतासि देवदुर्गलसिनेन, हा मासतोमय-
जीविते ! त्वम कल्याणमाधनेकगुणमकल्याणार ! भगवति ! चिरस्य ज्ञापि
तासि दुःखं खं ईन, हा प्रियसखि लवङ्गिके ! अत्रावसरमाज्जदग्ना अहं ते
संबुक्ता ।

* अहं भगवति कामन्दकि इति शेषः । चिरस्य बहुकालम् ।

। हन्तेति निश्चयनाभिः ।

(२३) सावष्टम्भ्यादि । देवि । दुष्टाः क्रीडितं दृक् वन्दे । क्रीडितम् ।
सावष्टम्भः साटोपी बी निशपी निर्देवकलचं करचमेदमतः निर्भरान सख
मादात्मनो भूमीलम् अवनिकलम् निषीतमेन अचटभोमकम् कपेर पुत्राव्य
वम् एवभूतम् कूर्मम् अम्भेमाङ्गुलीमेन रिक्तनी मञ्जरी ब्रह्माक्षकलम्
स्थितिमेत तत्तथा । अमेन भूकलम् तत्तः । तथा च मयं भूमभूमीषी न चम्प-
वानामुक्ताकायाताव्यतिमन्त्रे पातालमुक्ते ब्रह्मविनरे प्रांचयाः सहायवा यथ

अपिच ।

प्रचलितकरिक्कत्तिपर्यन्तचक्षुस्वखाघातभिषेन्दुनिस्सन्द-
मानासृतचरोतजौवत्कपालावलीमुत्तचण्डादृष्टामवसङ्गुरिभूत-
प्रवृत्तस्तुति, श्वसदसितभुजङ्गभोगाङ्गदपन्थिनिष्पीडनस्कार-
पुङ्गवत्फणापीठनिर्यहिवन्थोति-इज्जृभयोच्छामर-व्यस्ताविस्ता-
रिदोः श्वण्डपर्यासितस्त्राधरम् । ज्वलदनलपिङ्गनेचच्छटाच्छ-
वभोमोत्तमाङ्गभूमिप्रस्तुताजातचक्रक्रियास्युतदिग्भागम् उत्तु-

तत् । अद्वितीयकश्चपरिचय इति भवेत्तस्य अर्थः प्रकटविषयम् । अतुल्यता
तु भवेत्तस्याऽर्थः नैव कदाचित् भवति । अतुल्यतायाः अर्थः अथाऽप्युपासिताः सर्वाः पादावतलस्य सन्ति ॥
इति भरतः । कटाक्षः च अपासितः पि पृष्ठास्थानः च अपरं इति ज्ञायतः ।
नार्थाः त्वरीयस्य भवन्ति ।

• दशकमात्रं प्रचलितेत्यादि । देवि ! युष्माकं तावत्सुहृत् स्वस्वभावात्-
मभीक्ष्ये च ह्यभयान्नः च इत्येव चानन्द्याश्च भूयान् । चरित्ये इति यात्रे रिटि-
रयम् तदभावाद्गिरित्तस्यै । अनेन भाव्यमिष्टाद्येन च कश्चिदप्युक्तः । यदाह ।
आकाशिकमसंबद्धं समवेतिव बहवेत् । आचामने स दशः साहाय्यमिष्टाद्य-
नृचकः ॥ रिटिः स्यात् नाश्वे जीति मीदिनीकारः । चरिते तु यथायम इत्य-
मरः । यदा । आकारी देवमाता साहिति कोमाहमन्दास्यन्तु द्वी मुचं च ई चः
देवमातः इत्येव चभीष्य भूवादित्यर्थः । कीदृशम् । प्रचलितमनासुरचर्मपक्षेनेन
उन्नमतां नखानामाघातेभिर्ज्ञान् कटिताह्वेनीमस्तकस्त्यन्तात् चरदवततः चरिते
नाश्वेन जीवन्तोभिः यदाकारावितिमुच्यमानाभिस्तु तैश्च साहकारैः चत्तुश्चक्षुषैक-
सतां भूरिभूतानां बहुभूतवचानां प्रवृत्ता न्यतिर्यङ्गतत् । यदा । भूतवचैः प्रवृत्ता प्र-
तिता न्यतिर्यङ्गतत् । अथर्जावित्यर्थः । यदा । प्रचलितः चरितर्मरुपीत्यर्थः
तत् । यदात् कर्मधारयः । तथा तावदावत्प्रवृत्ताश्चैव चरतां चलितभुवन-
ज्ञानमपांशुं भोवैः कार्त्तैश्च ददमयः किन्नाकारवन्मयसु निधीयन्ते इत्य-
उक्तमुक्तविकारकरणी वा पुनर्न विकारिद्राहयः कयापीदृः । विस्तारि-
तया पीठेन उपकम् । ततो निर्व्यतिवज्जीवितः निर्वन्तविशालः कल्पवृक्षमादि-
क्योच्छान्नः मयहरी विवर्तो वा अथ इतस्ततोवापी विकारी दीर्घो दी-

ब्रह्महावोऽटिजजोऽतिविचित्रतारागन्धम्, प्रमुदितकटपूतनी-
तासवेतासतासकटत्वंसंभ्रान्तनीरीचनाश्लेषहृत्पद्मनक्षत्र-
कानन्दि वक्ष्याम्यहं, देवि ! भूयादभीष्टो च हृद्यो च नः ॥

[इत्यभिनवतः ।]

माध । हा धिक् प्रमादः ' ।

अश्वत्थालककरकमाख्यवमना, पापण्डवाश्वालयोः

पापारम्भवतोर्दगीव हकयोर्भीरुगता गोचरम् ।

सैयं भूरिवमोर्वमोरिव सुता मृत्योर्मुखे वर्तते

हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः ॥ (२४)

टीकाः इत्यस्यसूत्रेण पर्यासितः चित्रः आधरः पर्यतो यत्र तत् । देव्या
चर्मकवाद्भ्यामित्या दी. खण्ड इत्युक्तम् । अत्रादिकदम्बं स्तम्भमस्त्रियामित्य-
मरः । तथा अलता चर्मलन पित्रङ्ग पित्रङ्ग यत्र तं ललाटलोचनं तस्य कटा
आशानिर्ममप्रसरः तथा 'आश्वत्थ' भीमं यदुत्तमाङ्गं शिरस्तस्य अस्मिन्मण्डला-
कारेण भस्मत् तथा प्रस्तुता प्रारम्भा अलताचक्रक्रिया वज्रप्रज्वलितार्धकाष्ठविशेष-
कर्म तथा भूता इवैक्य प्रतिबद्धा इव दिग्भ्रमा यत्र तत् । तथा प्रमुदित कट-
पूतनीतासवेतासानी कटकटपूतनीहृत्वेतन्मानो तालिन कलकलिन रङ्गुट्कायां
अतएव संभ्रान्ता जलनी सत्वेरा वा या नीरी तस्या घनाश्लेष निविडालिङ्गनेन
हृद्यन् मनः चित्तं यत्र एवभूत आश्वत्थं जिनस्यसंमानन्दयति तत् । आभीष्टोऽ-
ष्टानिः ।

१ धिक्प्रमाद इत्यत्र वर्तते इति क्रियाध्याहारः । तत उपपदविभक्तिः
कारकविभक्तिर्नवीवसीति चिन्मौने द्वितीयां बाधित्वा प्रथमैवतपुत्रम् ।

(२४) अथेति । वक्षोरिव अष्टसंख्यकवसुनामकस्यैव भूरिवक्षोरित्यसंभ्रान्त-
कस्य मासतीवितुः सैयं पुरीवर्तिनी सुता मासती मास्यच वसनञ्च ते अलककेन
रत्ने मासहृदमने नवी चर्चिंते खलौ वक्षोरिवकटकापाङ्गुललाभाजित्यर्थः । हा
पापारम्भवतोर्दगीवपापकर्मादभवावक्षोरित्यर्थः । पापण्डवाश्वालयोः तादृश-
कमावक्षोरित्यर्थः । हकयोर्भीरुगतामनयोर्गोचरं विद्वत् जता भीरुमं-
त्रीया वमीव वमीर्वमस्य मुखे वर्तते हा विषादं धिक् एतादित्यर्थः । कष्टमनिष्ट

कपाल । तं भद्रे ! खर दयितोऽत्र बल्लवाभू-

दस्य त्वां त्वरयति दास्यः कृतास्तः ॥

माल । हा दरघ ! बाह माहव । परलोचनदोषि
सुमरिदम्बो तुझेहि पथं जघो, य हु सो उबरदो, जस्य
बल्लहो जघो सुमरेदि '१' (ग) ।

कपाल । हन्त ! माधवानुरक्त्यं वराकौ तपस्विनौ ॥

अघोर । [शक्तिमुख्यम् ।] यदस्तु, व्यापादयामि ।

चामुण्डे ! भगवति ! मन्त्रमाधनादा-

वृद्धिष्टामुपनिहितां भजस्तु पूजाम् ॥

(ग) हा दयित नाथ माधव ! परलोचनदोषि अर्जुनोऽयं जघो युष्माभिः,
न यत्नं न उपरतो यस्य बल्लभः खरति ।

मनीष्यः । निधेः खरुरस्तकदम्बः कदम्बाश्रयः कोऽयं प्रकम्ब आरम्भ इत्यर्थः ।
एतद्विविधविश्रुतम् अन्वया नैतत् अटितुं शक्यते ।

॥ त्वं भद्रेत्यादि । प्रहर्षिणीकन्दसा द्योकांतम् । चामुण्डे भगवतीत्यादि
श्रुतिर्हम् । हे भद्रे ! यस्तव दयितो बल्लभत्वेन इत्यर्थः खर । तुज्जन्तुं करकमम् ।
यदाह । पतिरेकौ नृपः स्त्रीकामिति । यदा । मनुपहरकोवर्त्मन स इव
जन्मनि ते बल्लहो न भूत एव । जघो जन्मान्तरेऽपि तन्नाशाय तं खर । यदाह ।
यं यं वापि खरन् भावं लज्जन्तो कर्मेवरम् । तं तमेवेति कौन्तेय । यदा तद्वाप-
भाषितः । इति । कृतान्ती वसः ।

† खरकमाह । यत्नेनज्ञाधीनमेति कर्मणि वष्टी । यस्तु नृकामिति वा ।
अनकाले नाशवकारं मुक्तिर्हेतुरिति कटाक्षितम् ।

‡ हन्तं खेदि । आत्मन्कोनित्तुपमानायापि नाशवकार इव एव । तव नृ-
रक्षा चेत्तं कथं वध्येति खेद इति भावः । अतएव तपस्विनौ वनुकम्पा ।

१ उद्दिष्टां वाचा पतिशान्ताम् । उपनिहितादुपदीकितान् ।

[इति उगुमुपकायः ।]

माध ।

[सहस्रोपसृज्य प्रकीर्तं मालतीं निश्चिप्य ।]

दुरात्मन् ! एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसदः * ! नन्वयं न
भवसि ।

माल । [सहसावलोक्य ।] परितापदु मं महाणुभाओ
माहवो ।

[इति माधवमालिकृतिः ।]

माध । महाभागे ! न भेतव्यम् भेतव्यम् ।

मरणसमये त्यक्त्वा शङ्कां प्रतापनिरर्गल-

प्रकटितनिजस्त्रे हः सोऽयं सखा पुर एव ते ।

सुतनु ! विश्वजोत्कम्पं सम्प्रत्यसाविह पाप्मनः

फलमनुभवत्युषं पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ (२५) ।

अघो ! आः क एष पापोऽस्माकमन्तरायः संवृत्तः ? ।

कपा । मालत्या एवायमस्याः सहभूमिः कामन्दकीसुहृ-
त्युग्रो, महामांसस्त्र पणयिता, माधवो नाम ।

* कर्कोत्तरधीमाओ मविषयपस्यन्तः प्रकीर्तः । विशिष्यापसायं । सह-
हलत्वेन बाहुमध्योपसारणम् । प्रतिहतो निराकृतः । अपसदः ! निन्दितः !

(२५) मरणेति । मरणसमये शङ्कां जीवन्मूर्तेतिभावः । त्यक्त्वा प्रतापेन
निरर्गलः अनुसृजनीयः तथा प्रकटितः निजः स्त्रीयः स्त्रीको वस्त्रं ह य इति कर्म-
धारयः । स हृष्टपूर्वः सर्वं हृष्टमान इत्यर्थः । ते तव सखा सान्धवः पुर एव
मर्तेति इति शेषः । अतएव हि सुतनु ! जीवन्मर्ति ! कल्मषं सर्वं विश्वज-
न्म सम्प्रति अघो पापकारिणान् पापः अवीरवपुः इहापि प्रतीपेन प्रतिकृषा-
नरत्वेन विपाकिनः परिपक्वक परिबानकटिपक्षेत्त्यर्थः । पाप्मनः अनुपस्य उषं
मरणपसृज्य उषमनुभरदु सवतामित्यर्थः ।

माध । [मासम् ।] महाभागे ! किमेतत् ?

माल । [चिरादाश्चख्य ।] महाभाष ! अहं न किमपि जानामि, एतिथं उच्यते जानामि, उच्चरिष्यन्तिन्दे प्यसुता, इह-
प्यवदद्मि, तुह्ये उच्यते कश्चिम् ? (घ) ।

माध । [सलज्ज ।] स्वत्पाणिपङ्कजपरिचयपुष्पजम्भा
भूयाममित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।

भ्राम्यन्नमांसपणनाय, परंतभूमा-

वाकर्ण्य, भीरु ! हृदितानि तवागतोऽस्मि ॥ (२६)

माल । [स्वगतम् ।] हृदो ! कथं मम कारणादो एवम्
एते अप्याणरपेक्षा परिक्रामन्ति (ङ) ।

माध । अहो तु खलु भोः ! तदेतत्काकतालीयं नाम
सम्प्रति हि ।

(घ) महाभाग ! अहं किमपि न जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि,
उपप्रेक्षित्यन्दे प्रसूता इह पङ्कजाणि, यूरं पुनः क ? ।

(ङ) हा धिक् ! हा धिक् ! अहं मम कारणादिवर्तते चात्कनिरपेक्षाः
परिक्रामन्ति ।

(२६) तदिति । हे भीरु ! जाह्नति । तव पाणी एव पङ्कजं ताव्या-
वः परिचयः - वक्ष्यं तयोर्विति वा । अ एव पुन्यं तस्मान् जन्म वक्ष्ये तावन्तः
भूमान् जह्नमिति श्रवः । हृदयमिनिवेशेन मलाचामेन कदर्थ्यमानः वीर्यामानी
वाक्यम् अनेन पश्यन्तः । मृगांसपचमास मरमांसविश्रवाव परेतसूतो ज्ञाना-
नां अहं तव हृदितान्वाकर्ण्य मृगा जाततोऽस्मि ।

राज्ञीचन्द्रकलामिवाननचरीं देवास्तमासाद्य मे,
 दखोरस्य कृपाचपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।
 चातहादिकर्क, कृतं कवचया, विक्षोभितं विषयवात्,
 क्रोधेन ज्वलितं, मुदा विकसितं, येतः कथं वर्तताम् ॥ २७
 पद्यो । १ १ ब्राह्मणविश्वः ।

व्याघ्राघ्रातसुगौळपाकुलसुमन्यायेन, हिंसावचेः
 पाप ! प्राक्षुपहारकेतनसुखः प्राप्नोऽसि मे गोचरम् ।
 सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीमृध्नीमि, खट्वाहति-
 ष्छिन्नस्यकवचस्यरश्मिधिरप्राग्भारनिष्पन्दिना ॥ (२८)

(२७) राज्ञीरिति । आनमे चरति या तां सुखप्रविष्टामित्यर्थः चरेत् इति
 ट्ठित्वात् ङीप् । राज्ञीर्मुखयली चन्द्रकलामिव स्थितामित्यनुप्रेषा । प्रेयसीं
 विषयमी माधवीं चम्प पुरः स्थितस्य दम्पतीः प्रयोः कृपाचपातविषयात् खड्गप्रहार-
 चातात् आसाद्य प्राप्य चाच्छिन्दतः यस्मात् गृहगतः मे भग्न चेतः कथमतिकर्कश्च
 चातहात् किमिदमिति मयात् विषय विषयं वर्तताम् कवचया एतादृशवस्थेति
 दयया, विषयान् चण्टनचण्टनादवात् विक्षोभितं चक्षिरं क्रोधेन एतस्य प्रती-
 काराकरवदिव आचितम् मुदा दग्धजनन्याहादेन विकसितं प्रकृतं वर्तताम् ।
 चक्षेकस्य चित्तस्य बहुविधचित्तधर्मरूपा यस्यावाकहार भेदः । एकमनेकावाक्य-
 मेकमेकचित्तित्यादिवचनान् ।

(२८) व्याघ्रिति । ई पाप ! पापानुहासिन् माधव ! व्याघ्रेण व्याघ्राता
 गृहीता वा कनी तस्या वा कृपा तन्पाचरचाकरोत्यर्थः । तथा पाकुलः
 व्याकुलः को यस्य लाज्यायेन तादृशेण च तथा तथेत्यर्थः । प्राक्षिनां अशूनां च
 उपहारः करावाहै निवेद्य दानं तस्य चेतनसुखः तत्र स्थितस्य चतएव हिंसावचेः
 हिंसावाहप्रगतस्य मे भग्न जीचरं प्राप्नोऽसि । खट्वाहत्या क्षिप्रकवचस्य चतएव
 कवचस्य चपसूतकक्षिपरास्य तस्य रश्मिंश्चो निर्गच्छति इति वायन् वाणि दक्षिरादि
 तेषां प्राग्भारस्य बी निष्पन्दिः आद्यः च विषयस्य तेन भवतैव प्रागादायेन भूतानां
 जननी देवी कराकामित्यर्थः । चक्षीमि वीचयामि । आदौ गृहीतकृपाच-
 पातचित्तस्य तव रज्जेन दग्धं भववती इत्यनु इत्यर्थः ।

माध । दुरात्मन् ! पापम् ! पापम् ! ।

असारं संसारं, परिमुच्यितरत्नं विभुवनम्,

निरासीकं लोकं, मरचमरचं नाशवजनम् ।

अदपं कन्दपं जननयननिर्माचमफसम्,

जगज्जीर्णारण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः ॥ (२८)

अपिच । रे रे पाप !

प्रचयिसखीसखीसपरिहासरसाधिगते-

कलितगिरीवपुष्पहनैरपि ताव्यति यत् ।

(२८) मारुतेऽपराधमाह । असारमित्यादि । रे पापम् ! जगत् असारं सारयन् विधातुं कर्तुं कथं व्यवसितः कृतप्रारम्भीऽसि । तथा च संसारसार-
कृतेवमेव । जनसा विना असार एव स इति । वदाह । सारं तु भद्रिकारमं
संसार इति निश्चयः ॥ इति । ज्ञातो ज्ञातो यदुत्कृष्टं तद्वि रत्नं प्रचक्षते ॥ इति ।
तत्कथंमाकथ्यं निमित्ता । अतो रत्नमिदम् । मनोहरत्वदीप्तिमत्परत्नत्वादि-
मेवं वा रत्नम् । अतएव तदभावात् प्रमुच्यितरत्नं विभुवनं कर्तुं व्यवसितोऽसि ।
तदेतत्कथंविषयं जीवे दुरत्ययमिति भावः । इयमतिकाम्या जगदुद्योतयतीत्या-
खीकभूता । एतदभावात्निरासीकं तमःप्रविष्टं खीकं जगं कर्तुं व्यवसितोऽसि ।
अतएवोत्कृष्टं प्रति खीकोन्मिलेन विनाशकारकात्मायाम् पश्योत इति । नाशव-
जनानामेतत्कखीनानिधं जीवनहितम् । अत एतन्नाशान्तरचमरचं सखीजनं
विधातुं व्यवसितोऽसि । अख्यखीनामे तस्यखी दुःखिताः । एतन्नाशे तु विजय-
एवेति भावः । अन्नाहारं संसारमित्यादिना नाशिकान्तरानखीवकातिप्रव-
र्धनमुपलब्धं मरचमरचमित्यादिर्द्विविधताप्रतिपादनादेकवाक्यतयैकरसनि-
र्वाह इत्यदीयम् । नादादिवन्त्यतिरिक्तोदासीनवात्सवसंकुपराज्यनम्रान्
अख्येव माचवकथा विषयं सूचयतीत्यदीयम् । तदीयमानुषविन्यादीय
मरचमरचता मलिनारम्यनिर्वाहाह । कन्दपंयैतदा मोहनालीक दप्यं करोति ।
एतदभावाददपम् । जननयनखेतद्वर्जममेव कथम् । अत एवन्नाशान्तरकथम् ।
जगत् जनसा अकथममेव । एतदभावाज्जीर्णारण्यमुक्तं सदिति । अत्र विद्याप्रसङ्ग-
प्रकाशो यमुनरयान् कथया नाशकायेवादीरः कथमिदमुपनिधि नामा दयाः ।

वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः,
पततु शिरस्त्रकाण्डयमदण्ड इवैव भुजः ॥ (१०)

अघोर । आः दुरात्मन् ! प्रहर, नग्नयं न भवमि ।

माल । पमोद नाह साहसिभ ! दारुणो क्व अघं
हृतासो, परिताप्तु मं पडिण्णिपत्तीपदु इमादो अणत्थमस-
आदो * (च) ।

कपा । भगवन् ! अप्रमत्तो भूत्वा, दुरात्मानं व्यापादय ' ।

माधवाघोरघण्टी मालतीकपालकुण्डले प्रति ।

अयि भीरु !

धैर्यं निधेहि हृदये, हत एष पापः,

किं वा कटाचिदपि केनचिदन्वभावि ।

(च) पमोद नाह साहसिभ, दारुणः अन्वयं हृतासः, परिताप्यस्तु मां
प्रतिनिवर्ततामन्नादनघंसंभयात् ।

(१०) पुनरपि दीवसुहाय्य दण्डं विकीर्णुराह । प्रवधीत्यादि । ई पाप !
तव शिरसि एव भुजं चाकण्डिकवमदण्ड इव पततु । चाकण्डिकत्वेनाप्रतिक्षिप्त-
मुक्तम् । कीदृशस्य तव । तत्र वपुषि चतिसुकुमारी मालतीशरीरे वधाय शस्त्रम्
उपक्षिपतः उन्नीतयतः । अत्र भुजपदेन बाहुव्यापारमात्रेणैव हृत्तन्वीऽसीति
श्रीधर्मातिशय उक्तः । वत् साधव्याः वपुः सुकुमारजिरीवपुष्पाचातेरपि तावन्ति
स्त्रिधातः । कीदृशैः । समन्वयवन्तीसविधासपरिहासरसमाप्तेः अपि । अत्रापि
प्रकारश्रीरकादण्डसंभेदः ।

० अत्र तन्वीवने मल कीदमनपि उक्तवन् । अन्वया तु मरचमीव वरमिति
भावः ।

† मालतीव कपालकुण्डलापि क्षणादनाह । अवरजिति । अवटकादस-
प्रमत्ता इति ।

(११) वधीर्ममं जालीमवाहनुः । धैर्यमिच्छादि । ई भीरु ! त्वं हृदये

सारङ्गसङ्गरविधाविमकुलकूट

कुहाक-पाचिकुलियस्य हरिः प्रमादः ॥ (११)

[नियमे सङ्गच्छः । सर्वे पाचकं वति ।]

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो मासत्वन्येषिणः सैनिकाः ! इयम्
अमास्यभूरिवसुम् आश्वासयन्ती अप्रतिहतप्रभ्रागतिः भगवती
कामन्दकी वः समादिशति ।

पर्यवष्टभ्यतामेतत्करासायतनं द्रुतम् * ।

नाघोरघण्टादम्यस्य कर्मेतद्गीपचाद्रुतम् ।

न करानोपहाराच्च फलमम्यहिभाष्यते ॥ (१२)

कपा । भगवन् ! पर्यवष्टभ्याः स्थाः † ।

अघोर । सम्प्रति विशेषतः पौष्ट्यस्य अवसरः ‡ ।

धैर्यं कुह । एष पापी इतः । अस्मै वधि कुतः संभव इति कुहा अर्थं ते इति
भावः । अत्र युक्तिमाह । सारङ्गेण वनेषु सह युद्धविधाने हरिः सिंहस्य प्रमा-
दोऽनवधानता सिंहा वैमचित् कुदाप्यनुवृत्तः । शोडशक । इमकुलकूपं यत्
कूटमुद्यमदेवस्य कुहाकः कुहनशीलः पाचिः इति एव वचं वक्षः । वक्षः । हरि-
रिन्दक इतिना सह युद्धे नास्ति प्रमादः । शोडशक । इति कुलकूपीवरप्रह-
कुहाकं पाचिकुलियस्य वक्षः । कुलकूटपाचिकुलियस्यैव आचपाचिवादिः ।
सारङ्गः पुंलिङ्ग इति च पातके च अतस्तत्र इति सैद्धान्तिकारः । अत्र वीरी रवः ।
* मासतीत्यङ्गकावचनावाहः । मी इति । अप्रतिहतमिति अम्यवधि-
त्वदेः । एतेनाघोरघण्टाकृती नासत्यवहार इति कामन्दकीवचनं वक्षः ।
मासतीर्मावधयोः विवाहः सत्य इति वक्षः । अतस्तत्र इति वक्षितम् । पर्यवष्ट-
भ्यन् सर्वतो वीर्यम् ।

(१२) व्यादि । एतत् सर्वं नासत्यवहरपाचकं मीकं सिंहं चद्रुतं
वधुरवधुरचित्वावा चवि करवान् ।

† श्रीमात्रेण वक्षःवनेष्वुदाह । अथवति ।

‡ संज्ञावाहपदवक्षः अथर्ववेदवक्षः आचिकवक्षः पाच । अथवतीति ।

माल । हा ताद ! हा भगवति ! (ह) * ।

माध । भवतु, बान्धवसमाजसुखितां मालतीं विधाय,
तत्समक्षमेनं दुरात्मानं व्यापादयामि ।

[मालतीमन्यतः कापाखिलान्यतः प्रेरयन् परिक्रामति † ।]

माधवाघोरघण्टौ । [अन्योन्यमुद्दिश्य ।] आः पाप !

कठोरास्त्रिभन्निव्यतिकररणत्वारमुत्तरः,

खरस्त्रायुच्छेदक्षयविहितवेगव्युपशमः ।

निरातङ्गः पङ्केष्विव पिशितपिण्डेषु विलस-

त्सिर्गात्रं गात्रं सपदि लवग्रस्ते विकिरतु ॥ (१३)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

मालतीमाधवे पञ्चमोऽङ्कः ।

(ह) हा तात ! हा भगवति !

पीरुचं पुदवस्य व्यापारितोयी वा । पीरुचं पुदवस्योक्तं भावे कर्मणि तेजसीति
विश्वः ।

* मालती तमावेयामिप्रसादात् । हा तात ! हा भगवति ! इति ।

† मालतीरचार्ये कापाखिलो सदा हत इति चमत्करो ज्ञानात् इत्याशयेन
मालतीं च कापरीं वीक्ष्यात् भवत्विति । बान्धवस्यादिना भाविष्यत्योपयोग
उक्तः । अन्यतः कापाखिलादन्तर्द्वयं क्लृप्तं क्लृप्तमिति वाच्यम् ।

(१३) द्वावर्षिकश्रीरैव प्रहारव्यापारमाहृतः । कठोरेत्यादि । हे पाप !
कटंमेष्विव नावपिण्डेषु निरातङ्गी निर्भयः स्यादपि विचरन् सन् । तथा
कठोरास्त्रिभन्निव्यतिकरैव कठिनास्त्रिभन्निव्यतिकरैव वीरवत्पारो व्यक्तधनिः तेन
सुखरः समन्तः । खरस्त्रायुच्छेदेषु कठिनस्त्रायुच्छेदेषु चर्चं सुखरं विहितवेगव्यु-
पशमः क्लृप्तवेगवत्समं नव चर्चः क्लृप्तव गात्रं गात्रं समन्तं चरन् चर्चं क्लृप्तं
सपदि इत्यादीनि विकिरतु विविधतः ।

षष्ठोऽङ्कः ।

—:०:—

वसः प्रविशति कपासकुण्डलम् ।

कपा । वाः दुरात्मन् ! मासतौनिमित्तं व्यापादि-
तास्यहुरो ! माधवहतक ! अहं त्वया तस्मिन्महसरे निर्दयं
निहतो अपि स्त्रीति अवज्ञाता । [सन्नोद्यन् ।] तदवग्रमनु-
भविष्यसि कपालकुण्डलाकोपस्य विवृण्वितम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गमयोर्दंष्ट्रासुखानुग्रया सदैव ।

आगर्त्ति दंष्ट्राय निघातदंष्ट्राकोटिर्विषोद्गारगुहर्मुजङ्गो ॥ (१)

[नेपथ्ये ।] भो राजान ! अरमवयसामाश्रया सञ्चरध्वम्,

क्षत्तंभ्येव, श्रवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।

चित्रं नामारचननिवहेषेष्ट्यतां मङ्गलैर्भ्यः,

प्रत्यासक्तस्वरयतितरां जम्बयात्राप्रवेशः ॥ (२)

(१) शान्तिरिति । वसिन् भुजङ्गमयो नरकं पशुमानुषवा अपरित्यक्त-
कोपा, निघाता इदंष्ट्राकोटिर्दंष्ट्रासुखानी यथाः वा, विषोद्गारगुहर्मुजङ्गोद्गारैश्च
कठिना भुजङ्गो कश्चिदो दंष्ट्राय दंष्ट्राय सदैव आगर्त्ति कदनुक्ते यस्य भुजङ्ग-
मयोर्नरकस्य कुतः शान्तिः सुखानुग्रहमित्यर्थः ।

(२) भो इति । भो राजानो वृथाः ! अरमवयसां उद्गामानाश्रया क्षत्तंभ्ये
देवादिक्षत्तंभ्येतिवद्भ्येव सञ्चरध्वं श्रवणसुभगं भूमिदेवा मूढराः श्रवणसुभगं यथा
भवति तथा पठन्तु देवमित्यर्थः । नामारचननिवहेषेष्ट्यतां चित्रं यथा
यथा मङ्गलैर्भ्यो मङ्गलजनकतायैः चित्राद्यौषधानामनुवी । येष्वपि
जम्बैरित्यर्थः । तथा जम्बासु कश्चित्तः जम्बयात्राप्रवेशः जम्बानां अरक्तं जम्बानां
रात्राप्रवेशः यथावयवयोक्तृसमायनः अरवदिवसान् अपिभवेन अरवसि यजान्
इत्यर्थः ।

यावत् सञ्जग्मिणो न परापतन्ति, तावत् वक्ष्या मासत्वा सह नगरदेवतायुद्धम् अविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यम् इति आदि-
शन्ति भगवतोनिदेशवर्तिनोऽमात्यदाराः । तथा युहीतस-
मिश्रेषमण्डनः प्रतीक्षतामानुयात्रिको जनः ।

कथा । भवतु इतो मालतीविवाहपरिकर्मसत्वरप्रती-
हारयतस्तुलादद्यात्प्रदेशादपक्राम्य, माधवापकारं प्रति अभि-
निविष्टा भवामि । [इति निष्क्रान्ता । विष्णुश्रवकः ।]

[ततः प्रविशति कलकलः ।]

आशतोद्भि, अथरदेवदानवभघरत्विदेशे समभरन्देष,
बाहमाहवेय, जहा आशहि दाव जताहिमुहं पउत्ता
मासदी च वेति, ता जाव च आचन्दइयं (क) ।

ततः प्रविशती माधवमकरन्दी ।

माध । मालत्वाः प्रथमावसोकनदिनादारभ्य विस्तारितै-

भूर्यः खेहविचेष्टितैर्बृंहृशो नीतस्य कोटिं पराम् ।

अद्यान्तः कृतु सर्वथाप्य मदनायासप्रबन्धस्य मे,

कस्याचं विदधातु वा भगवती नीतिर्विपर्येतु वा ॥ (१)

(क) आशतोद्भि, नगरदेवतायुद्धं युद्धस्मितेन समभरन्देन माधवापदेन,
जहा आशहि दावन् बाह्याभिमुखं प्रकृता मासतो न वेति, तदावदेनम् आन-
न्दविश्रामि ।

(१) मालत्वा इति । अथहृशो कस्याचं मासत्वाः प्रथमावसोकनदिनात्
पञ्चमीयां प्रथमवर्षमाहारम् विस्तारितैर्बृंहः पुनरपि चित्तवन्द्यमनसैः खेह-
विचेष्टितैः परावर्तितैः कोटिम् उत्कर्षे नीतस्य प्राचितस्य मे मनस्य मदनायास-
प्रबन्धस्य सर्वथा सर्वकारोक्तं कृतं चलोऽवसायं कृतम् प्रथमे । पूर्वसङ्क्षितकावच-
नस्य वैधर्म्यं यातमित्यर्थः । यथास्वरमाह भगवती कानन्दको कस्याचं चेत् विद-

मम । वयस्य ! कथं हि भववत्याः सुनिवसो नीतिर्वि-
पक्ष्यं समिचति ।

कल । [उपसृत्य ।] आह माहव ! दिष्ट्या बद्धसि,
पठता क्लृप्ताहिमुहं माहदिति । (४)

माध । अपि नाम सख्यम् ?

मम । मखे ! किमग्रहान इव पृच्छसि, न केवलं
प्रवृत्ता, प्रत्यासत्ता च वर्तते । तथाहि ।

पञ्चाक मेकपट एव मरुदिकीर्ण-

जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

गम्भीरमङ्गलमृदङ्गमङ्गलजम्बा

यः स्तरपङ्क्त्यश्रिमपाकरोति ॥ (४)

तदेहि जालमार्गं पञ्चामः । [तथा कुर्वन्ति ।]

कल । आह ! पेक्षस्य, पेक्षस्य, इमेव दाव उपपत्ति-
राशङ्कस विवभमाहिराम-चामरसमीरयोर्वेदकदलिपावलि-
तरङ्गिदुत्ताल-गणपङ्क्त्य-सरोवर-शिरस्तद्वद्व-पुष्करीपक्षि-
भमं बहन्तो, धवलादवत्तजिबहा दीप्तान्ति । एताव

(४) आह ! दिष्ट्या बद्धसि प्रवृत्ता क्लृप्ता वाक्तामिमुहं माहतीति ।

धातु वा करोतु वा नीतिर्भवः विपक्ष्येत्तु वेपरीयं न्यस्तु वा । यदि भववती
चनुकस्येतु तदा साफल्यं, नीतिर्भवः सचेतदापि नरवेन साफल्यमिति सातृपक्ष्यः ।

(४) पञ्चाकमिति । मरुदिकीर्णं जीमूतजालरसितानुकृतिः पञ्चाकमिति ।
मेकपटमृदङ्गमिति तु गम्भीरमङ्गलमृदङ्गमङ्गलजम्बा गम्भीरमङ्गलमृदङ्गमङ्गल-
जम्बा निनादः अथ एकपदे एकानि च पञ्चाकं अथान्यत्र पङ्क्त्यश्रिमपाकरोति भववत्-
पङ्क्त्यश्रिमपाकरोति । साधरवेपरीयं न्यस्त इत्यर्थः । सङ्कलनसङ्कल-
नसङ्कलनसङ्कलनं सङ्कलनसङ्कलनम् ।

सबिलास-कवलित-तंदूल-बीडिभापूरित-कवोल-मण्डलाभीष-
 म्मरपर-कवलित-मधुरमङ्गलगीत-वह-कोलाहलेहिं विविहर-
 पचालहार-किरणावली-विडम्बित-महिन्द-चाव-सुख-विच्छे-
 पविष्कुरिप-ण्डितलेहिं, वारसुन्दरीकदम्बेहिं भक्तासिन्धो,
 कण्ठ-कण्ठकिंकि-पीजाल-भक्तभक्तभक्तारिणीयो करि-
 षीयो (ग) * ।

माधवमकरन्दी । सकीर्तकं पश्यतः ।

मक । रमणीयाः खलु भमात्यभुरिवसोर्विभूतयः । तथाहि ।
 प्रेङ्गूरिमयूरमेवकचयेदस्य पिपाषण्ड-
 ष्वायामंवलितैर्विवर्त्तिभिरिव प्राप्तेषु पर्याहताः ।

(ग) नाह ! पश्य, पश्य एते तावदुत्पतितराजहंसविभ्रमाभिरामचामर-
 मभोरचोर्हृत्कदम्बकोवलीतरङ्गिणीतालमगनाङ्गनसरोवरनिरनरीहृत्पुष्परोक-
 विभ्रमं वहनी, भवसातपतनिवहा हृदयम् । एताव सविलासकवलिततामूल-
 बीटिकापूरितकपीलमण्डलाभीष व्यतिकरवलित मधुरमङ्गलगीत--वहकोलाहले
 विविहरकाहार-किरणावलीविडम्बित-महिन्दचावविच्छेदविष्कुरितमनःसरोवर-
 सुन्दरीकदम्बरध्यासिताः कवत्कनककिङ्किणीजालभक्तभक्तभक्तारिण्यः करिण्यः ।

* माधवीकाहासेमाह नाहिति । अथ उत्पतितः उड्डीनः । विवली
 विलासी विविष्टमनसं वा । अभिरामः मनोहरः । उड्डीन् कल्पमानः । कद-
 लिका यताका । तरङ्गितः तरङ्गयुतः । तेन उतालः नमनमैव सरोवरः ।
 तथा उड्डीन्मुडतदृक्कं पुष्परीकं पश्यं तस्य विभ्रमं विलासं वहनी, धारयन्तः ।
 चातकं वडम् । मङ्गलातपतनिवि पाठे विवाही मुङ्गलपत्र प्रकृततया मङ्गल-
 पदेन चेतनयुतम् । एताः करिण्य इत्यत्र इत्यन्तः । चक्षुरीऽन्नाभ्यास्यन्तः ।
 चर्वितं मचितम् । व्यतिकरः उड्डः कश्चित् मङ्गलम् । मङ्गलीकृतं मङ्गल-
 कल्पयैर्मानम् । विडम्बितं उड्डीनयुतम् । विच्छेदः कण्ठः । विष्कुरितं व्यातम् ।
 मन्त्रकावली महारमण्यः ।

(१) प्रेङ्गुरादि । तरविकिरपुष्पकाङ्कं कुलीमंविदीप्तवहं विवर्त्तिभिः

व्यक्ताखण्डलकामुका इव भवन्नुच्चित्रचीनांशुक-

प्रस्तारस्वगिता इवोष्णसुखमण्डिज्योतिर्वितानैर्दिशः । (५)

कल । कथं, ससम्भामावेक पट्टिहाद-मण्डलावज्जिदुज्जल-
कवच-कलहोष-पट्ट-विचित्त-वेत्त-सदा-परिक्लिप्त-रेहा-रह-
ट-मण्डलो दूरदो ज्येष्ठ से संहिदो परिषयो । एसा च बहुल-
सिन्दूर-णिषर-सञ्ज्ञा-राशोवरत्त-चडुल-मुह-घोलन्त-कान्त-
णक्वत्त-मालाभरण-धारिणिं करेणुरभणिं भलहरन्ती, इदो ज्येष्ठ
कोदूहलुम्बुह-समत्य-लोष-दोसन्त-मणुहरा, पांडुर-परिक्राम-
देहसोहा, पट्टम-चन्द-लेहा-विव्भमं बहन्ती किञ्चिधन्तरं
पसरिता मालती (घ) * ।

मक । वयस्य ! पश्य पश्य ।

(घ) कथं ससम्भामावेकपट्टिहारमण्डलावज्जितोऽज्यलकनककलधीतपट्टवि-
चित्रवत्प्रस्तापरिचित्ररेखावचितमण्डलो दूरत एव संस्थितोऽस्माः परिजनः । एसा
च बहुलसिन्दूरनिकरसञ्ज्ञा-राशोपरकचटनमुष्णपूष्का-लनचडुलमालाभरणधारिणीं
करेणुरजनीम् चक्षुर्वन्ती, इत एव कोदूहलोष्ण-खलमललीकदृश्यमानमोहरा,
पाण्डुरपरिचामदेहसोभा, प्रथमचन्दलेखाविवमं बहन्ती, किञ्चिदन्तरे प्रसृता
मालती ।

इतस्ततो वतैः मालेषु निकटेषु द्रव्याहता व्याप्ता इव दिशो व्यभिन्दन्त्यापा इव
भवन्ति । कीदृशैः । प्रेक्षन्तः इतस्ततश्चलन्ती भूरीया सुवर्णां मण्डलाः चिरया
वत् तादृशी मेषकः खिन्त्यवती वेपु तैः । मयूरमेषकनिभेरिति पाते प्रेक्षन्त्यन् वी
भूरिमयूरः बहुमयूरकस्य मेषकाचन्द्रकाद्विरतिवया वा विधा तैः । मेषकचन्द्रके
खिन्त्ये ज्ञानक्षेपि च दृश्यत इति विद्यः । भूरि कीदं सुवर्णे च प्राप्ये साक्षात्किञ्चि
इति मीहिनीकारः । उच्चैः पुच्छीनी वचापः पश्चिमदक्षक कदम्बावया पच-
काव्या संवक्षितैस्त्रिभुजिहितैः इव । कीदृशः । उद्वतचित्तक चीनैर्दमनवदस्य
प्रसारीष ज्येष्ठा वमारीष वा खानिताः क्षत्रा इव । प्रसारास्तानिर्तं ज्येष्ठाति
हारावती । मयय इहाभरणस्वरत्नानि ।

* * चन्द्रावर्जिता तिर्यक्शुका । कनकं चिरच्छम् । कलधीतं रक्तम् ।

पयमवयवेः पाण्डुत्तामेरलङ्कृतमखना

कलितकुसुमा बालेवाग्लता परिशोषिणी ।

वहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-

श्रियमुदयिनीसुहातां च व्यनक्ति मनोरुजम् ॥ (६)

कथं निषादिता * गजवधूः ?

माध । [सामन्दम् ।] कथमवतीर्य भगवतीलवङ्गिकाभ्यां
समम् इतः प्रवृत्तैव ।

ततः त्रिविधं कामन्द्यो मालती लवङ्गिका च ।

काम । [सङ्घर्षमपवार्य ।]

कलधीतं केनरीलसीरिति विदुः । पद्मेन लीपेन । विव्रता वेददङ्गिका ।
परिचिता रचिता । मखल इति । अजान् मखलात् केनापि न बहिर्मेनव्य-
निति भावः । दूरत एव मालत्या इत्यर्थात् । पृथुसिन्दूरपूर एव सम्भारामलेन
चरणां किञ्चिदारुणा चटुषा चपला चूर्चती लम्बमाना वा मन्त्रमाला सम-
विश्रितमौक्तिकमाला इति प्रसाधनमदी वा सेवाभरणं तद्वारिणीम् । रात्रिपले
मञ्जुमाला तारकामाला । करैश्चर्चसनी सेव रात्रिसाम् । हस्तमाना चासौ
मनीहरा चेति ललाटः । पाण्डुरा धूमरा परिचाला अतिरुद्धा अङ्गुलीमिर्यस्याः
का । एतेन चन्द्रकलासामुक्तम् । हस्तमाना इत्यनेन चर्चसां दर्शनमात्रं तव
परमपत्नीनो मालत्या इति सूचितम् । पाण्डुरेयादिना मालत्यामातर उद्गेन
उक्तः । किञ्चिदन्तरं किञ्चिदूरम् । प्रवृत्ता गता । कलधीतटङ्गपदेति पाठे टङ्गपत्रं
वह्निर्मेनवः ।

(६) इत्यमिति । पाण्डुभिः चासौ प्रप्रेष चरयधरेदोः अलङ्कृतमखना मूयिता-
लङ्कारा अलङ्कारमपि अलङ्कुर्यतीत्यर्थः । अनारभ्य परिशोषिणी शोषकतां गता
कलितकुसुमा इतपुष्पा लतेर्वै वरारोहा उत्तमाङ्गना मालती रम्या मनीहरा
विवाहमहोत्सवश्रियं वहति च यत्ने च उदयिनीसुखितामन एषोऽङ्गादां मनीरां
मनीरुजं मनीरुजं व्यनक्ति च ज्ञापयति च । वल्लभासि सपुष्पा मवा खता
कलचित् वेष्टिताम् यथा यथा शीघ्रं धारयति तथा मालती अपि इति भावः ।
पुनर्मखलत् मखलाश्च खतासाम्बलतः साहस्यः संपादितमर्चना ।

* निषादिता उपवेष्टिता चरतारणावतिभिर्भावः ।

विधाता भद्रं नो वितरतु मनोन्नाय विधये,
विधेयासुर्देवाः परमरमणीयां परिचरिषुम् ।
कृतार्थीभूयासं प्रियसुहृदपत्नीपयमने,
प्रयत्नः कृतस्त्रोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु ॥ (७)

मास । [स्नगतम् ।] केच उच उवाएष सम्पदं मरच-
बिम्बायस्य चत्वरं सन्धावरसं ? मरचस्य मन्दभाचइषाचं
अहिमदति सुदुर्लभं होदि (क) ।

सव । [स्नगतम् ।] अतिखिलाशिदा सव, पिचसही
एदिषा अणुऊलविषयस्ये च * (ख) ।

[प्रविशन् पेटकहस्ता प्रतीहारी ।] अमहो भयवर्दी
विश्वेदे, एदिषा अलिन्दासुप्येसिदेच विवाहयेवण्येच देव-
दापुरदो अलहरिदव्या मासदति (ङ) ।

(क) केन पुनः उपायेन साम्प्रतं मरचनिर्वाचकात्वरं सन्धावरिवि ? मरच-
स्य मन्दभाचयेवानामभिमतमिति सुदुर्लभं भवति ।

(ख) अतिहामिता सवु शिवसही एतेन अनुकूलविषयस्ये च ।

(ङ) अमासो भवन्तीं विज्ञापयति, एतेन मरिन्दानुपेक्षितेन विवाहयेवण्येन
देवतापुरतोऽलहरिदव्या मासती इति ।

(७) विधानेति । विधाता अष्टा मनोन्नाय प्रतिष्मन्मन्त्राद्य विधये विधा-
नाय प्रकृतविवाहाय नोऽप्यर्थं भद्रं वितरतु इत्यादीरर्थे मन्त्रप्रत्ययी
अनुर्थे । इत्येदि विवाहे रूपतिविरीचाम् अमिदमात्रस्य चात्रीर्वादिषाङ् ।
देवाः परमरमणीयानतिमीमनां परिचरिषुं परिचरिषुं विधेयाः शिवासुरिष्यः ।
प्रियसुहृदपत्न्यः मायवस्य अयमने विवाहे अहं कृतार्थी कृतकार्या सुखार्थं
अविष्कानीयः चभूततद्वाये चिः । अहं अष्टा उपायमानः कृतः सवचः
प्रयत्नः फलतु शिवदायी च सन्धाचकारकच भवतु ।

* अनुकूलो मायवः तेन सह विश्वस्यः विरहः केन ।

काम । युष्माकं भ्राताः, माङ्गलिकमेतत् स्थानम् अतो
देयम् ।

प्रती । इदं दातुं धनसंपत्तिं सुखशीलम्, इदं च उत्तरीयं
रत्नवर्णासुखं इमे च सम्बन्धिषा आह्वय-सम्प्रदाया, अथ च
मीतिषाहारी, एतदं चन्दनं, कुसुमापीठं च (ज) ।

काम । [अपवाच्यं ।] रमणीयं हि वक्षसकन्दम् अव-
लोकयिष्यति मदयन्तिका । [प्रकाशं गृहीत्वा ।] भवतु भोम्
इति उच्यताममात्यः ।

प्रतिहारो । तथा ।

इति निष्क्रान्ता ।

काम । वक्षो लवङ्गिके ! प्रविश त्वम् अभ्यन्तरं वक्ष्या
मालत्या सह ।

लव । अथ भगवदी उच्य कहिम् ? (झ)

काम । अहमपि तावद्विहिते अलङ्काररत्नानां प्राशस्त्यं
याकृतः परीक्षितम् । [इति निष्क्रान्ता ।]

माल । [स्मृतम् ।] कथं, लवङ्गिकामेत्तपरिवारिणि
संबुता । (ञ)

लव । इदं देवदामन्दिरदुवारं ता पविशन् । (ट)

[इति प्रविशतः ।]*

माल । वयस्य ! इतः स्तम्भापवारितशरीरीं तिष्ठतः ।

(ज) इदं तावद्विहिते अलङ्काररत्नानां प्राशस्त्यं, इमे च सम्बन्धिषा आह्वय-सम्प्रदाया, अथ च मीतिषाहारी, इदं चन्दनं कुसुमापीठम् ।

(झ) अथ भगवदी उच्य क ?

(ञ) लवङ्गिकामेत्तपरिवारिणि संबुता ।

(ट) देवदामन्दिरदुवारं ता पविशतः ।

[तथा कुर्वतः ।]

लव । सखि ! अप्यं चक्रराघो, इत्याधो कुसुममाद्याधो । (४)

मास । तदो किं ? (५)

लव । सखि ! इमस्मिं पाणिमहन्महन्लारम्भे, कञ्जाक-
सम्पत्तिषिमितं देवदाधो पूजेद्विति, अम्बाए अणुप्येसि-
दामि (६) ।

मास । किं दाणिं दारुणममारम्भदेवदुर्विलासपरि-
श्रामदुःख-विह्वलमाणसं पुणो पुणो त्वि मन्मन्मन्-
दुःसहं मन्दभाङ्गीं दुनोमि (७) ।

लव । अह किं वक्तुकामासि ? (८)

मास । अं दाणिं दुःखदाहिषिवेमिमशोरहविमं वदन्त-
भाषधेधो * जणो मन्तेदि (९) ।

मक । सखे ! श्रुतम् ।

माध । श्रुतमसन्तोषय हृदयस्य ।

मास । [लवङ्गिकां परिध्वज्य ।] ता, परमत्यवहिति पिप-

(४) सखि ! अयमचक्रराज इत्याः कुसुममाद्याः ।

(५) ततः किम् ?

(६) सखि ! अस्मिन् प्राणिमहन्महन्लारम्भे, कञ्जाकसम्पत्तिनिमित्तं
देवताः पूजयेति, अम्बाए अणुप्येविति ।

(७) किमिदानीं दारुणममारम्भदेवदुर्विलासपरिश्रामदुःखनिर्वन्धनमात्रं पुनः
पुनर्मन्मन्मन्ददुःखं मन्दभाङ्गीं दुनोमि ।

(८) अह किमसि वक्तुकामा ?

(९) वहिदानीं दुःखदाहिषिवेमिमशोरहविमं वदन्तभाषधेधो जणो मन्तेदि ।

* दुर्लभे माधवे चमितिर्विश्वः मशोरचक्र विध्वंस्य वसिष्ठस्य आनयस्य आनं
वसिष्ठः । वसिष्ठस्यः ।

सहि लवङ्गिण ! एसा दाचिं दे पिअसहो अवाहा, मरचे बह-
माथा आगव्भ-अम्मम-अिअिद-अिरन्तरोपचार-अिअिट-वो-
मअ-सरिसं परिअरुअं तुमं पत्येदि, जइ दे अहं अणुवहणीया,*
तदो मं हिअएण धारअन्तो, समअ-सोभअ-लअ्खीपरिअरुअ-
मअलं माहवसिरियो सुहारविन्दं आणअम्मसिअं अल्लोअ-
अअसि (द)

इति रोदिति ।

माध । वयस्य मकरन्द !

ज्ञानस्य जीवकुसुमस्य विकाशनानि,

सन्तर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।

आनन्दनानि हृदयेकरसायनानि,

दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वचोऽमृतानि ॥ (८)

(८) तत्परमावेमगिनि प्रियसखि लवङ्गिणे ! एसा इदानीं ते प्रियसखी अवाहा,
मरचे वर्त्तमाना, आम्भन्तो निरन्तरोपचारविअटविअसहस्रं परिअण्यत्तां प्राव-
यते, यदि ते अहमनुवर्त्तनीया ततो मां हृदयेन धारयन्ती समवसोभाम्यल्लो-
परिअरुअमलं माहवसियो सुहारविन्दम् आनन्दमस्यमवलीकयिअसि ।

* अनुवर्त्तनीया उपवर्त्तया ।

(८) ज्ञानसौख्यादि । अल्लोअस्यतानि मवापि दिष्ट्या निर्धोतानि । तदा
अुतमिअ्यादिना निर्धोतानि मवा तु अणुमेअपिपदावेः । अहतमुअल्लमाह । ज्ञानस्य
प्रत्याज्ञाअज्ञायेन अहोचितस्य जीवपुअस्य पिआअनानि अज्ञाअनानि । अहतेऽपि
सर्वप्रकाशकतया ज्ञानपुअप्रकाशकम् । सन्तर्पणानि इतिअरणानि । अह-
तेऽप्येवम् । सन्तर्पणे इति आल्लेअितर्पणादि । अहतेऽप्येवम् । आनन्द-
नानि अल्लोअस्यतानि । आनन्दे आनीयते अनेयेअानम् । रसकान्ठं रसावनम् ।
अचरां पिअीअ्ठाअकलेन नयनअननादिअ अहतस्य अरादिआअकलेन नयनअन-
नादिअिति आहः । इहा । अहतपदेन अल्लोअपीवूवादि अचये । तदाअ-
पदेन अल्लोअम् । जीवस्यार्थवितरपदअम् । जीवे हि अल्लोअविअये

मास । जहा तस्य जीविदध्यदाहसो जवस्य, चवसिदेति
मं सुविच सन्तप्यमाचस्य, तं तद्वाविहं सरीररचचं च परि-
ह्रीषदि, जधा च परलोचनदं पि मं उद्दिषिच सो जघी संस-
रस्यधामितपरिसं कासन्तरेवि लोचनतं न सिद्धिदेदि तद्वा
करेसि । एवं जेव पिचसहीण प्यसादादो मासदो विदत्या
भोदि (घ) ।

मक । हन्त ! अतिकरुणं वर्त्तते ।

माध । नैराश्यकातरधियो हरिषेसकायाः

श्रुत्वा निकामकरुणश्च मनोहरश्च ।

वाक्सन्धमोहपरिदेवितमुद्वहामि,

चिन्ताविषादविषदश्च महोत्सवश्च ॥ (८)

लव । अह ! पडिहदं दाणिं दे अमङ्गलं च अदोषि
अधिषदरं सुणिमसम् । (न)

(घ) यथा तस्य जीवितप्रदायिनी जनस्य चवसितेति मां मुखा सन्तप्यमानस्य,
तत्तदाविधं सरीररचं न परिह्रीषते, यथा च मां परलोचनतान्पुद्गिष्य स मनः
संसारचक्रवर्त्तमानपरिमेषां कासन्तरेऽपि लोचनानां न विविचयति, तथा
करिष्यसि, एवमेव प्रियसखीप्रसादान् मासदो ज्ञतायां भवति ।

(न) अवि प्रतिहतम् उदामो तेऽमङ्गलम् । नातोऽप्यधिकतरं शीघ्रानि ।

निराशाङ्गतेव । इन्द्रियमोहोऽपि विषयवहामावात् । आनन्दं ब्रह्मही कर्षं
तस्य लोभे प्रतिहितम् । इति सुतेरानन्दजन्यता लोभे । यदा । आद्यपदानां
जलसाग्नितरपदानां लोचसाग्नम् । पीडयमानायां शेषपदम् । अतस्तं लोच-
पीडयमानस्येव सुतेऽपि चेति चरतिः ।

(८) नैराश्येति । नैराश्येन दुराग्रवा कातरा व्याकुला यीः अन्तःकर-
णसाक्ष्या हरिषेसकाया मासत्या निकामकरुणश्च दवापरिपूर्यञ्च मनोहरश्च
वाक्सन्धमोहपरिदेवितं वाक्सन्धमोहजनितविषादं मुखा चिन्ता विषादेन च वा
विषदं तां जघीसवमानस्य उद्वहामि जमे ।

माल । सहि ! पिबं क्लु, तुझाचं मालदीजीविदं, स
उण मालदी । (प)

लव । किं एव्वं भणिदे भोदि । (फ)

माल । [आत्मानं निर्दिश्य ।] जेण अणुजणपणामाणिवन्ध
णेहिं वचणसंविहाणेहिं जीआविअ इमं ज्जेव्व महावीभण्णा-
रुणं अणुभाविट्ठि, सम्यदं उण मम मनोरहो एसोज्जेव्व जं
तस्स देवस्स परोक्खगुणकिरित्तणेण अणवरुदं अत्ताणं परि-
अइस्सति, ता, इमस्स पयोअणे पिअसही मे अपरिपन्थिणी
होदु (ब) ।

इति पादयोः पतति ।

मल । सेवा सीमा खेहस्य ।

लवङ्गिका । माधवं संशया समाह्वयति ।

मल । वयस्य ! उपसृत्य लवङ्गिकायाः स्थाने तिष्ठ ।

माध । वयस्य ! परवानस्मि साध्वसेन ।

मल । इयमेव नेदीयसां प्रकृतिरभ्युदयानाम् ।

माधवः । क्षेत्रं लवङ्गिकास्थाने तिष्ठति ।

माल । सहि ! करेहि अणुजलदाए पसादं (भ) ।

(ब) सहि ! पिबं क्लु तुझाचं मालदीजीवितं व पुनमांजती ।

(फ) किमेवं भणिते भवति ।

(ब) येन अणुजणपणामाणिवन्धनेर्ध्वजसंविधानेर्जीवित्वा इममेव महावी-
भकाराधममुदावित्तादि । साकारं पुनर्ध्वज मनोरथ एव एव अणु, तस्मै देवस्य
परोक्षगुणोत्पत्तेन अणवरुदमात्मानं परित्यज्यामीति । तदस्मिन् प्रसीजने
प्रियसखी मे अपरिपन्थिनी भवतु ।

(भ) सहि ! कुव अणुजलदा प्रसादम् ।

माध । सरस्ते ! साहसरागं परिहर, रञ्जोद । सुख संरञ्जम् ।

विरसं विरहायासं, सोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ (१०)

माल । सहि ! असंघसौधो ज्येष्ठ दे मामदीपयामो । (म)

माध । सहये । किं वा भवामि विच्छेददाहवायासकारिणि !

कामं कुह वरारोहे ! देहि मे परिरञ्जयम् ॥ (११)

माल । [सहयेम् ।] कथं अणुमहीदह्य । [उत्थाय ।] रश्मालिङ्गामि । दंसचं उच पिप्रमहीए बाफ्फोपीडेच विरहं पण्णमं च लब्धोपदि । * [पालिङ्ग सागन्दम् ।] सहि !

(म) सहि ! अणुमहीदह्य मे मासतीप्रधानः ।

(य) अणुमहीदह्य । रश्मालिङ्गामि । दंसचं पुनः प्रियसख्या वाचीनः ।

(१०) माधवस्य संकृतमाधवा अवज्ञिकामसौ न सादिति माधवमावेष्टे-
माध । सरस्ते इत्यादि । साहसे चामनिरपेक्षकार्ये रागमनुरागं परिहर ।
हे रञ्जोद ! हे कदलीवनीवदिने ! संरञ्जं सरसे त्वरां त्वज जीवन्त्यां प्रत्याप्राप्ति
स्यादिति भावः । विरसं रसशून्यं तव विरहायासं विच्छेदः सोढुं मे चित्तम्
असहम् अशक्तम् । यतोऽयं वल्लभस्त्वहि वल्लभः अतस्त्वत्र मरचामिनिवेष्टमिति
अवज्ञिकामिमांशः । अत एव सरसे अत्र अणुमहीदह्ये वा । माधवपदे हे सरसे !
अजानमि तव विरहायासं सोढुं मे चित्तमसहमतस्तव समीपमावतीऽपि
तत्पारवं त्वत्र । इतरत् समीपं । अदिह संकृतमाधवतयोः साव्यान् प्राकृतसमकम् ।

(११) किं वैवादि । किं वा भवामि । अदारपनिवेष्टं न करीमीत्यर्थः ।
हे विच्छेददाहवायासकारिणि ! हे विरहदुःखकष्टकारिणि ! हे वरारोहे !
सुखीणि ! काममहीदं कुह । कथं तदा मालिङ्गनं दीपयि अवज्ञिका-
पदे । माधवपदे तु किं वा भवामि किं वल्लभेन कामं काममापारं
कुह । अतः परिरञ्जयं देहि । वारोहः योचिक्वावसीरिति वरचिः । शी-
घ्रमिदं वीरसेया । वहाह वहाहं वल्लभं वीरं वीरसेयाः प्रपद्यतः । वल्लभं
मेवमेवाकाः संकटावदमनवा ।

* अथ कवीचः कवीचस्य विवेकः । कवीचः कवीचो वा । विसं परमम् ।

कठोरकमलगर्भपञ्चलो अक्षारिसो ज्येष्ठ दे अज्ज चिन्तादि
 मं सत्ताप्यमाणं पिअसहीए सरीरप्फंसो । [साक्षम् ।] किञ्च,
 मज्झिमविविधसद्वत्तसो मम अण्णेष विखावेसि तं जणं,
 जथा, अ मए मन्दभाइणीए, विअसत्तपुण्णरीअलच्छीविलास-
 हारिसो संपूअअन्दमण्णलाहिरामस्य मुहस्य दे सच्छन्दस-
 सेव सन्धाविदो चिरं मज्झसवो लोपणार्णं । मुधामनोरहेहिं
 अ अविरेदविअअमाअदुम्मादव्वं अज्जरकदव्वत्तमाअअव्वं
 धारितं हिअअम् । गमिआ अ वारंवारं सविसेसदूअहारअ-
 दूमआइअसहीअया सरीरसन्दावा, कथंवि अदिमाहिटा
 अन्दादवमलअमाअदप्यमुहा अण्णत्थपरम्परा, सम्पदं उअ

पीकेन निबद्धं पवित्रं न कथ्यते । सखि ! कठोरकमलगर्भपञ्चलः अन्धाह्न एव ते
 अथ निर्वापयति मां सत्ताप्यमानां प्रियसख्याः सरीरस्थः । किञ्च मौक्तिकविनि-
 श्रिताक्षिर्मम वचनेन विज्ञापयिष्यति तं जणं, यथा, न मया मन्दभाग्यया, विक-
 सत्पुण्डरीककञ्जीविलासहारिणः सपुञ्चलमण्डलाभिरामस्य मुखस्य ते सच्छन्द-
 सनेन सन्धावितचिरं मज्झसवो लोपनानाम् । मुधामनोरहेय अविरतविभूषणाः
 दुर्बारीदेवपतिकरोदन्तमानवश्च न धारितं हृदयम् । गमिताथ वारंवारं सवि-

विषयबोधाज्ञादाम् सङ्गमं । कठोरकमलगर्भो बीलकोष्ठः । पञ्चलो रोमा-
 षडीनाम् । अन्धाह्न इव अश्रुभृतसखीपार्श्वविधर्मां श्लक्ष्णानुभूतस्पर्शतुल्याः ।
 निर्वापयति ताम् प्रमथति । तथा ताह्नः स्थः जहाविषयोऽप्यत्र नेति
 निर्वेदात् शान्ता । मण्डपदं संपूर्णम् । चिरमित्यनेन स्थायीमनर्काल-
 लक्षम् । सुरसादिरवैर्गता वदः पार्श्वतः प्रियः । सामोदनुचसंभ्राता भवेत्
 स्थायीमनर्कता । निर्वेद्य दुःखं सुखी भवेदिति पूर्वाभूतदुःखं निर्वेदयति ।
 अविरतैवादि । अविरतं विभूषणमात्रं दुर्बारेण उद्वेगस्य कतिकरेण सत्यकेश
 उद्वेगानुसृज्य क्षितं पद्मं लीलै बल तम् । गमितावेवादिना व्याख्येयस्तीका ।

चिरासाङ्गि संवृत्तेति, तुएवि पिचसङ्गीए सम्बदा चुमरि-
दब्बङ्गि । एसा च सिरिमाहवसइत्तच्चिक्काचमण्डुरा बडल-
माळा माळदीजोविदच्चिम्बिसेसं पिचसङ्गीए दइत्ता सम्बधा
हिचए धारणीएत्ति (य) । *

अथछादपनीय माधरक इदि विचकली कइसा चपल्लव साधवीत्तवणं
माटवत्ति ।

माध । [चपवार्ये ।] इत्त !

एकीकृतस्वचि निविज्जइवावपीच

निर्भुम्भपीनकुचकुसुमसयानया मे ।

कपूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-

निचन्द्येवलसुखान्तिहिमादिवर्गः ॥ (१२)

संबदुःसहारश्चदुर्मनाहितसङ्गीतनाः शरीरसमाधाः, अथमपि चतिवाङ्मिताः चन्दा-
तपमलबलाहतप्रमुखा चनसंपरम्पराः, साम्नातं पुनर्निर्माणाणि संज्ञता इति,
तथापि प्रियसख्या सर्वदा आर्त्तव्याजि । एषा च श्रीमाधवसङ्गलनिर्माचमण्डुरा
बकुलमाळा माळदीजोवितनिर्विज्ञेवं प्रियसख्या दृष्टव्या, सर्वथा इदमे धार-
णीया इति ।

चतिवाङ्मिता चतिकान्ता । चन्दातप इति तापकारिणादातपः । एतेषा-
मनसंलमाह भरतः । अर्चये ये सुखं कुर्यंसे दुःखं विरहिं यत्रम् । इति ।
आर्त्तव्येनैव अथवाव्यभिचारिणां अरचमाह । यदाह । व्यभिचारिणीक,
निर्वेदी व्याभिचारव्याधिदैव्यमाहवः । व्यभिचारिणीक, निर्वेदी व्याभि-
चारव्याधिदैव्यमाहवः । मैराव्याह अरचोदयः । यदाह । सर्वेदेते मनी-
कारेवदि नाहि समाधनः । आनाधिना वदीमाया आसते मरवं यतः । विज-
ज्जकवचानन्तां आविमः अहारणीयकमाह । एषा चेति । साध्वनं मयम् ।

(१२) एकीति । निर्भुम्भपीनकुचकुसुमसया कुचितपीनकुचकुसुमसया चनसा
माळव्या इत्यर्थः । कपूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तां निचन्द्येऽवः तथा श्रेयस-

माल । [स्वगतम् ।] अहो ! लवङ्गिकाए मालती
विप्लवा । (१)

माध । अयि ! स्ववेदनामात्रनिवेदिनि ! परव्यथान-
भिन्ने ! इयमुपालभ्यसे ।

उद्दामदेहपरिदाहमहाज्वराणि,

सङ्कल्पसङ्क्रमविनोदितवेदनानि ।

त्वत्सर्वे हर्षविदवलम्बितजीवितानि,

किं वा मयापि न दिनान्यतिघाहितानि ? ॥ (१३)

लव । सहि ! उवाल्गुणीज्जिव उवाल्गुणी । (ल)

कल । अहो ! सरसरमणीयदा संविहाणस्म । (व)

(१) अहो लवङ्गिकाया मालती विप्लवा ।

(ल) सहि ! उवाल्गुणीज्जिव उवाल्गुणी ।

(व) अहो सरसरमणीयता संविधानम् । संविधानकं नायिकासदृश-
प्रकारः ।

अवाञ्छितादीनां यतो राज्ञिः एकीकृतः सन् मे मम त्वचि अवयवे अवयवोऽयं
निष्पीड्य निषिद्ध इव क्षिप्य इवेत्युपेक्षा ।

(१२) आत्मामुदासप्रकाशनाय अनुभूतवेदनामाह । अयोति उद्दामेत्यादि ।
उद्दामज्वरानि दिनानि मयापि किं वा न चतिकात्मनः । अपि तु चतिकात्मन्येव ।
किं वेति अवाञ्छितादीनाम् । यदा । किं निषेधे वा एवाहो । अहो ज्वरानि दिनानि ।
उद्दाम उद्दमी देहपरिदाह एव महाज्वरो येषु तानि । एतेनोद्देव उक्तः । सङ्कल्प-
सङ्कल्पे मालविकसङ्कल्पे निवेदिता अवनीता वेदना यथा येषु तानि । अनेन
उवाह उक्तः । यदाह । याह यथाह मम सङ्कल्पाकल्पिते द्वये । निवृत्तिः
उद्दामाच्छिन्न-याह हि प्रकाशते ॥ यदा । सङ्कल्पसङ्क्रमेयान्मणीयेषु स्फुटितेषु च
निःस्पृहीकृतं अवाञ्छितमणीयमाह । यदाह । आसक्तिं वा हर्षवेत् सुखमनुभूयत-
मेषमणीयते वा हर्षवेदति । त्वत्सर्वे हर्षविदा त्वदीयस्य हृदयानेन अवलम्बितं
जीविष्यं मेव त्वचि । उवाल्गुणीज्जिविदिवसरः ।

मक । महाभाग ! एवमेतत् ।

त्वं वक्षसेति कथमप्यवलम्बितात्मा,

सत्त्वं जनोऽयमियतो दिवसाननेषीत् ।

आवहककृष्णकरप्रणयप्रसाद-

मासाद्य, नन्दतु चिराय, फलन्तु कामाः ॥ (१४)

लव । महागुभाव ! हिमपे विमपडिहदसपंगाहसा-
हसो यम जणो, किं दाणिं कहुणाभरणं करं विचारेदि
महाभाषो (य) ?

माल । [स्वगतम् ।] हा हही ! हही हदह्नि, कम्-
आप्रणविरुद्धं किम्पि एसा उवम्पसदि (प) ।

प्रविश्य कामन्दकी । पुत्रि ! कातरे ! किमेतत् ? ।

माधवी । कम्पमाना कामन्दकीमासिहति ।

काम । तस्याश्विबुक्म् उदमप्य ।

पुरश्चर्रागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता,
तनुग्लानिर्यस्य त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

(३) महागुभाव ! हृदयेऽपि अतिहृतस्त्रयं वाहसाहसोऽयं जनः किमिदानीं
कहुणाभरणं करं विचारयति महाभावः । अतिहृतः परित्यज्यतः स्वयं वाहसा
हसः केन वा स्वयं जनः माधवी । तं माधवाः करं कहुसा गृह्णात् इति तात्पर्यम् ।

(४) हा ! हा धिक् ! हा धिक् ! इत्यादि, कम्पमानमविरुद्धं किमपि एसा
उपपन्नमिति ।

(१४) लज्जितादि । त्वं वक्षसा कथं वा इति द्वितीयं कथं माधवी विवृत-
जीविताः यन् कल्पनविहितानि कथमप्यनेषीत् शीतवान् । अत आनन्दकहनी कृ-
तिवाङ्मयी कृतविम्वयी वा नः करस्य मन्वी विवाङ्मयी कथं तद्रूपं प्रसादं
वासाय प्राप्य नन्दतु । चिराय कहुणाकम् कामाः कभीटाः कभीमादयः कल्पन् ।
कथं भूयस्ते तत्र इति विचः ।

(१५) पूर इति । पुराणी चर्राणी निवर्तयतिः तदनु तदनन्तरं मनसः

युवा सोऽयं, प्रेयानिह सुवदने । मुञ्च जडताम्

विधातुर्वेदग्न्धं विलसतु, सकामोऽस्तु मदनः ॥ (१५)

सव । भगवति । कमण्यचउहसौरभणीमसाणसञ्चरण-
निवृत्तिदविसमन्ववसायनिट्ठापिभचण्डपासण्डपभण्डदोहण्ड-
साहसो साहसिभो क्व, एसो, भदो मे पिभसही उक्त-
मिदा (स) ।

मक । [स्वगतम् ।] साधु सवङ्गिके ! साधु, भवसरे
खलु अनुरागोपकारयोगरीयमोः उपन्यासः ।

माल । हा ताद ! हा भव्य ! (ह)

काम । वत्स माधव ! ।

माध । आश्चापय ।

काम । इयम् अशेषसामन्तमस्तकोत्तंसपरागरञ्जितचर-
णाङ्गुलीः प्रमात्यभूरिवसोः एकम् अपत्यरत्नं मालती, भगवता
महृशसंयोगरसिकेन वेधसा, मन्मथेन, मया च, तुभ्यं प्रदौयते ।
[इति रीदिति ।]

मक । फलितं हि नस्तर्हि भगवतीपादप्रसादेन ।

(७) भगवति । क्वचनुर्वेदगीरजनीश्वरानससरणनिर्वातविषमन्ववसाय
निष्ठापितचण्डपासण्डपभण्डदोहण्डसाहसः साहसिकः खलु एषः, चतो मे
निवृत्तसखी कल्कभिता । विषमन्ववसायः मङ्गलानसविक्रयः । निष्ठापितः निवृत्तः ।
साहसः चगीरचण्डः । साहसिकादि भवं भवति चतः मे सखी मालती उक्त-
मिदा ।

(८) हा तात ! हा भव्य ।

चित्तस्य चमत्प्रवृत्ता एकादशम् । वत्स त्वयि, तव च वत्स तनुव्यानिर्देहविवादः
चमत्प्रवृत्तचमनि प्रेयान् प्रियतमः सोऽयं युवा माधवः इह चव विद्यते इति
शेषः । हे सुवदने ! सुसुखि ! जडतां देहजायं मुञ्च त्वज्ज, विधातुर्वेदग्न्धं
आतुर्वे विलसतु मदनः कामः सकामः सख्यमनोरथोऽस्तु ।

माध । तत्किमिति वाच्यायितं भगवत्या ? ।

काम ।

[श्रीवराहसेन नेत्रे परिचयः ।]

विज्ञापयामि कल्याणिनम् ।

माध । ननु आज्ञापय ।

काम । परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्त्वद्दिधानाम्
अहमपि तव माया हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।
तदिह सुवदनायां तात ! मत्तः परस्तात्-
परिचयकरुणायां सर्वथा मा विरंसीः ॥ (१६)

इति पादयोः पतितुमिच्छति ।

माध । [निवारयन् ।] अहो ! वास्तव्यादतिक्रामति
प्रसङ्गः ।

आध्यात्म्येति, नयमोक्षवकारिणीति,
निर्व्यूढमौहृदभङ्गेति गुणोक्त्वस्तेति ।
एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो
युष्माकमेवमियमित्यथ किं ब्रवीमि ? ॥ (१७)

(१६) पठेति । तात ! मया : पुनः पितरि पुन्ये च तातव्यः प्रयुज्यते इति
ब्रह्माक्षरः । तद्विधानां बुद्धिविधादिसम्बन्धानामित्यर्थः प्रीतयः परिणतिरम-
णीयाः परिणामसुखदायिका इत्यर्थः । तैश्च तैश्च रमणीयप्रीतिपतिपादकैः इति
भावत् हेतुभिर्विशिष्टैः अहमपि तव माया नामनीयां संवत्सासीति भावः । तन्
तज्ज्ञात् मत्तः परस्तात् मति मतायां कल्याणित्यर्थः । परिचयकरुणायां परि-
चयमात्रेणैव दयापात्राणि सुवदनायां माकलां सर्वथा मा विरंसीर्विरतो मा
भव । सदैवामया सह विचरन्मयासाधयेन सुखेन साधं नयस्येत्यर्थः ।

(१७) ब्रुवतेति । आध्यात्म्या उक्त्यसङ्गुषीहवेति नयमोक्षवकारिणी
मेवानन्दमन्यतेति, निर्व्यूढमौहृदभङ्गे उपाधितमेकमिहरेति गुणोक्त्वा वीक्षादि-
भयो इति इत्थं माकली भवति इत्यर्थः । एतादृशमुक्त्यां मया एवैकमेव हि

काम । वत्स माधव !

माध । आशापय ।

काम । वत्से मालति !

लव । आणवेद् भणवदौ । (ख)

काम । प्रेयो मित्रं, बन्धुता वा समया,

सर्वे कामाः श्रेयधिर्जीवितञ्च ।

स्त्रीणां भर्ता, धर्मदाराश्च पुंसाम्

इत्यन्योन्यं वत्सयोर्ज्ञातमस्तु ॥ (१८)

मक । अथ किं ।

लव । भणवदि ! जधा तुष्टे आणवेध । (क)

काम । वत्स मकरन्द ! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालती-
नेपथ्येन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम् ।

[इति पेशावसंप्रयति ।]

(ख) आशापयतु भववती ।

(क) भववति ! यथा त्वम् आशापयसि ।

एकैकम् एव गरीयो मुदतरं वञ्जीकरयं मञ्जीवतादिना वक्ष्यतानञ्जीवायः
यथाकम् इत्येव लावती प्रियतमा इति शेषः इति उक्तोऽपि किं ज्ञवीमि अतः
परं न मे बहु वक्तव्यमस्ति ।

(१८) श्रेय इत्यादि । वत्सवीर्णाक्षतोमाधववीरव्योमनेतद्वदितमस्तु यत्
स्त्रीणां भर्ता श्रेयः प्रियतमं वस्तु मित्रं सुहृद् समया बन्धुता बन्धुसुहृद् सर्वे
कामाः ईक्षिताः श्रेयधिर्निचिर्जीवितं च । पुत्रप्राप्तौ धर्मदाराः पाणिपङ्कीताः
श्रेय इत्यादि । वस्तुवैलक्षण्यं यथाकम्बन्धुसहायैवसक्तिर्यस्यैव तत् । निचिर्णां
श्रेयधिरित्यमरः । यदीयं सत्यवर्तितादी दमिंतः । स आनुरागमूढत्वाच्चेष्टः ।
यथाह । अनुरागात्मकत्वेन आत्मार्यः श्रेयता यतः । इति ।

मक । यदाज्ञापयति भगवती, यावदितस्त्रिजवनिका-
मन्तर्हाय नेपथ्यं धारयामि । [तथा करोति ।]

माध । भगवति ! सुलभवद्जन्यम् अतिसङ्कटम् इदं
वयस्यस्य ।

काम । आः कस्त्वमस्यां चिन्तायाम् ? ।

माध । एवं भगवती एव जानाति ।

[प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् ।] वयस्य ! मालती अस्मि ।

[सर्वे सकीर्णकं पश्यन्ति ।]

माध । [मकरन्दं परिध्वज्य, सोपहासम् ।] भगवति !
कृतपुण्य एव नन्दनो, यः प्रियामौदृशीं मनसा मुहूर्त्तमपि
कामयिष्यते ।

काम । वक्तुं मालतीमाधवौ ! इतो निर्गत्य, हृत्तगह-
नेन गम्यताम् उद्वाहमङ्गलार्थम् अस्मद्दिहारिकायाः पश्चा-
दुद्यानवाटः सुविहितं च तत्रैव वैवाहिकं द्रव्यजातम् अ-
व-
लोकितया । भूयश्च

गाढोत्कण्ठकठोरकेरलबधूगण्डावपाण्डुच्छटैः

ताम्बूलीपटलैः पिनहफलिनव्यानम्रपुगट्टुमाः ।

(१८) मादेत्यादि । तदुसी भावा उद्यानवाटिकायाः प्रदेशा वा युवयोः
मेघः मङ्गारादिकं विधाकानि मङ्गारकोपवनविहरचञ्चलात् । यदाह । उप-
वनमनमविहारैः मङ्गाररसः कलुहवति । सुतः प्रदेशाः कोदमाः । ताम्बूली
पञ्चकता तासां पटलैः कम्पूः पिनहा पेटिताः फलिनः कलपुत्रा अवप-
नान्ताः चानताः पुवट्टुमाः कलुहपत्रा विपु ते । कोदमेः ताम्बूली पटलैः ।
मादा उत्कण्ठा वक्ताः सा च कठोरा इतीवधीनमवताः केरलदीपपुष्पाः
मङ्गलम् कपोतवदनपाक्षुरीषद्वन्द्वदः पञ्च विधाः ते । एतिसङ्कीर्णं दद्या
प्रतिपक्षान्तिका मुखाया च । अनित्यमविनिवृत्ता सा विज्ञेया इतीवा तु ।

कहोभीफलजम्बिमुग्धविकिरव्याहारिणस्तद्गुर्वो
भागाः प्रेक्षितमातुलुङ्गहतयः, प्रेयो विधास्यन्ति वाम् ॥१८॥
गत्वा च तत्रैव मकरन्दमदयन्तिकागमनं यावत् स्यात्-
व्यम् ।

माध । [सङ्घर्षम् ।] कल्याणान्तरावतं माहि कल्याणसंप-
दुपरिष्ठात् भवति ।

कल । दिट्ठिष्ठा एदम्पि णो भविस्सदि । (ख)

माध । कथं सन्देह एवावभवतः ।

लव । सुटं पिप्पसहीण । (ग)

काम । वत्स मकरन्द ! वत्से लवङ्गिके ! इत इतः
प्रतिष्ठामहे ।

माल । सखि ! तुण्णि गन्तब्बं ? (घ)

(ख) दिश्या एवमपि नः भविष्यति ।

(ग) सुतं प्रियसख्या ।

(घ) सखि ! त्वयापि गन्तव्यम् ।

इति मरतः । अत एव उत्कण्ठाधिक्यम् । वीरसदेवस्येन वीरत्वमुक्तम् । अतः
वीरत्वसम्पत्तिरिति ईषत्पात्रुरत्वम् । वदाह । सितपीतसमाधोमादीषत्-
पात्रुरिति कृतः । पिबेति वटि जागुरिरक्षीपमितक्षीये कपम् । कखि
इति वक्ष्यवर्द्धानिजनजनत्वदीयः । तथा कहोभीफलजम्बि मन्थ्या मन्थनेन मुग्धाः
पीता ये विचिराः पवित्रिमेकाक्षेण व्याहार उक्तिर्येव ते । कहोभी बदरी
भीभीफलकाशः । सुमि मन्थेर्विषयः ये चरन्ति ते विचिराः । मन्थीभीवा-
जिविचिरविचिरपतत्रव इत्यनरः । मन्थी जम्बिः । व्याहार उक्तिर्येव-
नित्यनरः । तथा प्रेक्षिता वीरिन- चक्षिता जातुलुङ्गहतिवेदनं येव ते । तथा
येव पिपरमभीषममन्थनेन सर्वमनोरथसिद्धिं भविष्यतीति ज्ञातः । जातु-
लुङ्गभीषमः । मन्थी जातुलुङ्ग इत्यनरः ।

नव । [विद्वस्य ।] मयदं क्व वषं ण्य तुवरामो । (६)

इति निष्कान्ताः कामन्दकीयवृद्धिकामकरन्दः ।

माध । अयमहमिदानीं

चामूलकण्टकितकोमलशाङ्गनाल

माद्रीङ्गुलीदलमनङ्गुनिटाघतमः ।

अस्याः करेण करमाकलयामि काम-

मारक्तपङ्कजमिव हिरदः सरस्याः ॥ (२०)

इति निष्कान्ताः सर्वे । माधतीमाधवे माधतीचौरिकाविवाहो नाम पञ्चोदः ।

(६) साम्प्रतं खलु वयमत्र त्वरामहे ।

(२०) चामूलंति । अत्र एव निटाघः सीधः तेन तप्तः हिरदी इत्येव चामूलं मूलपर्यन्तं कण्टकितः सक्कतकण्टकः रीमाक्षितक कोमलशाङ्गरेव नाम दम्भयत्येतं, चाद्रीः स्त्रिया चङ्गुल एव दलानि यत्र तं अस्या माकथाः काम-
लक्षितं कर सरस्याः स्नातस्य चारक्तपङ्कजं हिरद एव चर्हं करेण युष्मेन च चाक-
लक्षानि रुक्मान्तीति यावत् । अत्र सुश्रवणमुवाहस्याधिपतिर्दम्भः ।

सप्तमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति बृहन्नरसिता । (१)

बृह । अन्धे सुमिलिङ्गमालदीनेवयनच्छीविप्लव
णन्दनकिदकरमाहो अमचभूरिवसुमन्दरे भयवदीवप्रणमंवि-
हाणेहिं खेमेण गोवाहदो मपरन्दो । अज्ज पद्मे वि णन्दणा-
वासं उवगदा । तदो भयवदी णन्दणमापुच्छिप्र गदा आव
महं । अथं च णववङ्गप्रप्यवेमविरदटाकालकोमुटीमङ्गसव-
प्यउत्तिपज्जाउलासिसपरिअणो पदोसो अणुऊलदस्मादि अज्ज
णो ब्वसिदं । सम्पदं तुवरन्तकामो कामिणिं कामेदुं बहसो
मपाटवन्देण अक्कमत्थिअ पुणो वि बलामोडिअ अहिहवन्तो
मपरन्देण विट्ठुरं पडिहदो जामादा । तदो मो क्व अधि-
अवेलक्कखलन्तअक्करो सरोसणव्भरदुःकिदो मदप्पपुफुरन्त-

(१) अथना नायतीकपारिषा मकरन्देन कथं मन्दनविमलम्भो मदय-
ल्लकाचरन्तं च कृतं भवेदिति प्रश्नानिधानाय निगुह्य तत्र मयैत्यादिना प्र-
भाट्मन्त्रितबृहन्नरसिताप्रवेशः ।

(२) अत्र नायविवाहनिर्वाहाद्वीचर्येऽप्यङ्कः । सुविह्वलं मकरन्द-
गेरन्वाहकानुसन्वादिना नायवीद्यान् । अवरोति अवयवेवाचकत्वं प्रहित
इत्यर्थः । येनैव कुञ्जकेन एतत्तु वेनायनपञ्चान् बीपावितो मुनीकृतः ।
पापकां सवाहं कृत्वा । तत्र मन्दवयङ्गान् मन्थानोति तत्रयाननुमन्त्रतांमति
मवाहः । चापुच्छिः उवाहाहं इति आन्धकाः अत एवाङ्कः द्विसकल
सुमिलि मीकदुतादी टीकाकृता तत्रैव विह्वलितवयेवम् । नायवचं यदम् ।
बीपुवी चापिनमूर्तिनायतम् । वरा । चार्तिनी चन्दनकचपूजा बीपुदीवतम् ।

यद्यपी च मे सध्यं तु ए कीमारवन्धरे पयोधरं त्ति सस्यं
पश्यं काष्ठं वासभवनादो विमदो त्ति । एदिवा पस्येव
मदयन्तिषं पायोध मकरन्देव सह संजोषरसं ॥ (क) (२)

इति निष्ठायाः । प्रवेशः ।

ततः प्रविशति ज्ञानाती माकतीवेत्री मकरन्दो अवज्ञिका च । (१)

(क) यद्यी सुप्रिमाजनीमेपय्यय्यीविप्रसन्नमन्दनगतकरवकीऽनाथसूरि
यमलन्दिरे भनवतीवचनमेविचामैः सेमिष कीपायिनी मकरन्दः । यद्य यवमपि
मन्दनावासमुपगताः । ततो भनवती मन्दनमापुष्पा मतावस्यन् । यद्य य
नवभूयुद्धवेष्टविरचिताकालकीमुदोमकीकवपडतिपय्याकुवाविषपरिजनः प्रदी-
योऽनुकुलविचयि यद्य भी यवमिगम् । साम्प्रतं त्वरमावसानः कानिनी कामयितुं
वड्डः मपादवन्दनमभ्यर्थ्य पुनर्वन्ताकारेवाभिद्वन्द्वमकरन्देन निहुरं प्रतिहृती
जानाता । ततः स काल्प चधिकवेष्टव्यस्यसदचरो मरीचिमंरदुःखिती मदप्रस-
रस्यमी न मे साम्प्रतं त्वया कीमारवन्ध्या प्रधीजनमिति सप्रपद्यं प्रतिष्ठां ज्ञाना
वासभवनाभिर्मेत इति । एतेन प्रसङ्गेन मदयन्तिषानानीव मकरन्देन सह
संजोषयिष्ये ।

तदुभयं च वीषे प्रहृलमित्यकाचकीमुदोक्तम् । यदा । अतनवनानन्दकलेन
कीमुदोव कीमुदोति वपयन् । कीमुदो चन्द्रज्योत्स्ना यवाकावस्यन्वा सन्धा-
काचीना वधेत्तुं भवा जनानन्दाव तच्छयमपीत्यर्थः । यः वैद्यनस्य काची वधां-
कावः सन्धाकावः । प्रदीयो रजवीमुष्मिन्मरः । अवसितं मदयन्तिका-
विषाडपयन् । चन्धकाय्येव्यावृते जने तत् चन्द्रसूक्तं निर्वहेदिति भावः । त्वरमा-
चेति विस्मयाल्लङ्कारावेष्ट इत्यर्थः । तिरस्कारात् चधिकेन वैशङ्क्ये च लज्जया
कावस्यचरो वक्ष्यते । रोमेव सह वर्यमानः निमंरं चन्धवं दुःखितः । कीमार-
वन्धकी रेखा साधवानुरक्ततात् । तदन्न मन्दनस्य विषाडदिन एव वखादिद्वन्द्वमेव
अधार्मिकत्वम् । कालशास्त्रानभिज्ञत्वं च दर्शितम् । यदाह । सुकुमाराः पुत्रवाचा-
माराध्या दीवितः यदा । चनिष्ठाया वड्डमेष्टकाको नात्रवेष्टव्यम् । यन्मकीति
यवववाक्ष्येन दुराचारजनस्यस्य । यदाह । वाङ्मं यन्मं वा वी न विस्मय
यवाचरीत् । वृत्ते यवववाक्ष्यं च दुराचारः स उच्यते । प्रसङ्गेन संविधानकेन ।

(१) सुप्रिमा प्रवेशी मरुतमिद्विह इति ज्ञानात इत्युक्तम् ।

मम । लवङ्गिके ! अपि नाम बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भग-
वतीनीतिः विज्ञेयते ? । (४)

लव । को संदेहो एतन्महाशुभावस्य । किं बहुना जहा
एसो मञ्जीरसहो सुखीषदि तथा जानामि तेन ज्वलदेमेण
भाणीदा बुद्धरक्षिताए मदयन्तिषा ति । ता उत्तरीभावा-
वारिदो पसुनलच्छयो चिह्न (ख) । (५)

मकरन्दसया करोति ।

ततः प्रविशति मदयन्तिका बुद्धरक्षिता च ।

मद । सहि ! सद्यं जेव्व परिकीपितो मे भाता माल-
दीए ? (ग) ।

बुद्ध । अथ इ ? (घ) ।

(ख) कः संदेहोऽत्र महाशुभावस्य । किं बहुना यत्तैव मञ्जीरसहः युज्यते
तथा जानामि तेन ज्वलदेमेण जानीता बुद्धरक्षिताए मदयन्तिषा ति । तत् उत्त-
रीभावावारितः पसुनलच्छयश्चिह्न ।

(ग) सहि । सद्यमेव परिकीपितो मे भाता मालदीए ? ।

(घ) अथ किम् ? ।

(४) भगवतीनीतिरज्जुनिवारितः ज्वालयमेतानदाह इति । अपीति मन्था-
वनावाह ।

(५) अज्जनिवारितमेवाह । लवङ्गिकायाह । कः संदेहोऽत्र महाशु-
भावस्य । मदयन्तिकापरिचयोऽस्मै भावीति भावः । अत्र किं बहुना अचिते-
नेत्यर्थः । मञ्जीरो मूर्धनम् । ज्वलदेमेण ज्वालयमेवौच्यते । उत्तरीयेति
उपरिभावादिहताह इत्यर्थः । इह नमनभां वेदिकीकृतः । महाह । काये-
कारणतो यत्र नावयो दीपयितुम् । नमनवर्गः च कश्चितो नाशवेदितव्यतनः ।

मद । चहो । चहाहिदं ता एहि बामसीखं मालदिं
निबभच्छेछ (ङ) । (४)

परिक्रान्तः ।

बुह । इदं बासभबषदुवारं (च) । (५)

इति प्रविशतः ।

मद । सहि लबङ्गिण ! जाणीयदि प्रमुता दे पिष-
महो णवेत्ति (ङ) ।

लव । एहि मा णं पडिबोधिहि जटो एसा चिरं दुग्ग-
णापत्तो दाणं ज्जेव्व इंस मच्छुं उज्झिष प्रमुत्तेति । तटो
मणिष इध ज्जेव्व सप्पयुप्पन्ते उव्विबस (ज) । (८)

(ङ) चहो ! चहाहितं तदेहि बामसीखं मालदीं निर्मळं बावः ।

(च) इदं बासभवनद्वारम् ।

(ङ) सहि लवङ्गिके ! जायते प्रमुता ते प्रियसखी नवेति ।

(ज) एहि मेनां प्रतिबोधय इत एसा चिरं दुर्गन्धमाना इदानीमिवेक्यन्तु-
मुत्क्रान्ता प्रमुत्तेति । ततः जनेरिहेव जयनीसीयान्ते उपविश ।

(४) चहावाहितमालिकमः । निर्मळं बाव इति । त्रिरात्रं नाचत् प्रात्या-
वाचा हीमे नु कथकाः । पञ्चमी सन्ध्यायाम् निर्मलेत ततः परम् । इति
भरतापुरीयेन कथाविषयपरं मे वातरि चर्चयित्वा वदति निर्मळं नमसा इति
भावः ।

(५) बुद्धरक्षितायाः । एतदाचमनद्वारम् । तत्प्रविशति शिवः ।

(८) चम सचमकादुराचारात् ज्ञात्वासीति चिन्तया हीमेनश्चाग्निदा ।
वदाह । चाचजदौर्मनश्च ज्ञेयमपि सचमकावेव । राक्षी आगरेषादपि
नदा मनुष्ये दिशाय कथयति । तथा च दुःखद्वाराद् निद्रायां च न मयि-
ल्लिख्यतः ।

मद । [तथा कृत्वा ।] सखि । दुग्धपापदि इयं वाम-
श्रीला (भ) ।

सख । कथं नाम नववधूविस्मयणीपायजातारं लङ्घं
विषदुर्महुरभामिषं समिधेहं भरोमयं च दे मातरं समासादिषु सखी च दुग्धपापदि (अ) । (६)

मद । बृहद्विहरे ! पेक्ष विप्रदीपं यच्छे वि उवा-
लश्रीचामो (ठ) ।

बुद्ध । विप्रदीपं न विप्रदीपं वा । (ड) (१०)

मद । कथं विष । (ड)

बुद्ध । अं दाव वलणपडिदो वि भत्ता न वहुमाणिदो

(क) सखि ! दुर्मनायत इयं वामश्रीला ।

(अ) कथं नाम नववधूविस्मयणीपायजातारं मनोहरं विदग्धमहुरभामिषं
सखी दुर्मनीयं च ते मातरं भर्तारं समासाद्य सखी न दुर्मनायिते ।

(६) बृहद्विहरे ! पेक्ष विप्रदीपं यद्यपि उपास्यमानं ।

(ठ) विप्रदीपं न विप्रदीपं वा ।

(ड) कथं विष ।

(६) अत्र विस्मयं विदग्धमहुरभामिषं । लङ्घं मनोहरम् ।
विदग्धं कलामिषम् नववधूविस्मयणीपायजातारं चादिदानम् । यदाह । वासा
ताम्रसालाकावसरससुरसाङ्गारसंभानङ्गाद्येत्यादिकः सुप्रसिद्ध एव । प्रकृते तूपा-
स्यपरत्वादिपरीतायेकत्वमिति भावः ।

(१०) विप्रदीपं विप्रदीपम् । पादपतितनन्दनानुवर्तनाद्यासखीपायज्या
तद्वत्पादपरीतत्वमिति भावः । पादपतनेऽनुवर्तनी भवनः । ग्रीडायुक्तापि
वा कीदृशलिङ्गापि वा भवेत् । पादं पतनं पुनश्चानुवर्तते सर्वदा । बुद्ध
वाचतावाक्यं । विप्रदीपं न वा विप्रदीपम् । तद्विद्यानुवर्तनेन स्त्रीकृतयुक्ता
विराजतेत्येव वेपरीत्यमिति भावः ।

अथ लज्जादीन्नेव एषो जयो उपासकविष्णो । जं वि पिष-
सहि ! नववृद्धविद्वद्भाहसीवहमकसचवैलकविष्कडिद-
महाणुभावसचस्य भादुचो दे बाधानदं किं वि अपरिहासं
तेषु तुल्ये ति ।

किं च । कुसुममधर्माणो हि योषितः सुकुमारोपक्रमाः ।

तास्त्वनधिगतविष्णोः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः सद्यः संप्र-
योगविद्वेषिष्णो भवन्ति ।

एवं किल कामसुतकारा चामनन्ति (ठ) । (११)

(ठ) यथावच्छरपतितोऽपि अर्था न बहुमानितोऽपि लज्जादीन्नेव जन
उपासकविष्णोः । यदपि पिषसहि ! नववृद्धविद्वद्भाहसीवहमकसचवैलकविष्कडिद-
महाणुभावसचस्य भादुचो दे बाधानदं किमप्यपरिहासं तेषु तुल्येति ।
एवं किल कामसुतकारा चामनन्ति ।

(११) क्षान्तिप्राप्तं योषासितुं साधारणीयाः कथयो वदति । अथ इवमिति
वक्तव्यं यत् इत्यभिधानं नास्त्येवमस्मादापारम्पर्यम् । नववृद्धाः अथवातिक्रमं
न दोषः । यदाह । नवपरिचीता योषिदु यथावदनीच साधनं सद्यः ।
विषयविनीदकवाविर्वासां भोयते सरसैः । रमणीयकमः सद्यसा प्रवृत्तिः स
च विद्वद् । यदाह । सद्यसा साधनपक्रमाणां कथाचिन्तनविन्दता । साधनं
ज्ञानसुखं सद्यो देवं च विन्दति । सा प्रीतिर्योगमयाप्य तेनोदयेन दुःखिता ।
पुत्रवदविषयो वा स्मरिद्विटा वा ततोऽन्यथा । अस्तनमुपक्रमाणांनिर्वाहः । विष्क-
डितं विनीर्षम् । अस्मिन्कालकमपरिष्कारितः । अस्मिन्मिति सावत् । यूव
मुपासक्या इति मद्वनिकां प्रति वचनम् । काष्ठपत्रवैद्यात् । अस्मिन्मिति पाठे
पुत्रवदविषयो मद्वनिकया सद्यः कामेदं जन्माना वदमिष्याह । अस्मिन्कारिणां
सकृतावबोधम् । यदाह । दिव्याया वचिद्वयाच अस्मिन्कारिणां सद्यः च । विद-
न्यायाः क्षिप्राः अर्था संकृतेनापि योजयेत् । यदा । कामसुतानुश्रवणात्
सकृतावबोधः । उपासकसमुत्थाः । उपक्रम आरम्भः । प्रसभं वदाम् । सुप्रवीणः
सरतमः । किल प्रसिद्धौ । कामसुतकारा चामनन्ति सम्भवति ।

लव । [साक्षम् ।] घरे घरे पुरिसा कस्यकाधो समुज्ज-
हन्ति च क्लु को वि लज्जापराधीषं अथवरत्नं मुहललहस-
जावं कुलकुमारीषणं पङ्कवामि त्ति बाधायलेष पञ्जालेडि ।
एदं क्लु दे हिपपसङ्गणिकेवा आमरणं सुमरिज्जन्तदूमजा
पदिघरविवासवैरमकारिणो महापरिभवा जाणं किदे इत्थि-
याणं जम्भलाहं जुगुप्सन्ति बान्धवा (घ) । (१२)

मद । बहरक्खिदे ! पटिदुम्भटा पिपसहो लवङ्गिणा ।
महन्तो को वि मे भादुषा बाधावराधो से किदो (त) । (१३)

बुद्ध । अध इ । सुदं पञ्चो हिं जधा मम य तुए संपदं
कीमारवन्धरेण पपोषणं त्ति (थ) ।

मद । [कथौं पिधाय ।] पङ्को ! पदिक्कमो ! पङ्को !
पमादो । सहि लवङ्गिए ! असमत्यञ्चि दे मुहं पि संपदं

(घ) गृहे गृहे पुरुषाः कुलकनकाः समुज्जहन्ति न क्लु कोऽपि लज्जापरा-
धीनमनसराहं सुन्दरकुमारलज्जावं कुलकुमारीजनं प्रमथामोति बाधायलेन प्रज्वा-
लयति । एते क्लु ते हृदयसङ्गणिकेवा आमरणं संकथ्यमाचदुःसहाः पतिगृह-
निवासवैरम्यकारिणो महापरिभवा येनो कृते लोकां जम्भलाभं जुगुप्सन्ति
बान्धवाः ।

(त) बृहरक्षिते ! पटिदुर्मेनावमाना प्रियसखी लवङ्गिका । महान् कोऽपि मे
भ्रात्रा बान्धवाधोऽप्याः कृतः ।

(थ) पच किम् । नुतनकाभिर्देवा मम न लवा साभ्यतं कीमारवन्धवा
प्रवीजनमिति ।

(१२) पञ्च निषेध चारीषवन् । जुगुप्सन्ति विन्दन्ति । दुःखीना कन्या
नः प्रापयामिती भावः ।

(१३) कथनमवाचुहिसेवमिति भावः ।

दंसिदुं तथापि पश्यामि त्ति किं पि मन्त्रदृष्टं (द) । (१४)

सब । साधीयो दे अथ ज्ञो (घ) । (१५)

मद । चिदुदु ज्ञेय्य मह भादुणो दुस्सीलदा अवरिडाणं
अ । तुझेहिं ईदिसो बि सम्पद जधा चित्तमणुवत्तणीयो जेव
भत्ता एसो त्ति । अथं च । तुझे इमस्स अण्हिजादक्क-
राहिकवेवोवाल्लभदूसल्ल जं मुलं तं च जाणध (न) । (१६)

सब । अथं वाचामस्सिदं बि जाम न जानीमो (प)

मद । जं दाणिं तस्सिं मङ्गणुभावे माहवे किं पि किल
मालदीए तारामेत्तथं पासो तहिं सन्नलोपस्स अदिभूमिं
गदो पवाटो । तं क्क एदं विअथादि । ता पिअसहि !
जधा इम भत्तुणो अक्कहाहिजिबेसो निरबसेसं हिअथाटो
उहरीअदि तथा करेध । अथधा मङ्गटोसो त्ति जाणिटं

(द) अही ! अतिक्रमो । अही ! प्रमादः । मयि अवहिते ! असमर्थात्
ते मुखमपि साध्यते दर्शयितुं तथापि प्रमत्तमस्मीति किमपि मनसि विधे ।

(घ) साधीमनेऽयं ज्ञः ।

(न) तिष्ठत्येव जम आमुदुं बीलतापरिव्रानं च । युष्माभिरौहवीऽपि साध्यते
यथाचित्तमणुवत्तणीयो वेन ज्ञेय इति । अथ च । युष्मत्स्य अमनिजाताअराधि-
स्योपायस्यदुवचस्स अन्धत्वं तत्र जानीय ।

(प) अथं वाचामस्मिन्मपि जाम न जानीमः ।

(१४) अत्र प्रत्यक्षमस्तीति वरमस्मिन्मपि तस्य प्रत्यक्षप्रज्ञादावाप्तवती अहमिति
भावः ।

(१५) अत्र अवेच्छति तथा बुद्धीश्वरः ।

(१६) अत्रौहवीऽपि दुःखीयोऽपि । अथाचितं चित्तानतिक्रमेत् । ज्ञेयं त्ति ।
कीऽपि देवः कुललीयां पतिदेव पतत्रपि । इतिवचनान् औपु अर्ता प्रमत्तमस्तीति
भावः । न चेति न च न जानीय । किन्तु जानीय एवेत्यर्थः ।

भोदु । चिह्नम्यदाहया कस्यकाचो दूष्यावेति हिचयं मण्ड-
काचं ईदिसादो दुरभिमङ्गादो ति मा चं भविष्य मद्-
यन्तिषाए कधिदं ति (क) । (१०)

सव । पर यसावधावे । यसवहलोचयवादमोहिदे
यवेहि न तए सह जप्पिअ (ब) । (१८)

मद । सहि ! पसौद पसौद । अहवा न तुह्ये अपुडं
भणिदाओ चिहुध । किं च । यच्च सचं जेअ माहवेकम-
यजोयलोचं मालदिं जाओमो । केच वा कठोरकेदयगव-
भविब्भमावयवदोअज्जणिव्वहिदसुंदरतणविसेसं माहवसह-
त्यविग्गाविदवउत्तावलोविरइटकण्ठावसम्भेत्तसंधारिदजीवणं
मालदोए माहवअ च पभातचन्दमण्डलापाण्डुरपरिक्लामर-

(क) यदिहानीं तस्मिन्मङ्गलभावे माधवे किमपि किञ्च मालत्याः तारामैत्र-
कामाभीत् तच्च सर्वस्वीकृत्यातिशुभिं जनः प्रवादः । तन् खल्विदं विजृम्भते । तन्
प्रियमखि ! यद्येव अर्जुनपञ्चाभिनिवेशो निरवशेषं हृदयादुद्दिश्यते तथा कुतः ।
अथवा महाहीन इति ज्ञातं भवतु । निष्कल्पदाहयाः कस्यका दुस्मिन् हृदयं
मनुष्याचामीहमाद दुरभिमङ्गादिति । केनां भविष्य मद्दयन्तिकया कथित-
मिति ।

(ब) यदि यसावधावे ! यसवहलोचयवादमोहिदे ! अपेहि न त्वया
सह जप्पिअमि ।

(१३) अत्र किञ्च वक्षिषी । तारामैत्रकं प्रेन । तत् माधवे । अतिभूमिमति-
दूरम् । तन् खल्विति । माधवानुरागा माधवी इति चय यमुग्रय इत्याशयः ।
विजृम्भते प्रकाशते । यद्येव माधवी माधवपरा इति चसम्पद्ये यमिनिवेशी रोच ।
निरवशेषमिति किञ्चाविशेषणम् । हीन इत्यस्या दीर्घायां लामो वा निष्कल्पा-
कृत्यतया आदिति भावः । निष्कल्पेति । सततपरपुरुषाचोक्तयेन ख्याहीन-
तया दाहवत्तनत एवेवं कुण्ठा न वेति परीता सन्देह इति भावः ।

(१८) अत्र अपेहि दूरं अथ ।

मणीषदंसर्वं च विभावितं सरौरं । किं च तद्विषये कुसुमा-
चरञ्जाकपेरन्तरङ्गामुहसमागमे सविब्रममुक्तसिद्धकोदृहसुप-
फुल्लपसरन्तश्चणुष्यलवङ्गविभक्तिसमसिन्धुसङ्घारचाक्षतारभावि-
राधन्तविब्रममाधनङ्गकटाघारिचसञ्जाचारोदंसविभ्याविच-
विषदमुहसमपुरा तु ए वि च विरुजिदा इमाचं दिद्विमथेदा ।
किं च । मम भादुषा दासवृत्तन्तं सुविषय तत्कण्ठस्थलित-
गन्धोरावचञ्चलपरमिलाचन्तदं हसीहाणं उज्ज्वलमाणमूलं विष-
ण ललितदं द्विषयं । किं च । एतं पि अक्षरं सुमरितं
मण (भ) । (१८)

(भ) मणिः । प्रसीद प्रसीद । अथवा न मूढमन्युः तन्मनोऽस्ति न च ।
विषयः । ययं सत्यमेव साधनेकमयजीवलोकां मावतो जानीमः । किं वा
कठोरकेतकमर्भविजमानस्यदीर्घान्निर्वाहितमुन्दरत्वविशेषं साधनस्य हस्तनिमित्त
वस्तुनावलीविरचितकण्ठावसन्मनाऽसम्भारितजीवनं मावत्या साधनस्य च प्रभात
चन्दनस्य वादाक्षुरपरिचानरमणीयदमनं न विभावितं सरौरम् । विषयः ।
तद्विषये कुसुमाकरोद्यानपर्वत्यन्त्यामुहसमागमे सविब्रमोऽस्ति कीदृशकीदृश-
प्रसरप्रवर्तनीयकवङ्गविभक्तिसङ्घारचाक्षतारभावित्रमानविभक्तमाधनङ्ग-
माऽन्त्याचायेसुषोकापीपदीजनिमित्तवेदन्त्यामुहसमपुष्पस्यपि न निरूपिता अमयी
हृदिसन्धेदाः । किं च । मम भादुकांनङ्गानां मुखा तत्तत्तत्कीदृशितमणीरा-
वेकव्यतिरिक्तवाक्यादीनां हसीमोहवर्तमानमूलमिव न ललितं हृदयम् । किं च ।
एतदप्यपरं कृतं मया ।

(१८) अत्र न कूटमिति तदकूटवादि मीऽवसाद इत्यर्थः । न कृतं न
जानीमः । अथ तु जानीम एव । तथा च जलपत्रं किं करोषीत्यर्थः ।
कठोरः परिचरतो ज्ञातया किमेत्यर्थः । यथा । अकठोरा माया केतवीत्यर्थः ।
तादृशी सातिपाक्षुरिव भवति । न विभावितं न ज्ञातम् । अथ तु सर्वेरेव
ज्ञातमित्यर्थः । तत् किमपत्रं करोषीति भावः । विब्रमो विभक्तः । स च
किञ्चा यथा । वागव्यानादनादीनां मेघवज्रादिधर्मणाम् । उच्यते विब्रमो

श्रव । किं दास्यि चवरं (म) । (१०)

मद । अं मम तस्म जीविदप्यदाहणो महाशुभावस्य
चेन्नचापडिलभपिचचिदेदिषाए मालदीए भभवदीविभृ-
वणोवणासबोधिदेण हिचचं जीविदं च माहवेण पारितोमि-
चतणेण सधंसाहसाहसे चित्तं । अह च लवङ्गिण तहिं
तुए ज्जेव्व भणिदं पडिच्छिदो क्वु णो पिचसहोए अचं
पसादो त्ति (य) । (२१)

श्रव । कदमो उण महाभाओ त्ति विसुमरिदं मए (र) ।

मद । सहि सुमर सुमर जेण तस्मिं दिचसे विचडदुहुमा
वडावदेसकानगोचरं गदा असरणा तकालमंणिहिदेण जीवि-

(म) किमिदानीमपरम् ।

(य) यत् खलु मम तस्म जीवितपदायिनो महाशुभावस्य चेतनाप्रतिबन्ध-
विधनिवेदिताया मालत्या भगवतोविदग्धवचनोपन्यासबोधितेन हृदये जीवितं च
माधवेन पारितोषिकत्वेन स्तब्धसाहसार्थं नियुक्तम् । अह च लवङ्गिकं तत्र
त्येव ललितं प्रतीतः खलु नः प्रियसंस्था अयं प्रसाद इति ।

(र) कतमः पुनर्महाभाय इति विस्मृतं मया ।

यः स विलास इति श्रुतः । पुरुषे यथा । मन्दसंस्कारिणी हृदिमैतिष इव
भाविता । कृतिपूर्वकवाक्यामी विलासः कथ्यते यथा । किं न त्वया निरूपिता
येनापञ्च इत्यर्थः । आविर्बोऽप्राप्तिदुःखम् । अकारितं सुतम् । उद्धर्तमान-
मुत्पतत् । आविर्बोऽवमिहानात्रिजः । यदाह । आविर्भव भवेत् पुंसामिहा-
नावाप्तिकथनात् ।

(१०) किमिदानीमपरम् । त्वया श्रुतमिति शेषः ।

(२१) अत्र चेतनावाप्तिकथनेन प्रियम् । पारितोषिकं वरदाश्रयितेत्यादि-
श्लोके दर्शितम् । नियुक्तं यत्नम् । तच्चित्तानुरागं विना नोपपन्नमिति भावः ।
अचान्तरीक्षिकत्वेन वज्रतापवज्रावेभाह । आ लङ्गि इति आनमिति पूर्वकार-
णार्थः । विस्मृतमिति । आत्मापि तत्त्वचनार्थार्थं इव इति भावः ।

दय्यदाय्या पीयरभुयल्लयेय विहारवय्ययेय उयल्लभुययेय-
मारविषदेहोवहारमाहसं कदुय परिरसिदसि । येय य
दिठदाठाविदारिविषडमंसलुतायपरिवाहिवल्लयेय जर-
ठज्जमरिदज्जवापीठहारिया कदुयेयमयेय मम विदे विस-
हिदा अतिदुट्ठमदुल्लण्हमिहावज्जय्यहारा मारिदो य सो
दुट्ठमावदमहारल्लसो ति (ल) । (२२)

लव । हुं मयरन्दो (व)

मट । [मानन्दम् ।] पिप्पसहि ! किं किं भवासि (श)

लव । णं भणामि मयरन्दो ति (घ) ।

स्यद्वय चरीरमय्याः स्यवन्तो संकृतमादिभ्य ।

(ल) मसि । ऊर ऊर येन तस्मिन् दिग्मे विकटदुष्टपदापदेनवाक्योच्यं
मता चक्रया तत्कालमपिहितेन जीवितप्रदायिना पीयरभुयल्लयेय निवारय-
वय्ययेय मल्लभुययेयमारविषदेहोवहारमाहसं कत्वा परिरचितसि । येन य
दिठदाठाविदारिविकटमंसलोतानपरिवाहिवल्लयेय जरठज्जमरितज्जवापीठ-
हारिया कदुयेयमममम मम जने विसीडा अतिदुष्टमादुर्जनल्लज्जिहावय्यहारा
मारितय स दुष्टपदापदमहाराचस इति ।

(व) हुं मयरन्दः ।

(श) पिप्पसहि ! किं किं भवासि ।

(घ) मनु भणामि मयरन्द इति ।

(२२) चक्र ऊर इति मयरन्दमिति भावः । चायद इति व्याज्ज्यामि वय
इत्यर्थः । विकटे विद्यालयम् । माहसं मूत्रम् । उयल्लभुययेयम् । जरठं कठिनं
जर्जरितं विभ्रंसितं बलीकृपुष्यमुकुटं तदिव हरति । कर्तव्येयमान इति हिमिः ।
दुरचमिड समीकरयम् । रक्ताकटिहता साम्बम् । मसिहिदा मसायम् ।

वयं तथा नाम यदात् किं वदा-

म्ययं त्वक्स्माद्विकलः कथान्तरे ।

कदम्बगोलाकृतिमान्वितः कथं

विश्वसुम्भः कुलकन्धकाजः ? ॥ (२३)

मठ [सलज्जम् ।] सहि कौस मं उवहससि । णं भणामि
णिब्बावधन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरवेत्तब्बवसाइणो किटन्त-
कवलज्जन्तजोविद-बलामोडिअपच्चाणअण गुरुकोपकारिणो
असस्स मङ्गधासु णामम्वहणसुमरणाइं । तथा अ सो तुण वि
गाटप्पहारवेअणारम्भ-विच्चारिदमरीरसङ्कलिदसेअसलिलुप्पीलो
मोहमउलाअन्तयेत्तकन्दोहजुअलो भूमिविलम्बितामिलदा-

(२३) सहि ! किं मातुपहससि । ननु भणामि निषोपयन्ति मां तादृश्य
पाप्मनिरपेक्षस्य वसाधिनः कृतान्तकवत्समानजोवितवन्तात्कारप्रत्यानयनगुरुकोप-
कारिणो जनस्य मङ्गधासु नामवहचकारवाणि । तथा अ सो अद्यापि गाढप्रहार-

(२४) वदमिति । अतः त्वं चात्तं वदोषि वयं तथा नाम माधवे अनुरक्तः
इति सत्यम् तु किन्तु अहमपि तथापि विश्वे जीपनीयं किं वदामि ? उच्यते ॥
विश्वसुम्भः विश्वः निष्कण्ठः सुम्भः प्रेमान्वितश्च वयं कुलकन्धकाजः
मङ्गल्योऽहः तमिति भावः कथान्तरे कथामध्ये अस्मात् वयं किमर्थं विश्वः
विश्वः सन् कदम्बलोचनोलाकृतिं प्रापितः रोमांचेन पुष्कलतोषातः । अन्त्यम्
अस्मात् सङ्गीतमाधवेनमिमया किन्तु जनपि मकरन्दनामप्रवचनार्थं च सङ्गातः
पुष्कला चतः तथापि मकरन्दानुगुमिन्मनुजीवते इति भावः ।

(२५) अथ उपहस्यसङ्गीति माई मकरन्दानुरक्तता उच्यते किं तु तदी-
रत्नमभिनन्दामीति न हासस्यावमिति भावः । अस्मिति । एवं सङ्कर्ष-
त्वावधारितपुष्पा विचार्यकथं खेदादिर्ल मकरन्दैव्यवसति तथा चेति ।
विचारितवतीरेति सूक्ष्मावयवम् । सङ्कलितं निःसृतः । उच्यते दूरः ।

विदुश्चधीरधारिदसरीरभारो पञ्चक्रीकिदो ज्येष्ठा मदचन्ति-
चाक्षिमितमेतद्विच्छिद्यमहामहम्बजोवलीधो महाभाषो
ति (स) । (२४)

मदचन्तिताः । खेदादीन् विचारान् नाटयति ।

वृद्ध । व्यवसितं प्रियसखीए सरीरेष (इ) । (२५)

मद । [सलज्जम् ।] प्रियसखि चवेदि । उद्विग्नानि सहवासिना विवक्षेच ।
सहवासिणीए बीसक्षेण (स) ।

नव । सखि मदचन्तिए ! अद्ये वि जाचिदव्वं
जाणीमो । ता पसोद विरम ज्वडेसादो । एदि बीसक्ष-
गव्वभक्काववसरिसं सुखं चिह्ण (क) । (२६)

वेदनाश्च विचारितसरीरसंगतखेदमनिकोपीयो मोहमुक्त्यायमाननेपचन्दो-
युक्तो भूमिबिलघ्रासितताविटश्वेय्यधारितसरीरभारः प्रत्यक्षीकृत एव मदच-
न्तिता निमित्तमात्रविच्छिद्यं तमहामहार्चजोवलीधो महाभाष इति ।

(इ) व्यवसितं प्रियसख्याः सरीरेष ।

(स) प्रियसखि ! चवेदि । उद्विग्नानि सहवासिना विवक्षेच ।

(क) सखि मदचन्ति ! वदन्नि ज्ञातव्यं जानीमः । तन्प्रसिद्धं विरम
ज्वपदीयान् । एदि विवक्ष्यमर्थसवावथमुद्वं सुखं तिष्ठामः ।

चन्दोरी नीलीयवम् । मोहेति मोहेन वेदनीयम् न तु मदसङ्गादिति भावः ।
यदाह । व्यवसायिघातमवपूर्वैरेकारचक्षो भवति मोह इति । अकारमूर्च्छं
उच्यते । भूमी न पतितोऽत आह भूमीति । विटश्वः श्ववधः । विच्छिद्यं
परित्यक्तः । महामहार्चमतिदुर्धमम् । जीवलीधो मर्त्यभुवनम् । विवक्षित-
कारणादिना खेदादिभ्यम् । खेदादीनिमयेन विवक्षितमनावाविष्करम् ।
यदाह । वेदनाभिहितकारणैः स्यात्पारेर्भक्तोऽसुखः । सुखीकृत्यतिः जीवा
यदाहः विवक्षितम् ।

(२५) अत्र खेदादिभ्यो यव सरीरेष सङ्करसङ्घर्षोनीजिघांसि इत्यर्थः ।

(२६) अत्र सहवासिनाः सख्याः । नाहं कानमखेदादिनीहिता किं तु

बुद्ध । सीङ्गणं लवङ्गिणा भण्णादि (ख) । २७

मद । विधेयस्मि सम्पदं पिप्पसहोषो ! (ग) ।

लव । जइ एब्बं ता कवेहि कधं ए दे कालो गच्छति
ति (घ) । (२८)

मद । निजामेहि पिप्पसहि ! मम बुद्धरत्नदापक्व-
वादपक्षेण पटमं ज्जेव्व तस्मिं जणे अटिभूमिं गदो अणु-
राधो । अवि अ । तस्मिं जणे भरिदुब्बरत्तकोटूहलुक्कगठा-
मणोरहं हिअअं आमी । तदो विहिण्णिओअणिव्वुत्तटमणा
भविअ दुब्बारदाण्णाण्हदुक्कमन्द्याविटकहत्तचित्तविहडत्त-
जोविदा सम्भाविअस्मि । विजिअिदापुब्बसब्बङ्गप्यज्जलिअ-

(ख) सीङ्गणं लवङ्गिका भवति ।

(ग) विधेयास्मि सम्पत्तं पिप्पसहोषी ।

(घ) यद्येवं तत् कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति ।

(ङ) निजामय पिप्पसहि ! मम बुद्धरत्नदापक्षपातप्रत्यक्षेण प्रथममेव
तस्मिन् जनेऽतिभूमिं गतोऽनुरागः । अपि च तस्मिन् जने धर्तोद्भूतकोटूहलोत्क-

तद्विषयकवर्णित भावः । अविअस्मीति पाठेऽभिप्रायान्तीयकः । अत्र जानीम
एवेति कामन्द्यादिद्वारा तत्र मकरन्दस्य च वर्णितं ज्ञातमेव । तत् कथमप्यत्र
रति भावः । व्यवहीयात् कथान् । सहस्रमिति मकरन्दं कोटूहलुवन्मनाप कथ-
येत्याशयः । अत्रअस्मि हि वाविमेषयम् ।

(२७) अत्र सीङ्गणं लवङ्गिणुमर्हतीत्यर्थः ।

(२८) अत्र मकरन्दविषयीयैव कथं वर्णिते इति भावः ।

(२९) अत्र निजामय अर्थः । एवमप्यस्मिन् लवङ्गिकापेक्षया । बुद्धरत्न-
दाया विहितद्वयान्वयान् । कथाकथनं नु रामकथये वदाह । आता पुर-
कन्दमनुसारी वा अतोऽयं चित्तं रतिवद्वया च । अथानुपायाः प्रवृत्तापेक्षी

मयणहुदबहुदामदूमहापासदुष्मणाचन्तपरिचया पञ्चमावि-
मोक्त्वमेतमुलहमिच्छुनिव्याणपडिऊलबुहरस्विदावचनबहिदा-
वेषव्यइपरविमंतुला इमं औपलोपपरिवत्तं चणुभवामि (ङ) ।

(२८) ।

मदुप्यसिञ्चिणचयन्तरेसु च मनोरहुन्मादमोहिता पेक्वामि
तं जगं । सो वि पिचमहि मुहुत्तणिव्वुद्विह्वाचविमंतुलुब्धे-
ज्जित्तरन्तल्लिदगेत्तपुण्णरी चतण्डइप्पोलडव्वरपडिऊटमेरेच-
मदधुस्सिचं विच चिरं णिक्कहापदि मं (च) । (३०)

यामनोरचं हृदयमासीत् । ततो विचिन्विषीमानहंतदमेना भुत्वा दुर्गारदावया-
नहृदयमन्तापतककचित्तविघटमानजोविता मन्थाविताश्च । विज्जिभितापुत्र-
मवोद्वृष्ट्यालतमदननचकोहामदु मज्जायामदुर्मनायमानपरिजना मन्थाभाविमो-
चमात्तमुलभमन्थनिर्वाच मतिमुलबुहरचित्तावचनबहितावेवव्यतिकरविमंतुला इमं
औपलोपपरिवत्तंमनुभवामि ।

(च) मदुप्यसिञ्चिणचयन्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता वेषे तं जगम् । सोऽपि
। प्रचमहि । मुहुत्तनिव्वुद्विह्वयविमंतुलोद्विह्वयमाचकचित्तमेतपुण्णरी कृतान्ध-
रोन्मोहडव्वरपडिऊटमेरेवमदधुस्सितमिव चिरं निष्ठास्यति माम् ।

युनोर्वतो हृदिसुपैति रागः । पचपात इति बुहरचित्तापचपातो मुखवाच्यः
। वना न भवतीति विश्वास इति भावः । अतोवृत्तमतिरिक्तोभवत् । कौतुहल-
मुत्पत्त्या च मनोरचयेति विवहः । ततो बहुवीहः । वहा । अतोरिक्तो-
भवत् कौतुहलमुत्पत्त्या च वत्त मनोरचि तादृशो मनोरचो वत्त ततया । सर्वाङ्ग-
दाहो व्याधवन्मायाम् । वदाह । मनःमोहसर्वोद्वेगहत्यादिभिरुचः ।
जिरसो वेदनाभिच व्याधिरभिभवति वहा । मरत्यमेव निर्वाणं लोचः । खवेदुःखा-
पहारकत्वात् । मज्जावादिदुःखकच व्यादिति बुहरचित्तावचनम् । विमंतुला
नम्रवितचिता । औपलोपस्य परिवर्तोऽवधानं सूच्यते । वहा । मन्थान-
न्तरं पुनर्जोविषोऽववेजोऽप परिवर्तनम् ।

(३०) मज्जावात्ये भावनावत्तज्जावमजे क्खज्जानमजे वेवधेः । निष्सेदुः

किं च । कबलिदारविन्दकेसरकमापकण्ठकलहंसघोमघग्-
घरकल्लिदग्भीरतारधीरणाटभरिदकण्विवरं पिण मट-
अन्तिण ! एहि त्ति व्याहरदि । अथ च । पप्फुरन्तपघोहक-
ण्डलदुत्तरीपपञ्चलावलम्बणपरिभवेण समंभमुत्तरंगिधमधमा-
पन्तहिपथं मं समुत्तासिदि (क) । (११)

सङ्घसा विमज्झिअमुअण्णमरिटं तक्कणकठोरकमलदण्डा-
पमाणवाहुवन्धणावधारिअपघोहकगम विहडन्ताविअडमेह-

(क) किं च । कबलितारविन्दकेसरकमापकण्ठकलहंसघोमघग्भीरतार-
गभीरतारधीरणाटभरितकर्णविवर । प्रये मटयान्ति । एहि इति व्याहरति । अथ
च । प्रस्तुत्यभीधरीण्डलदुत्तरीयासलावलम्बणपरिभवेण समंभमोत्तरंगिधमधमा-
मानङ्गयानां समुत्तासयति ।

(ज) सङ्घसा विमज्झितं एकप्रसूतां तत्पथकठोरकमलदण्डायमानवाहु-

वपञ्चितः । प्रतिहृदमेवेय वसत्रमयम् । मेरेवमासवः सोधरित्यमरः । आर्धत-
मिति किञ्चाविशेषणम् । निध्यायति चिन्तयति ।

(११) कथायः सुरभितः । कलहंसो राजहंसः । घोषः प्रष्टः । चर्वर-
मण्डुतम् । अलितं प्लुतम् । एतदुभयं साधनवशात् । हर्षसञ्जातस्वर-
भेदाश्च । यदाह । स्वरभेदी भयकोधमदृष्ट्यादिभिर्भवेत् । भरितकर्णविवर-
मिति किञ्चाविशेषणम् । वस्त्राच्छलयद्वयेन स्त्रीप्रसादम् । यदाह । रङ्गसि-
यङ्गवेलावि हंसं वल्लं च सुईणि । काव्ये प्रसादनं लाड्या अपराधं समीचता ।
वरिधयेव प्रतीकारबुद्ध्या । समर्थं पूर्वाननुभवात् । अथ किं व्यादित्युत्तरङ्गि-
कथयत् । आतङ्गाङ्गनधनायमानमुपमिव चित्तं यस्यात्ताम् । यदा । उत्तरङ्ग-
चद्रतकलोत्तम् । धनधनायमानं वक्तव्यम् । कलोलव कल्पलोत्तरोत्तरप्रसन्नः ।
समुत्तासयति चकितो करोति ।

(१२) सङ्घसा स्त्री विमज्झिता इका लज्जयन्ता च सा प्रसूता जननीयता

लाबलपमंदाणिज्जन्तपीडरुक्पडिमिहविष्यदौवगमणं पडि-
ऊलवादिणिं पिमं पञ्चापरपचत्तणिज्जमिदमुहुत्तकोवोवरापटु-
क्कपरुमोकिटहिषयं निमिहपुनरुत्तपङ्कयलोपणविभावि-
दासमचित्तसारं उवहसटि (ज) । (३२)

टिउणवाहुटण्डावेटणणिचन्तिदं पिचमहि पण्डसहूल-
कठोरकरुहोरम्फ विचडपत्ता वलीपमाहुणत्ताणवष्कयलनि-
दुराणिवमणिमह मं कटुप माउपविहुपमत्तपाविहकवरी-
णिहिदकर-परिम्माहोवमिदुग्गमिदणिञ्चल मुहावपव मच्छन्ट-
विषामविचटुवपणकमलो वामगण्डमुलोवरिणिहिदप्यफुरत्त-

वमनापवारिपयपरोद्गमो विचटमानि कटमखलावन्वयमन्तानितपीडरोकप्रति
विदुषिपत्तीपयमना प्रतिक्लृप्तादिनीमाप मास चत्ताउरप्रपञ्चलवर्गितमुहुत्तकोपा-
परागटुखपकथोक्तोद्गमो निचटपुनरुत्तपङ्कयलोपणविभाविदासमचित्तसारं
उवहसटि ।

(३२) विदुषवाहुटण्डावेटनानयन्तः । प्रथमः । प्रीदमाहुलकठोरकर
रुहोऽकमवावकटपवावलीपमावलीतालवच्यलानिदुरानिवमणिमहा मा कृत्वा

य कर्मधारयः । पुनरुक्तत्वेन च दृष्टावमानता । अपवारिनीपवित्तः ।
उद्गमो विहारः । चालिङ्गनावटन कृतापमरणं दुष्काकोनः दक नायकस्य
जायते । नायको य तदा संवत्साय न प्रभवतीति भावः । ताङ् पलायते
किमात भयत वाङ् । विचटमानति । विचटमानादिङ्गनज-वीमसमवधानम् ।
सन्धानं स्थानम् । तत् प्रापताभ्यामित्यर्थः । प्रतीपं प्रतीपं प्रातृकुक्षम् ।
ममनामावे पुनः कालावकृतया ह्मिन्मिन्निविष्टमाङ्क इति कुलति । उपरागः
सम्बन्धः । निविहपुनरुत्त पुनः पुननिविष्टमाङ्क पद्वेक्षे निविष्टविपरीते स्थित्यादि-
यथोक्तात् । वहा पद्वेक्षे विद्यानम् । चित्तसारः सन्ध्यामिक्षापरता । उपहासः
परिहासः । सु य इदि सन्ध्यामिक्षा वाचि परं ते निविष्ट इत्येवमुप इत्यर्थः ।
स्थितपुनरुत्तति पाठे स्थितपुनरुत्तं पुनः पुनः स्थितं पद्वेक्षे चित्रं कीचन-
मित्यर्थः ।

(३३) चावेटनमावेटः । तेन वादाविज्जन्तुक्तम् । कररुहो मखः ।

पुच्छिताहरममुष्मप्रमणुहरण्मणिबुभुक्षसिदमरीर-सोहं उह-
मिदमज्जमाणन्द्विसमसम्भमवलगमोहमन्यरभमन्तलोभणं किं
पि दुःखिणीदमाहमाणुरुज्ज्ववमापो मं अणवभत्यणीभं
अवभत्येदि (भ) । (३३)

पिअसहि ! समत्वं अ सम्भं अणुभविष भन्ति (३४)

साविमविभुतमसकाविहकवरीनिहितकरपरियुपुष्पीकृतोद्गमितनिधलमुखावयव-
भ्यन्तद्विकासावदग्धतदनकमला वामगण्डमूर्धोपरिनिहितप्रक्षुरण्णुक्षिताधरस-
मुद्गतमनीहरस्यनिर्भरीहृषितशरीरशोभा समुद्गमितसाध्यमानन्दविषमसंभमवल-
गमोहमन्यरभमन्तलोभणी किमपि दुर्विनीतसाहसानुरूपव्यवसायो मामनभ्यर्थनीयम्
अभ्यर्थयति ।

शोरम्भ चाकलमम् । प्रीदम्याप्रतख्यत् कठोरं यत् करदहमिति भावः ।
निहुर निविहम् । निर्विघ्नोऽपचम् । निःसङ्का रचनाद्यचमम् । अथ कर-
दहाकलमकम् पट्टावलीति रूपकम् । पुष्पनमाह । साविनेति । शीर्षागत
पुष्पीकृतं स्यात्समिन्धः । मुखायवरा कखाटादवः । विस्फासितं पुष्पनादि-
निधुक्तम् । वदनस्य वैदग्ध्यं पुष्पनचातुर्ध्यात् । इह कस्याद्यास्त्रिविधं पुष्पनम् ।
अक्षितवक्त्रुरितकचटितकभेदात् । तत्र अक्षितकमाह । प्रक्षुरितेति । घटि-
तकमाह । पुक्षितं धोजितम् । ईषपरिख्यन्न लीखितमेवा जिह्वायेव घटयति
करिष मेमे तस्याप्यादयतीति घटितकम् । कुरितकं तु प्रायेवीकम् । समुद्गम
उद्रेकः । एवं च सर्वाङ्गोपनायककथायां प्रमोदमाह मनीहरेति उद्बृंहितमुद्गत-
रोमाहम् । नाविकाया वामाङ्गे मन्त्रकोपचारकवस्थापनाज्ञानकवीक्षितम् ।
वदमाना सुरतावस्थामाह । समुद्गसितेति । समुद्गसिताभ्यां साध्यमानन्दाभ्यां
विषयी यः संभनः संवेगस्तत्र लीखेत् किं कर्तव्यतामूढतया मन्यरत्वमेकतरपचा-
प्यभांस्तुतिः । साध्यसेन प्रहृष्टिरानन्देन च निहृष्टिरिच्छायाः । अनभ्यर्थनीयं
सुरतादिकम् ।

(३४) ततो भटितीति जानरावस्थानकचनम् ।

पडिबद्धा सुखारक्तसंविहं पुण्यो वि मन्दभाइयो विभा-
वेमि जीवलोपं त्ति (अ) ।

अव । [विहस्य ।] सहि मदयन्तिण ! फुडं पाचकसे हि ।
अध तस्मिं अवसरे मिणेहविज्जममुग्घीमज्जामविपमन्तवहरत्ति
टालोपणिकविदं परिपणादो गोवणिकं टे निपम्वस्स मूलं
मणिकण्ठप्रच्छदवडावारितं भोटि किं न वेत्ति (ट) । (१५)

मद । अइ असंखदपरिहामसीले ! अवेहि (ठ) ।

बुह । सहि मदयन्तिण ! मालदीपिअमही क्व ईदि-
साइं खेव्व मन्तिदुं जाणादि (ड) ।

मद । सहि ! मा क्व एव्वं मालदिं उवहस (ट) ।

बुह । सहि मदयन्तिण ! भणिसं दासिं टे किं वि
अइ न बीमामभङ्गं करेमि (ण) । (१६)

(अ) प्रियसखि ! सज्जन्तं च सुवेज्जमुय भट्टितं प्रतिबुद्धा सुखारक्तसंविहं
पुनरपि मन्दभाया विभावयामि जीवलोपमिति ।

(ट) सखि मदयन्ति ! फुटमाख्यादि । अथ तस्मिन् अवसरे कं उचित-
मीन्द्रियवासविकसद्वृत्तरचितासाधननिरूपितं परिज्जनादोपमीहं ते नित्यस्य
मूलं अवलोकादप्रच्छदपटावधारितं भवति किं न वेत्ति ।

(ठ) अवि असंखदपरिहामसीले ! अवेहि ।

(ड) सखि मदयन्ति ! माकलीप्रियसखी खलीदवामेव मज्जविदुं
जानाति ।

(इ) सखि ! मा क्वचिं माकलीमुपहस ।

(ण) सखि मदयन्ति ! सखिद्याम वदामी ते किमपि यदि न विद्यामभङ्गं
करोमि ।

(१६) चामुत्थानप्रवृत्तेदन्वीयमिति भावः । पुनरप्यतीवदुःखं परिज्जनहान-
निवारणाय जीवन्मुक्ते ।

(१६) अथ पञ्चाभि प्रति पठनं समाप्तं ।

मद । सहि ! किं पुणो वि पञ्चमभङ्गेन किटावराज्ञो
अथ ज्ञो जेव एव्वं मत्तेसि । पिअसहि ! तुमं लवङ्गिआए
सह सम्पदं मे विअथं (त) । (३७)

वह । जइ दे अथं वि मअरन्दो पुणो वि दंसणपइं
पोटरदि तदो किं तुए काटव्वं (ध) । (३८)

मद । एकेकावयवणीसङ्गसम्मचिअले चिरं लोअणे
विज्जावइअं (ट) । (३९)

वह । अथ सो वि मअहवलआरिदो कन्दपजअविं तुमं
इकिविं विअ पुरिसोत्तमो सअग्गाइसइअअचारिअं करेदि
तदो का पडिअत्ती ? (ध) । (४०)

(त) अत्र किं पुनरपि प्रथमभङ्गेन ज्ञतापराधीऽयं ज्ञो येनैव मत्तेसि ।
प्रियमहि ! त्वं लवङ्गिकाया सह साम्प्रतं मे वदस्व ।

(ध) यदि ते अथमपि मअरन्दः पुनरपि दंसणपञ्चमवतरति ततः किं त्वया
कर्तव्यम् ।

(ट) एकैकावयवनिःसङ्गसम्मचिअले चिरं लोअणे निर्वापयिष्यामि ।

(ध) अथ सोऽपि मअहवलात्कारितः कन्दपञ्चमो त्वां इकिणीमिव पुत्रो-
त्तमः अयंवाइसइअचारिणीं करोति ततः का प्रतिपत्तिः ? ।

(३७) अत्र ज्ञतापराध इत्यत्र विरहात्तन्मतिः ।

(३८) अत्रात्मनस्यैव त्वया कार्यमिति भावः ।

(३९) अत्र तद्व्यंजावयवणीसङ्गता अभिधासीति भावः । निःसङ्गः
सर्वाङ्गव्यापी ।

(४०) अत्रावयवो यथार्थः । अत्रात्कारितो अत्रात्कारिणं प्रवर्तितः ।
इकिणी कामनाया वदुवमाइत्यात् । एते कामनावयवाचारिणीम् । पुत्रो-

मद । [निःश्वस्य ।] कौस मं एत्तिचं चासासेसि (न) (४१)

बुद्ध । सहि ! कहिहि (प) ।

लव । कधिदं ज्जेव्व हिमपावेससुअएहिं दीहसीसा-
सेहिं (फ) ।

मद । सहि ! का अहं इमस्स तेज ज्जेव्व अत्ताअअं
पणीकदुअ दुइसइ, अकवलादो कहिअस्स तस्स ज्जेव्व केरअस्स
अत्तओ सरीरस्स (ब) । (४२)

लव । सरिसं महाअुभावदाए (भ) । (४३)

बुद्ध । सुमरेहि एदं वचअं (म) । (४४)

(न) किं नामितावदावाक्यवति ।

(प) सहि ! कथम् ।

(फ) कथितमेव ब्रह्मविषयस्यैदीर्घनिःश्वसैः ।

(ब) सहि ! आह्वयस्य तेनेवात्मानं पचीकम् दुष्टमाह्वयकवशादाकृतस्य
तत्त्वैव ज्ञानकरणात्मनः सरीरस्य ।

(भ) सदृशं महाअनुभावतायाः ।

(म) करैतद्वचनम् ।

लवः श्रवः । अथ च पुनरेव सप्तमी मकरन्दः । अत्रपादेषु नामधेयैः ।
सङ्क्षेपमन्वयिणी भाषायां । प्रवृत्तिर्वाचां ।

(४१) इह मम चत्वार्येन किं कारितं निःश्वस इति भावः ।

(४२) अत्र का चङ्गमाकसरीरस्य किं तु न चापि । मकरन्दसौत्रेण मन्वरीर-
मिति भावः । केरकमन्वः ज्ञानकरवाची । पचीकम् सूक्ष्मता यो व्यवसा-
यते स ज्ञानकरः ।

(४३) अत्र महाअनुभावता इत्यनुवा ।

(४४) आत्मनोवैयवचनकोपवीर्यं विरीक्यवाह । करिहि इदं वचनम् ।

मद । कथं दुदीपप्रहरणादिकाविच्छेदपट्टही ताडो-
च्छिदि (४५) । ता जाव चन्दर्ष विवृण्विष्यथ ये पादपट्टं
चवृण्विष्यथ मालदीप उपरि चणुजलद्वयं (य) ।

इति उक्त्वा च गन्तुमिच्छति ।

नगरन्दी मुक्तमुद्राया इति गच्छति । (४६)

मद । सहि मालदि ! विषयवृद्धासि । [विलोक्य सद्यं
समाध्यसच्च ।] चण्डी (४७) चण्डी ज्ञेय किं पि एदं बहदि (र) ।

मक । रन्धीर ! संहर भयं चमते विसोदु-

मुक्तमितं स्तनभरस्य न मध्यभागः ।

इत्थं त्वयेव कथितप्रणयप्रमादः

सहस्यनिवृत्तिषु संस्तुत एष दासः ॥ ४८ ॥

बुद्धरचिता मदयन्तिकामुद्रमुद्रमय संकृतमाश्रित्य ।

(य) कथं इतीपप्रहरणादिकाविच्छेदपट्टहीत्यादि । तदा चन्दर्षं निर्भयं
तत्र पादपट्टनमभ्यर्ष्य मालत्या उपरि चणुजलद्वयमाश्रित्य ।

(र) सहि साक्षति ! विषयवृद्धासि । चण्डी चण्डीर किमस्मिन्वर्तते ।

(४५) चण्डी नाडी काष्ठेऽपि चट्चण इत्यमरः । चट्चणवर्णितः काष्ठो
नाडी । द्वितीया नाडी दादवचणायकः काष्ठः । मदयन्तिकामुद्रमुद्रमय
इति विषयस्य समाप्तिपट्टहीऽवमित्यर्थः । यथा । द्वितीयनाडी द्वितीयमग्निनी
मालती तथा चणु विच्छेदी विद्योमी यद्यपि कालसम्बन्धविच्छेदमित्यर्थः ।

(४६) गच्छति मदयन्तिकामित्यर्थः ।

(४७) चण्डी इति कण्ठमुद्रवक्ष्यितसामिप्रायामुताये ।

(४८) रन्धीरिति ! हे रन्धीर ! मुनितम्ये ! भयं संहर त्वत्, मध्यभागः
कावस्य मध्यभाग इत्यर्थः । स्तनभरस्य सत्कम्पनं विसोदं न चमते । कम्पन
पतनमनुमीयते इत्यर्थः । तेनामुमानाचकारः । इत्यमनेन प्रकारेण ज्ञेय

प्रेमान्ननीरवसङ्गसङ्गतः स एव

सुप्तप्रमत्तजनमेतदभावादेव ।

प्रीदं तमः कुह कृतकृतयेव भद्र-

सुत्थितमूलमचिन्तपुरमेहि यामः ॥४८॥

भद्र । सहि सुहरस्त्रिदे । जहिं उव जज्ञेहिं मत्तज्जं (ख)

(१०)

बुध । जहिं ज्येव मासदी (घ) ।

भद्र । किं थिज्जुत्तसाहवा मासदी ? (ङ) । (११)

(ख) सखि सुहरस्त्रिदे ! त पुनरस्मान्निर्मलमम् ।

(घ) यज्ञेव मासदी ।

(ङ) किं निहंत्तसाहवा मासदी ?

कथितः प्रत्यक्ष प्रवादः यत्न कीदृशमिच्छते । सङ्कल्पनिर्गतिषु सङ्कल्पितवृत्तेषु
सन्तुतः परिचितो दासोऽस्तीति भावः ।

(४८) प्रेमान्निवादि । प्रेमान् प्रियतमी ननीरवसङ्गसङ्गतः प्रार्थितो बन्धवः
सङ्कल्पादिषु चतुर्भूतः स एव कीदृशमिच्छते इति वामनुरागादेदः । यतः कृतकृतया
पुर्वोपकारस्य करकेनैव जदमनीष्टं विवाहकथं कुह । ततः क्षान्दीनाह ।
एतदभावादेव केचित् सुताः केचित्प्रमत्ता जना यत्र तादृशम् । वादं तमः ।
अन्वयानि पाठैः च करोतीत्यम् । तम इत्यर्थः । सुत्थितमूलोचितमत एव
मूलमभ्यस्त मचिन्तयाम् मूर्धुरं यथा सखेहिं यामः । विवाहकल्पादभावेति
भावः । तत्र सुप्तादिना मृदुकोकानामदमनं वीरान्धकारतया वदिकोकोकानाम-
दमनम् । मूर्धुरकाः अन्धव्यतया परित्यक्ताभाव इति मननमवकाशं अदिदिति
दर्शितम् ।

(१०) चत्तमेव मत्तज्जं सखिमाह । यज्ञेव मासदी यस्मै इति शेषः ।
इतिनामान्नोऽङ्कावतारः सूचितः ।

(११) यत्र चिद्वनैरेवमेव भावना आत्मनिवेदनं यदि यदा यथापि यत्
आदिभावः ।

बुद्ध । अध इ । अस्मि च । तुमं भणसि का अहं
इमस्म (घ) ।

इत्यादि पठति । मदयनिका चयूणि पातयति ।

बुद्ध । महाभाग ! दिक्षु क्व अन्ताणं पित्रसहीए
पडिवज्जस्स (स) । (५२)

मक । अद्योर्जितं विजितमेव मया किमन्यत्
अद्योक्तवः फलवतो मम यौवनस्य ।
यस्य प्रसादसुमुखेन समुद्धृतैव
देवेन बान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥५३॥

तत् अनेन पञ्चद्वारेण निर्गत्य साधयामः ।

[निश्चितं परिक्रामन्ति ।]

मक । अहो ! निशीथनिःसञ्चाररमणीयता राज-
मार्गस्य (५४) ।

(घ) अथ किम् । अन्यच्च । त्वं भणसि काहमस्य ।

(स) महाभाग ! दत्तं खलु आत्मानं प्रियसख्या प्रतिपद्यस्व ।

(५२) अत्र च तथा प्राप्तेव मत्समर्थं त्वया मकरन्दाय आत्मा दत्तः । इदानीं
कुतस्तेऽपास्यमित्याश्रयः । स्मर्यङ्गत्यागदुःखादभ्युपानेन सूचितात्मदानां मदय-
निकामाह । अत्र तुभ्यमिति शेषः ।

(५३) अद्योत्यादि । अद्योर्जितं सातिशब्धं कृत्वा मया विजितम् । सर्व-
काम्यसम्पादनात् । फलवतः सफलस्य मम यौवनस्य अद्योक्तवः । अतः एवाव्यक्तं
किम् । अपि तु न किमपि । साध्यमस्तीति शेषः । यस्य मम बान्धवधुरा मित्रकृत्यं
प्रसादसुमुखेन प्रसन्नतया सुमुखेन कामदेवेन । समुद्धृता सम्बन्धुता । एवकारो-
ऽप्येत एव । यदि माधवसुद्धृतेर्बन्धुत्वमस्ति मया सर्वोत्तमं जितं न ज्ञादिति
भावः । बान्धवरूपे बान्धवा एव प्रभवन्ति । इदमाह । बान्धवा वरुणे माता
पितरौ बान्धवा अपि । पञ्चद्वारं सहस्रद्वारम् ।

(५४) अहो राजनिशीथी दासिजननः ।

तथा हि सम्प्रति ।

प्रासादानामुपरि बलभीतुष्णवातायनेषु
भ्रान्त्वावृत्तः परिचितसुरागन्धसंस्कारगर्भः ।
माल्यामोदौ मुहुर्नृपचितस्फारकर्पूरवासो
वायुर्यूनामभिनववधूसन्निधानं व्यनक्ति ॥ ५५ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

नन्दनविप्रलम्बी नाम सप्तमोऽङ्कः ।

(५५) प्रासादानामिति । प्रासादानां इत्याणां उपरि बलभीत्यानि यानि
उष्णवातायनानि तेषु भ्रान्त्वा परिभ्रम्य आवृत्तः प्रत्यावृत्त इत्यर्थः । परिचितः
सुरागन्धो यत्र तादृशो यः संस्कारः स गर्भे यस्य तथा माल्यामोदौ मालापरि-
मलवाङ्गी मुहुर्नितराम् उपचितः वर्द्धमानः स्फारः विपुलः कर्पूरवासः यस्य स
वायुः यूनाम् अभिनववधूसन्निधानम् अभिनवानां वधूनां सन्निधानं सामीप्यं
व्यनक्ति सूचयति ॥

अष्टमोऽङ्कः ।

—००—

ततः प्रविशति चवलीकिता । (१)

अथ । बन्दिता मए चन्दनावासपडिणिउत्ता भगवदी, ता जाव मालदीमाहवसआसं गच्छामि । [परि-
क्रम्य ।] एदे दे णिव्वत्तिदगौह्मादिअहावसाणमज्झणा (२)
दौहिआतडसिलातलं अलङ्करन्ति मालदीमाहवा ता जाव
उवसप्पिस्सं (क) ।

इति निष्क्रान्ता प्रवेशकः ।

ततः प्रविशतः उपविष्टौ माखतीमाधवी चवलीकिता च ।

माध । [स्वगतं सानन्दम् ।] वर्त्तते हि मन्मथप्रौढसुहृदो
निश्रीथस्य यौवनश्रीः । तथाहि

(क) बन्दिता मया चन्दनावासप्रतिनिष्ठता भगवती । तद्यावन्माखती-
माधवसकाशं गच्छामि । एतौ तौ निर्वर्त्तितयौह्मादिवसावसानमज्जनौ दीर्घिका-
तटशिलातलमलङ्कृतौ माखतीमाधवी । तद्यावदुपसर्पस्वामि ।

(१) तदेवं मदयनिकामादाव मकरन्दे माधवान्तिकं चित्रिते माखतीमादाय
निर्मतस्य माधवस्य कामन्दकीगृहस्थितस्य वार्त्ताप्रस्तावनाव चवलीकिताप्रवेशः ।
वृत्तनं च पूर्वाङ्के । अङ्गिं ज्जेव्व माखतीति वचनेन माखतीमाधवयोरैकत्र वासः
सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवेशोऽङ्कति तथापि कन्याप्रलीभने सख्याशु-
कस्ये तत् प्रवेश इति पूर्वाङ्के कृतमीव ।

(२) अथ सरो बापी त टीर्त्तिङ्केलमरः ।

दलयति परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डु-
स्तिमिरनिकरसुखवैन्दवः प्राक्प्रकाशः ।
वियति पवनवेगादुन्मुखः केतकीनाम्
प्रचलित इव सान्द्रो मन्दमन्दं परागः ॥ ३ ॥

तत्कथं वामशीलां मालतीमुपावर्त्तये, भवतु एवं तावत्
[प्रकाशम् ।] प्रिये मालति ! प्रत्यग्रसायन्तनन्त्रानविशेषशी-
तलामत्रभवतीं निदाघतापशान्तये विन्नापयामि तत्किमिति
नित्यमन्यथैव मां सम्भावयसि ? ।

निश्च्योतन्ते सुतनु ! कवरीविन्दवो यावदेते,
यावन्मध्यः स्तनयुगलयोर्नाद्र्भावं जहाति ।
यावत्सान्द्रप्रतनुपुलकोद्भेदवत्यङ्गयष्टि-
स्तावत् गाढं वितर, सकृदप्यङ्गपालीं प्रसीद ॥ ४ ॥

अयि निरनुरोधे !

(३) दलयतीति । परिशुष्यत्प्रौढतालीव पाण्डुसाम्यमवर्णं इवेत्युत्प्रेक्षा ।
सद्यन् सद्यमानः ऐन्दवः प्राक्प्रकाशः प्रथमस्फुरणं तिमिरनिकरं दहयति
विनाशयति । पुनस्ततोत्प्रेक्ष्यते । केतकीनां पुष्पाणां परागः पवनवेगमा-
वियति आकाशे उन्मुखः सान्द्रश्च सन् मन्दमन्दं प्रचलित इव । नेदमिन्दुस्फुरणं
किन्तु नातश्चितकेतकीनिविद्धपरागएवेति भावः ।

(४) निश्च्योतन्ते इति । हे सुतनु ! शुभाङ्गि ! एते कवरीविन्दवः कवरी-
सम्यक्सुसुमरसलेशा इत्यर्थः । यावन्निश्च्योतन्ते अंशमिति । मध्यो मध्यदेशः स्तन-
युगलयोरार्द्रभावं घर्षोदयेन शैत्यमित्यर्थः । यावन्न जहाति, तथा अङ्गयष्टिः
सान्द्रैर्घर्षैः प्रतनुभिः सूक्ष्मैरवयवैरित्यर्थः । पुलकोद्भेदोर्मिङ्गस्फुरणैर्युक्ता तदती-
त्यर्थः तावत् सकृदङ्गवारमपीत्यर्थः गाढं यथा भवति तथैत्यर्थः । अङ्गपाली-
सालिजनस इति यावत् वितरं देहि प्रसीद प्रसन्ना मम ।

जीवयन्निव समूढसाध्वसस्त्रेदविन्दुरधिकगुहमर्थ्यताम् ।

बाहुरैन्दवमयूखचुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥५॥

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमालापसंविभागस्य अपि
अभाजनम् अयं जनो भवत्याः ।

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

निर्वापितन्तु परिरभ्य वपुर्न नाम ।

आमत्तकोकिलरुतव्यथिता तु हृद्या-

मथ श्रुतिः पिबतु किन्नरकण्ठ ! वाचम् ॥ ६ ॥

अथ । [उपसृत्य ।] अहं अणिब्बहनसीले ! जं दाणिं
मुहुत्तं अदिट्ठमाहवा दुम्भणाअन्ती मम पुरदो भणामि चिरा-
अदि अज्जउत्तो, अवि णाम केच्चिरेण पेक्खिस्सं जेण विच्छदि-
आसिससङ्गसा विसुमरिदणिमेसबिग्घमबलोअअन्ती, एब्बं
भणिस्सं, हिउणावेट्टनपरिरम्भेण सम्भावअसित्ति सम्पदं तस्मिं
दे अअं परिणामो (ख) ।

(ख) अवि अनिर्वहणशीले ! यदिदानीं मुहुर्तमात्रान्तरितमाधवापि दुर्म-
नायमाना मम पुरतो भणसि, चिरयति आर्यपुत्रः अपि नाम कियच्चिरेण द्रेशिष्यं
येन विच्छर्दिताशेषसाध्वसा विधृतनिर्मेधविघ्नमालोकयन्ती एवं भविष्यामि दिगुणा-
वेटनपरिरम्भश्च सम्भावये; इति, साम्प्रतं तस्मिंक्षेप्यं परिणामः ।

(५) जीवयन्निति । समूढ उद्भिन्नः साध्वसजनितस्त्रेदविन्दुर्यत्र स, तथा
ऐन्दवैः चन्द्रसम्बन्धिभिर्मयूखैः किरणैः चुम्बितस्य स्पृष्टस्य अतएव स्यन्दिनः द्रवीभूतस्य
चन्द्रमणिहारस्य चन्द्रकान्तमणिविशेषनिर्मितहारस्य, चन्द्रोदयेहि चन्द्रकान्त-
मणिगलनप्रसिद्धेरिति भावः । तस्य विभ्रम इव विभ्रमो यस्य स बाहुरधिकगुहं
कथं समर्थ्यतेऽप्यथीभावः । जीवयन्निव मां जीवयितुमिच्छन्निवेत्युत्प्रेषा ।
अर्थतां दीयताम् । तव बाह्ववलम्बनेन जीवितुमिच्छामीति भावः ।

(६) दग्धमिति । चिराय बहुदिनपर्यन्तमित्यर्थः । मलयानिलेन चन्द्र-
पादैश्चन्द्रकरैश्च दग्धं वपुर्नमेत्यर्थः परिरभ्य आच्छिद्य न निर्वापितं जीपन्नितं

मालती । साम्प्रतिव तां पश्यति (७) ।

माध । [स्वगतम् ।] अहो ! भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः
सर्वतोमुखं वैदग्ध्यं, अचयश्च सुभाषितरत्नकोषः । [प्रकाशम् ।]
प्रिये ! सत्यं भवलोकिता वदति ? ।

मालती तिर्यङ्मूर्ध्नां चालयति । (८) ।

माध । श्लाघितासि (९) मया लवङ्गिकावलोकितयो-
र्जीवितेन यदि वाचा न कथयसि ।

माल । नाहं किम्बि जानामि । (ग)

इत्यङ्गीति लज्जां नाटयति ।

माध । अहो ! अनवसितार्थमन्यतरस्य वचसश्चाकृता ।
[सहसा निरुप्य ।] अवलोकिते ! किमेतत् ? । (१०)

(ग) नाहं किमपि जानामि ।

नामेति सत्ये । तेन हे किम्वरकष्टि ! आमतस्य कोकिलस्य कृतेन रवेण व्यधिता
उपतप्ता श्रुतिः श्रवणेन्द्रियम् अद्य कृदां हृदयसन्तोषिणीं वाचं तवेत्यर्थः पिबतु
श्रुतीतु इत्यर्थः । पूर्वं पिकरवेद्याप्यसन्तुष्टं श्रवणं त्वदीयवचसा सन्तोषयति
भावः ।

(७) अत्र यदिदानीमिति वाक्यभूषायाम् । भगवन्स्वरूपमेवाह चिरयतीति
सम्भावयेरित्यन्तम् । साम्प्रतमिति शिरश्चाखनकाक्षी । चिरयति विलम्बते ।
विच्छिदितं त्यक्तम् । विघ्नमिति क्रियाविशेषणम् । परिणाम इति । या त्वं
चिरविरहमसहमाना माधवार्थिनी सा कथमधुना तत्र बाग्यमनमालम्बसे इति
भावः । अतृषा गुणेषु दोषारोपः । सा चेह रक्षस्यनिवेदनादिति भावः ।

(८) सर्वतोमुखं सर्वतोभावि । सुभाषितान्तेव रत्नानि त्रीणां कोषः पात्रम् ।
कोषोऽस्त्री कुडमले पात्रम् इति मेदिनीकारः । प्रियेत्यादि प्रशंसाकम् ।

(९) श्लाघितासि शपथीकृतासि ।

वाय्वाभ्रसा मृगदृशो विमलः कपोलः

प्रचाल्यते सपदि राजत एष यस्मिन् ।

गण्डूषपेयमिव कान्धमृतं पिपासु-

रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः ॥ ११ ॥

अव । सहि ! किं दायिं उच्छलिदवाङ्मयीलमन्यरां
रोदिसि (घ) । (१२)

माल । [जनान्तिकम् ।] केच्चिरं पिप्रसह्यै लवङ्गिआए
असन्निधानदुःखमणुभविस्सं पउत्तिनभोवि से सुदुल्लहोत्ति
(ङ) । (१३) ।

माध । अवलोकिते ! किं नाम ? ।

अव । तुह ज्जिब्ब सबधोबसासेण एसा लवङ्गिअं सुम-
रिअ, ताए पउत्तिणिमित्तं उत्तममदि (च) ।

(घ) सखि ! किमिदानीमुच्छलितवाय्वोत्पीडनन्यरां रोदिसि ।

(ङ) कियच्चिरं प्रियसख्या लवङ्गिकाया असन्निधानदुःखमणुभविष्यामि प्रवृत्ति-
लभ्योऽपि तस्या सुदुर्लभ इति ।

(च) तत्रैव अपथोपन्यासेन एषा लवङ्गिकां व्यूढा तस्याः प्रवृत्तिनिमित्तमुत्ता-
न्यति ।

(११) वाय्वेत्यादि । हरिणेत्या एष कपोली वाय्वजलेन सपदि प्रचाल्यते
अत एव विमलः । किमेतत् । यत्र चन्द्रो राजते । कौटुक । गण्डूषेण मुख-
पूरणेन पातव्यं दौतरमृतं पातुमिच्छुरिव निहितः किरण एव मृणालदण्डो येन
सः । किरणरूपमृणाललतिकया पातुमिच्छतीत्यर्थः । अनेन कपोलस्य चन्द्रा-
धिककान्तिमल्लभ्यतम् । गण्डूषो मुखपूर्णा स्यादिति शान्ततः ।

(१२) चलीच्छलितो बहुलीभवन् । मन्यरमिति क्रियाविशेषणम् ।

(१३) अनासन्निधानदुःखमणुमेन जनितकेशम् । प्रवृत्तिलभ्यो वार्ता-
भातिः । वार्ता वृत्तिवर्तमाना उदकाः आदवाङ्मय इत्यनरः ।

माध । ननु इदानीमेव मया कलहंसकः प्रहितः, प्रच्छन्नः सन्नपत्न्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्वेति । [साधसं ।] अव-
लोकिते ! अपि नाम बुद्धरक्षिताप्रयत्नः सफलोदकं एव मद-
यन्त्रिकां प्रति स्यात् ? ।

अव । कुतो सन्देहो महाणुभावस्य ? महाभाग ! पदमं
ज्जेव्य सहूलणहरालङ्घिदस्य मकरन्दस्य मोहविराममङ्गसर्वं
निवेदयन्ती मासलदौ भगवदौ, णिउत्तेण भवदा समं
जीविदेण, हिअधं पसादौकिदं । जइ कोवि तुमं मदयन्ति-
आलभ्णेण सम्पदं बद्धावेदि, किं तस्य पारितोसिधं भवि-
स्सदि ? (क) । (१४)

माध । अनयानुयोक्तव्यमनुयुक्तोऽस्मि । [हृदयमवलोक्य]
इयमस्ति मासलतीप्रथमदर्शनाभिषङ्गमाक्षिणः कामकाननाल-
ङ्कारस्य लक्ष्मीवतः केसरतरोः प्रभवमाला (१५) ।

प्रेम्णा मदययितेति या प्रियसखीहृस्तोपनीतानया,
विस्तारिस्तनकुम्भकुङ्कुलभरोत्सङ्गेन सम्भाविता ।

(क) कुतः सन्देहो महाणुभावस्य ? महाभाग ! प्रथममेव ज्ञातुं नखरा-
लङ्घितस्य मकरन्दस्य मोहविराममङ्गसर्वं निवेदयन्त्ये मासलत्वे भगवत्या नियुक्तेन
भवता जीवितेन समं हृदयं प्रसादौक्यं यदि कोऽपि त्वां मदयन्तिकाक्षधनेन
सम्पत्तिं बद्धापयति तदा किं तस्य पारितोषिकं भविष्यति ।

(१४) अत्र निवेदयन्त्या मासलत्वा इत्यन्वयः । मासलत्वाः कृत इत्यर्थः ।

(१५) अनुयुक्तः पृष्टः । सखीवद्दयाजीवनमागामिनीकस्वरसंघीतमाय ।
प्रभवः पुष्पम् ।

(१६) प्रेम्णेत्यादि । या मासला प्रियसख्या खग्निकया हृस्तेनोपनीता
अदकितेति ऐतोः प्रेयसा अमया मासलया प्रीत्यकथयत्यन्वयः इति — २ —

सम्प्राप्ते त्वथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताशया

या मय्येव लवङ्गिकेत्यवगते सर्वस्वदायीकृता ॥ १६ ॥

अव । सहि मालदि ! बल्लहा कवु दे इअं वउलमाला,
तदो अबहिदा भव, मा दाणिं एसा सहसा ज्जेब्ब परहत्य-
गदा भविस्सदित्ति (ज) । (१७)

माल । पिअं पिअसही मे उवदिसति (झ) । (१८)

अव । कथं पदसहो बिअ (ज) । (१९)

माध । [नेपथ्याभिसुखमवलोक्य ।] अये ! कलहंसकः
प्राप्तः ।

माल । दिट्ठिआ बट्ठसि मदअन्तिआलभ्णेण (ट) । (२०)

(ज) सखि ! मालति ! बल्लभा खलु इयं ते वकुलमाला ततोऽवहिता
भव, मा इदानीमप्येषा सहसैव परहस्तगता भविष्यतीति ।

(झ) प्रियं प्रियसखी मे उपदिशति ।

(ज) कथं पदशब्द इव ।

(ट) दिष्ट्या वट्टसे मदयन्तिकालाभेन ।

क्रीडन् सह सम्भाविता सम्भावनां नीता ततो नन्देन सह विवाहे संप्राप्त
मां प्रति अपेताशया निरस्तप्रत्याशया लवङ्गिकेत्यमित्यधिगते मय्येव यया सर्वस्वदानं
कृतम् । अनेन पूर्वागुरागकथनेन नायिकाविस्तम्भ उक्तः । विस्तारः परिणाहः ।
कुम्भपदेन उन्नतता । कुट्टिलपदेन सदृता । भरशब्देन प्रौढिकता । पाणिपीडनं
विवाहः । दीयत इति दायः ।

(१७) अत्र येनैव मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभः कथनीयस्तेनैवयं प्राप्या ।
अतस्तमेव तं कथयेति गुप्या माधवेन सङ्गात्मानं सम्भावयेत्याशयः ।

(१८) तथा आहमेव कथयामीति भावः ।

(१९) अत्र श्रूयत इति भावः ।

(२०) अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविवाहेनेत्यर्थः । इदं वचनं मालत्या
माधवं प्रति ।

माध । [सहर्षं परिष्वज्य ।] प्रियं नः (२१) ।

आत्मनः कण्ठादवताये वकुलमालां ददाति ।

अध । णिव्वूढो क्व भगवदीए सम्भावणाभारो बुद्धरक्खि-
दाए (ठ) । (२२)

माल । [सहर्षं] अम्महे (२३) पिअसही लवङ्गिआवि
दीसई । (ड)

सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।

ततः प्रविशन्ति संभ्रान्ताः कलहंसमदयन्तिकाश्चरन्तितालवङ्गिकाः ।

लवङ्गिका । परित्ताअदु परित्ताअदु महाभागो, अहमग्गे
क्व णअररक्खिपुरुसाभिजोओ मअरन्दस्स जादो, तदो तक्काल-
मिलिदेण कलहंसएण सहिदा अह्मे अणुप्पेसिदाओत्ति (ठ) ।
(२४)

कल । जधा इदो मुहागदेहिं अह्मे हिं महन्तो जोधकल-

(ठ) निर्व्यूढः खलु भगवत्याः सम्भावनाभारो बुद्धरक्षितायाः ।

(ड) अम्महे प्रियसखी लवङ्गिकापि दृश्यते ।

(ठ) परित्रायतां परित्रायतां महाभागः अहमागें खलु नगररक्षिपुरुषाभि-
योगी मकरन्दस्य आतस्तस्तत्कालमिति कलहंसकेन समं वयमत्रानु-
प्रेक्षिता इति ।

(२१) प्रियं न इति । आलापलाप्तेनातिप्रियमित्यर्थः ।

(२२) अत्र निर्व्यूढो निर्वाहं नीतः । खलु निश्चये । सम्भावना प्रतिष्ठा ।

(२३) अम्महे विस्ये ।

(२४) अत्राभियोगी अवस्कन्दः ।

कखो सुदो तथा तन्मि अखम्पि पारक्खं बलं उवगदंति
(ण) । (२५)

माल । अबलोइदे ! हवी हवी ! समकालं क्खेव्व हरि-
सुखेअसन्नेदो उवगदो (त) ।

माध । सखि मद्दयन्तिके ! स्वागतमेहोहि, अनुगृहीत-
मस्मदृष्टं भवत्याः ननु स एवासौ, माभूत्परिभवोद्देगः,
किमित्यस्वस्था भवती, एकाकिनो बहुभिरभियोग इति न
किञ्चिदेतद्व्यस्यस्य (२६) । पश्य ।

हरैरतुल्यविक्रमप्रणयलालसस्याहवे,

स एष भवति क्षणत्कररुहप्रचण्डः सखा ।

स्फुरत्करटकोटरखलितदानसिक्तानन-

दिपेक्षरशिरःस्थितास्त्रिदलनैकवीरः करः ॥ २७ ॥

(२५) यथा, इती सुखान्तैर्महान् युद्धकलकलः श्रुतीऽस्मानिस्तथा तर्कयामि
अत्रापि पारक्खं बलमुपगतमिति ।

(२६) अवचीकिते ! हा चिक् ! हा चिक् ! समकालमेव उर्वोद्दिगसन्नेद
उपगतः ।

(२५) अत्र पारक्खं परचीकम् ।

(२६) खानतं कुत्रचम् । स एष प्रसिद्धपीरवः । असी मकरन्दः । न
किञ्चिदिति न मन्मथीवसित्वार्थः ।

(२७) आहवे युद्धे अतुल्यविक्रमप्रणयलालसस्य विपुलपराक्रमप्रकाशसदृशस्य
हरिः सिंहास्य श्रुतः करटस्य मण्डस्य कोटरात् खलितेन दानेन मदमलेन
सिक्तानमल दिपेक्षरस्य मलयजवरस्य शिरःस्थितानां मलयजस्थितानां अस्त्रा-
दवने विदारणे एकवीरः सेनवीरः तथा कण्ठिः शब्दावमानैः करवटैः
मन्त्रैः प्रचण्डः शीरवः स एष करः कृशः सखा सहायी भवति । विक्रम-
प्रकाशमे शीरपुष्पी मकरन्दः नान्यथाऽप्यनपेक्षते इति भावः ।

तदहमपि विक्रमानुरूपं विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरो
भवामि (२८) ।

इति विषटं परिक्रामन् लवङ्गसद्वेगं सङ्गं निष्क्रान्तः ।

अवलोकितालवङ्गिकावहुरचिताः ।

अबि याम अणाहदा पडिण्णित्तिससि एदे महाण-
भाणा ? (थ) ।

माल । सहिओ अवलोइदावहुरक्खिदाओ ! तुरिणं
गदुअ भअवदीए इमं वुत्तन्तं णिवेदइ, तुमस्मि पिअसहि
लवङ्गिए ! तुरिदं विअवेहि अस्सडत्तं जइ ताव तुज्जाणं अज्जे
अणुअम्यणीआ तदो अण्णमत्ता परिकमेत्ति (द) ।

निष्क्रान्ता अवलोकितालवङ्गिकावहुरचिताः ।

माल । हहौ ! हहौ ! अणाणीअदि लवङ्गिआ किं चिरा-
अदि कथं एत्तिआ वेला गमिअदुत्ति, भोदु, पिअसहि
मदअत्तिए ! पिअसहौए लवङ्गिआए पडिण्णित्तिसममण-
गमिअ' (ध) ।

(ब) अपि नाम अनाहती प्रतिनिवर्त्तिष्येते एतौ महाभुभावौ ।

(द) सखी अवलोकितालवहुरचिते ! स्मरितं गत्वा भगवन्ना इमं उत्तानं
निवेदयत् त्वमपि प्रियसखि लवङ्गिके ! स्मरितं विशापस आर्य्यपुत्रं, यदि ताव-
द्युष्माकं वयमनुकम्पणीयास्ततोऽग्रमत्ताः परिक्रामतेति ।

(ध) हा बिक् ! हा बिक् ! आसते लवङ्गिका किं चिराकति, कवमेतावती
वेला गच्छते इति, मत्तु प्रियसखि मदअत्तिवै ! प्रियसख्या लवङ्गिकायाः प्रति-
निवर्त्तिमानं अनुगमिष्यमि ।

(२८) निम्नमन्त्रः पराक्रमस्य अनुकूपं सङ्घं विच्छेदतः स्मर्य्यः । प्रत्यनन्तरो
द्वितीयः ।

परिज्ञानमिति ।

[सातङ्गम्] फुरिदं बामिदरेण सोचयेत् (न) । (२८)

सपवित्रमिति ।

[प्रविश्य । कपालकुण्डला ।] आः पापे ! तिष्ठ ।

मासतौ । [सवासम् ।] हा भज्जडत्त !

[इत्यर्होक्तिं ककुत्स्थं नाटयति ।]

कपा । [सक्क्रोधम् ।] नन्वाक्रन्द, नन्वाक्रन्द ।

त्वह्मसलः क स तपस्विजनस्य इन्ता,

कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।

श्लेणावपातचकिता वनवर्त्तिकेव,

किं चेष्टसे ननु चिरात्कवलीकृतासि ॥ ३० ॥

यावत् शीपर्वतमुपनीय लवशो लवश एनां निकृत्य
दुःखमरणां करोमि ।

(न) कुरितं खलु बामितरेण नयमेन ।

(२८) चवामी दक्षिणः । दक्षिणादिचन्द्रनं स्त्रीचामनिटसूचकमिति भावः ।
चमेन कपालकुण्डलाप्रवेष्टोऽपि सूचितः ।

(३०) त्वदिति । तपस्विजनस्य अथदगुरोः अक्षोरप्रवृत्त्य इन्ता तव वत्सलः
त्वां प्रति कपालकुरित्वर्थः स माधवः क विद्यते इति शेषः । कन्याविट स्त्र्यामुक्तः
असौ पतिर्माधवः त्वां परिरक्षतु । श्लेनस्य पक्षिविशेषस्य अवपादेन चकिता भीता
वनवर्त्तिका वनपक्षिणीव किं किमर्थं इयेति भावः । चेष्टसे । ननु भी मासति !
चिराद बहुदिनात् परं कवलीकृतासि मम हस्ते पवितासि । अधुना श्लेनपात-
भीतवनपक्षपक्षिण्या इव ते सर्वं चेष्टितं विकृतमिति भावः । अतः परस्पर-
हाहस्यावेपात् निदर्शना ।

इति नास्तुतीनाधिप निष्ठाया (११) ।

मद । अहमपि नास्तुतीनाधिप निष्ठाया (११) ।

[परिक्रम्य ।] पिबसहि मास्तुति । (प) ।

[प्रविश्य लवङ्गिका ।] सहि मदयन्ति । लवङ्गिका नु
अहम् । (फ)

मद । अवि सन्नाविदो तु ए महाशुभाधो (व) । (१२)

लव । अहि, अहि, सोस्र, उज्जायवाडोवधिमा-
मादो ज्येष्ठ कलकलं सुणिष, सावस्वो वावविहविकटोदद-
शिवभरं पधाविष, पराणीषं पविष्टो, तदो पडिचिउत्तन्नि
मन्दभादणी, सुषामि अ घरे घरे गुणाणुराधकाधरस्स
पौललोधस्स, हा महाशुभाध ! हा माहव ! हा मधरन्द !
हा साहसिष ! ति परिदेवणाधो, महाराधोपि किल एदाधं
मन्तिधोपाधं विप्लवधवत्तन्तं सुणिष, सन्नाधमच्छराधि-

(१) अहमपि नास्तुतीनाधिप निष्ठाया निवसहि मास्तुति ।

(२) सहि मदयन्ति ! लवङ्गिका नु अहम् ।

(३) अपि सन्नाविदो तु ए महाशुभाधः ।

(११) नाधिप गृहीता ।

(१२) अनापि मन्त्रे । सन्नाविदो ज्येष्ठः ।

(१३) अत्र उपनिर्गन्तः समीपमनम् । एतेन मार्गज्ञं मन्त्रतुल्यम् । अ-
धोऽवधिषा । अविहवमात्रात् । विनाशोऽनुमन्त्रणायां निर्भरं नाहं यथा
यथा धारित्वैवर्धः । अनीकं सैन्यम् । विषा दुहिता । विप्रसन्नी उच्छ्रिता ।

कस्मै, तत्क्षणमिसज्जिदपौदपाइकविबहो चन्दादवेण सीह-
सिहरट्ठिदो पेक्खदित्ति मन्तोपदि (भ) । (११)

मद । हा इदं हि ! मन्दभाइयो । (म)

खव । सहि ! मासदौ उव कहिं ? । (य)

मद । सा क्खु, पढमं ज्जेज्ज दे मम्ममवलोइदुं पसरिदा,
पण्णादो चहं ण तां पेक्खामि । अवि ज्जाम उज्जाणमहणे
पविहा भवे ? (र) । (१४)

खव । सहि ! तुरिदं अस्सेसज्ज । अदिकाअरा णो पिअ-
सही इमस्सि अवसरे ण धारेदि अप्पाणम् । [त्वरितं परि-

(भ) नहि नहि स खलु उद्यानवाटीपनिर्गमादेव कञ्चकलं युत्वा, सावसेपाव-
विहविहटीवदच्छनिमरं प्रधाव्य परानीकं प्रविष्टः ततः प्रतिनिवृत्तास्त्रि मन्द-
भागिनौ, यथोमि च गृहे गृहे गुञ्जानुरागकातरस्य पीरणीकस्य हा मङ्गानुभावे
माधव ! हा मकरन्द ! हा साहसिक ! इति परिदेवनाः, महाराजोऽपि
किलैतयोर्मन्त्रिद्विज्जोर्विप्रसम्पन्नान् युत्वा, सञ्जातमक्षराधिपसत्तृचयविसर्जित-
प्रौढपदातिनिवहचन्द्रातपेण सीधमिखरस्थितः प्रेषत इति मन्त्राते ।

(म) हा इतास्मि मन्दभागिनौ ।

(य) सहि ! मासती पुनः क ?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमवलोकयितुं प्रसूता, पश्चादहं न च तां
पेक्खामि । अपि नाम उद्यानगङ्गे प्रविष्टा भवेत् ?

पश्चात्तपस्यन्प्रकाशः । आकम्पा विभोगद्वयायां तापकलेनानुभवादातप इत्युक्तम् ।
मन्त्राते पीरणीकेनेव ।

(१४) अथ प्रसूता विवर्णा । अहं प्रसूतेत्यन्वयः । अपीत्यादि महावाक् ।

कम्प ।] सहि मालदि ! थं भणामि सहि मालदित्ति (ल) ।

(१५)

इतस्ततः परिक्रामतः ।

[प्रविश्य प्रहृष्टः कलहंसकः ।] दिट्ठिमा कुसलेण चङ्गे
णिग्गदा समरसङ्घट्टदुग्गमादो । हौमाण्हे ! पेक्खामि बिभ
णिम्मलणिरन्तरुद्धूत-धोद-तरवारिधारा-पडिफलिद-चन्दकिर-
णुज्जलबिडुरिद्धदसणं, मदलीलाकलिकामपालविषटभुज-
दण्डाविह-हलहेला-बिबभलिदुहोद्धुत्तरङ्ग-कलिनन्द-तण्णा-
सोतसस्सिहं, विषटविसङ्कलुपडिदण्हिअअमन्दमपरन्दब्बइअ-
रक्खोभविअडपडिजोध-पडिबत्तणुग्गदसमत्यगअण्णक्खवावअस-
विअसत्कलकलं पारक्खलसमूहम् (व) (१६) ।

(ल) सखि । त्वरितमन्त्रिण्यावः । अतिक्वातरा नः प्रियसखी अस्मिन्नवसरे
न धारयन्तात्मानम् । सखि मालति ! ननु भणामि मालतीति ।

(व) दिट्ठा कुसलेन वधं निर्मताः समरसङ्घट्टदुग्गमात् । त्रीमान्ही प्रेते इव
निर्मलानिरन्तरोद्धूतघीततरवारिधाराप्रतिफलितचन्द्रकिरणोज्ज्वलितविकटदर्शनं मद-
लीलाकलितकामपालविकट-भुजदण्डाविहङ्गलहेलाविह्वलितोद्देक्षित-तरङ्गकलिन-
न्दतनयाकीतःसन्निभं विकटविशङ्कलीत्यतितनिर्दयामन्दमकरन्दव्यतिकरचोभविकट-
प्रतिबोधपरिवर्त्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गनावकाशविकसत्कलकलं पारक्खलसमूहम् ।

(१५) अत्र नन्दम् । अव्ययत्वाद्नेकावयवम् । तथा च । नन्दश्चनमपि
नृ प्रणीवीत्यर्थः ।

(१६) अत्र हौमाण्हे इति हे मातरितिवत्रीचक्षु इवावयवम् । पञ्चामीव पर-
वचनमित्यन्वयः । जीतो मित्रितः । तरवारिः खड्गः । विडुरिद्धं भीषणम् । कलितः
खीर्णतः । कामपालो हलायुध इत्यमरः । आविह्वा वधं प्रेरिता । हेला क्रीडा ।
कलिनन्दतनया यमुना । सन्निभमिति यथा वसेन हलायुधता यमुना प्रतीपमायता
तथा परवचनपीति भावः । विह्वलितं वा वल्लभा दाह्ययमुनासाम् । विकटं

अविष । सुमरामि भीषणभुववज्जज्वरिदपञ्चराव-
सरिदसुभट्टहत्याबलुत्तद्विबिहाडहृणिवहघातिदासेस-रिउसेखं
हदविषडापसारपाइक्खसूखमग्गसञ्चारणिवत्तिद-विसम-समर-
साहसं णाहमाहवम् (अ) (१७) ।

अहो गुहाणुराप्पो णरिन्दस्स । जं दाणिं सोहसिह-
रोत्तिखपडिहारविणप्पोपत्तासपडिसमिद-विरोहसङ्खडोवणीदे
माहवमभरन्दसुहचन्दे बारंबारं सञ्चारिदसिणिहलोअणो,
कलहंसपादो अभिजणं जाणिय, णिवत्तिदमहग्घवहुमाणो,
प्पफुरिदमत्तर वेत्तवत्त-मसी-मलिणिय-सुहे भूरिवसुणन्दणे महु-
रवणोवत्तासेण, किंदाणिं तुह्माणं भुअणाभोअभूसणेहिं
महाणुभावेहिं अभिजणदंसणगुणाहिरामेहिं णवचन्द-दंसण-
रमणीएहिं जामादुएहिं परितोसोत्ति पडिवोहिअ, गदा

(अ) अपिष अरामि भीषणभुववज्जज्वरितपञ्चरापस्तसुभट्टहत्याबलुत्त
द्विविधायुधनिबहघातिताग्रेश्वरिपुसेयं हतविकटापसारपदातिग्रन्थनागंसञ्चार-
निवर्तितविषमसमरसाहसं नाहमाहवम् ।

विक्रीये यथा तथा । विग्रहणः स्वच्छन्दः । आपतितः सम्पुःखागतः । निर्दोषो
निष्कलः । अमन्दः सुखरः । व्यतिकरेण मिलनेन चीमः । परिवर्त्तनेन
पलायनेन । उद्धत उल्लितः । विग्रहणितो व्यासः । दोर्दोषा भुजा भुज इति
ब्रह्मकाशः ।

(१७) जर्जरितपञ्चरा अत एवापस्तताः पलायिताः सुभटाः तेषां हस्तोष्ठीऽव-
लुप्त आच्छिन्नः द्विविधायुधनिबहः तैः घातितम् अग्रेश्वरिपुसेयं येन तम् । विकटो
विषमः । अपसारः पलायनम् । ग्रन्थः । रिक्तः ।

(१८) सीधेति । प्रतीकारेण सीधायादवतीत्ये तयोः स्वरूपं ज्ञात्वा

अबभक्तं राधा । इमेवि माहवमकरन्दा पापच्छन्ति ।

अहम्बि भवबदीए एदं बुत्तन्तं निवेदेमिन्ति (घ) । (१८)

निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दी ।

मक । अहो प्रेयसः सर्वपुरुषातिशायि निर्व्याजमूर्जित-
तेजः । (१९)

तथाहि ।

दोर्निप्ये षविशीर्णसञ्चयदलत्कङ्कालमुन्मथृतः

प्राग्वीराननुपत्य तत्प्रहरणानाच्छ्रिय विक्रामतः ।

उद्वेलन्नरुणखण्डनिकराकीर्णस्य, संख्योदधे-

र्द्धेधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पत्न्याः पुरस्तादभूत् ॥४०॥

(घ) अहो ! गुणानुरागो नरेन्द्रस्य यदिदानीं सौषमिखरीतीक्ष्णप्रतीकार-
विनयोपन्यासप्रतिश्रुतिविरोधसङ्कोचनीते माधवमकरन्दसुखचन्द्रे वारंवारं
सञ्चारितस्निग्धलोचनः कलहसंकादभिजनं ज्ञात्वा निर्वर्जितमहाघबहुमानः
प्रस्फुरन्मत्सरवैलक्ष्ण्यमसीमलिनितसुखे भूरिवसुनन्दने मधुरवचनोपन्यासेन किमिदानीं
युवयोर्भुवनाभोगभूषणाभ्यां मङ्गानुभावाभ्यामभिजनदर्शनगुणाभिरामाभ्यां नवचन्द्र-
दर्शनरमणीयाभ्यां जामातृभ्यां परितोष इति प्रतिबोध्य, गतोऽभ्यन्तरं राज्ञा
एतावपि माधवमकरन्दावगच्छतः । अहमपि इमं वृत्तान्तं भगवत्यै निवेदयामीति ।

तदुपन्यासः कृत इत्यर्थः । अभिजनी वंशः । बहुमानः सम्मानः । तावानोय-
दङ्गातयोः सापराधयोरपि गुणानुरागादतिगौरवमेव राज्ञा कृतमिति भावः ।

(१९) प्रेयसः प्रीतस्य मकरन्दस्यैवार्थः । निर्व्याजं वास्तवम् । ऊर्जितं,
बलवान् ।

(४०) दोरित्वादिति । प्रेयसी युद्धार्थवत्स्य पत्न्या अथ एवमभूत् । र्द्धेधा-
पान्दुर्ये सन्धितया पत्तिपङ्क्त्या भवङ्करः । प्रेयसः षोडशस्य । मादुसंख्यं-
ननुटितसन्धिस्फुटकङ्कालं यथा तथा प्रथमं वीरान् उन्मथतीति भिन्नवतः । इतरथ-

माध । ननु अनुपश्यस्वानमेतत् । पश्य
 अद्येवेन्दुमयूखखण्डखचितं पीतं निशीथोत्सवे
 यैर्लीलापरिरम्भदायिदयितागणूषशेषं मधु ।
 सम्प्रत्येव भवद्भुजार्गलगुरुव्यापारभग्नास्त्रिभि-
 र्गात्रैस्ते कथयन्त्यसारविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥४१॥

अर्त्तव्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः यत् अपराधिनोरपि अन-
 पराद्योरिव नौ कृतप्रसादमधिष्ठितवान् । तदेहि मालतीसम-
 चमधुना मदयन्ति कायाः हरणवृत्तान्तं विस्तरतः कथ्यमानं
 श्रोतुमिच्छामि । अन्यच्च ।

कथयति त्वयि सञ्चितमालतीचलितलोलकटाक्षपराहतम् ।
 वदनपङ्कजमुल्लसितव्रपास्त्रिमितदृष्टि सखी नमयिष्यति ॥४२॥
 [इति परिक्रामतः ।] अयमसौ उद्यानवाटः ।

प्रविशतः ।

माध । कथं शून्या एव प्रदेयाः ।

तदीयायुक्तानि सङ्कीर्णा पराक्रमं कुर्वतः । इदं विशेषकथं योग्यतया प्रेष्य
 इत्यस्य । संख्योदधेः कीदृशस्य । स्फुरन्नरमुखखण्डसमूहव्याप्तस्य ।

(४१) अद्येयादि । अद्येव येः निशीथोत्सवे रात्रौत्सवे इन्दुमयूखख-
 खचितं चन्द्रकिरणखण्डखचितं लीलापरिरम्भदायिदयितागणूषशेषं कीडाखिन्न-
 दाहवनितागणूषावशितं मधु मधं पीतम् ते पुरुषाः सम्प्रति एव भवद्भुजार्गल-
 गुरुव्यापारभग्नास्त्रिभिः तदीयभुजार्गलप्रवृत्तताङ्गनामुदितस्त्रिभिः गात्रैः प्ररीरैः
 संसारिणः लोकान् प्रायेण बाहुव्येन अपसारयितवान् तुच्छविधुरान् कथयन्ति ।
 तथा च । अपहृत्यनष्टमुग्धवेष्टिताः प्राक्तनकर्मावृत्ता जना इति भावः ।

(४२) कथयतीत्यादि । त्वयि कथयति सति वदनपद्मं मालत्या एव
 सखी मदयन्तिका नमयिष्यति । कीदृशम् । सहासमालतीचलितलोलकटाक्षैः
 पराहतम् । उल्लसितव्रजानिवलदृष्टि च । मदयन्तिका निमित्तपुङ्गवपदेन
 मालत्या दायाः ।

मह । वयस्य ! नूनमप्यहतिरेकीडेगपथ्याकुलत्वात्
इतस्ततः परिध्वमन्ती आत्मानमत्रैवोद्यानगहने विनोदयन्ती,
भविष्यति तदेहि पश्यावः ।

उभौ परिक्रानतः ।

लव । सहि मदधन्ति ! मालदि । [सहसावलोक्य ।]
दिष्टिषा पुण्योवि एदे महाणुभाषा दीसन्ति (स) । (४३)

मकरन्दमाधवौ । भवत्यौ ! क्व सा मालदी ? ।

उभे । कुतो मालदी, पदसङ्गेण, अङ्गे विप्लवहाभो
मन्दभाङ्गीभो (ह) ।

माध । कथं कथमपि, विध्वंसते मे हृदयं, अतः स्पष्टम-
भिधीयताम् । (४४)

मम हि कुवलयार्चीं प्रत्यनिष्टैकबुद्धे-

द्रवति हृदयमन्तस्त्रस्यतीवान्तरात्मा ।

स्फुरति हि खलु चक्षुः स्पष्टमेतच्च वामम्,

वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हतोऽस्मि ॥ ४५ ॥

(स) सहि मदधन्तिके ! मासती । दिव्या पुनरपि एतौ महानुभावौ दृश्येते ।

(ह) कुतो मासती, पदसङ्गेण वयं विप्लवहा मन्दमाभिन्त्यः ।

(४३) अज्ञानेनावस्थां समर्पिता मासती आनता । अधुना तु युवयोरवलोक-
नेन आवां दक्षिते इत्यर्थः ।

(४४) अथमिति ज्ञासि । अथमप्यनिर्वचनीयेन रूपेण ध्वंसते । स्थितिं
न गच्छति ।

(४५) ममिति । कुवलयार्चीं पङ्कजाचीं अस्मि अतिष्टैकबुद्धेः अनिष्टमात्र-
माशङ्कितौ मे मम अन्तर्हृदयमन्तःस्त्रस्यती द्रवति । अन्तरात्मा परमात्मा अस्म्यती-
त्येतत्प्रेषा । एतद्वचनं अच्युतेनैव स्फुरति हि खलु अन्तरे च इच्छाया विषये

मद । तदोक्तु इदो निगदे महाणुभावे, अबलीइदं
बुहरक्खिदं भववदीए सपासे पेसिअ, अप्पमत्तनिमित्तं अज्ज-
उत्तं विस्सवेहिसि लवङ्गिआ अणुप्पे सिदा, तदो उत्तममाणाए
ताए मग्गं अबलीइदुं अग्गदो परिट्ठिदा, पच्छादे अहं अअ
तं पेक्खामि, तदो अग्गेहिं एत्थ विहरन्तीए हिं विडवन्तराणि
जाव विचिदाणि ताव तुग्गे दिट्ठे सि (अ) । (४६)

माध । हा प्रिये मासति ! ।

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्
विरमतु परिहासशण्डि ! पर्युत्सुकोऽस्मि ।
कलयसि कलितोऽहं वक्त्रभे ! देहि वाचम्,
अमति हृदयमन्तर्विह्वलं, निर्दयासि ॥४७॥

(अ) तदा खलु इतो निर्गते महाणुभावे बुहरक्षितानमखीकितान् अग्गे
अनवतीसकायं विस्सज्ज, अपमत्तनिमित्तं विज्ञापय चार्थयुत्तमिति लवङ्गिका-
मनस्य उत्ताम्यमानायास्तथा मार्गमवखीकितुमयतः प्रसृता, पचादहं न च
तां पस्सामि, तत आवाभ्यानिह विहरन्तीया यावदिटपात्तराणि विचिदानि
तावद्युयां इटाविति ।

अवखीः वाचं प्रतिह्वलं वचनम् अहं यथा तथा अनिटं सूचयति इति शेषः ।
एतेन सर्वथा हसीऽस्मि हा खेदी एतत् सर्वमनितकरमित्यर्थः ।

(४६) अत्र पचादायां प्रसृते इत्यन्वयः । विचिदानि अनिटानि ।

(४७) कियपीत्यादि । मङ्गलेभ्योऽन्यदनिटं किमपि अनिर्वचनीयं वयमप्यपरि-
हासादहं अहं च परिहासी विरमतु । परिहासेन तव निहवेऽनिटं अहेऽनसं
सुखेति भावः । हे अस्मि ! कीपने ! असुखोऽस्मि अतः । तथा च कीपे-
नापि निहवं मा कुर्वित्वाह्वयः । अथ सामनेन वचारेण कलयसि निज्ञाससे
तर्हि कलितो प्राप्तीऽहम् । हे वक्त्रभे ! वाचं देहि । अमर मे वक्त्रभा । अतो

उभे । हा प्रियसखि ! कहिं गदासि । (क)

मक । किमित्थविश्राय वयस्स ! वैक्कथमवलम्बयते । (४८)

काध । सखे ! किं त्वमपि न जानासि माधवस्सेहदुःखि-
तायास्तस्साः कातरत्थं चेष्टितानि । (४९)

मक । अस्सवेतत्, किन्तु भगवतीपादमूलगमनमप्या-
शङ्कते, तदेहि तन्न, तावत्पश्चावः ।

उभे । एवमपि सम्भावीषदि । (ख)

माध । एवं नाम भवतु । [सर्वे परिक्रामन्ति ।]

मक । विचिन्त्य आत्मगतम् ।

याता भवेद्भगवतीभवनं सखी नो

जीवन्यथैव्यति, न वेत्यभिप्राशङ्कितोऽस्मि ।

प्रायेण बान्धवमुद्धमियसङ्गमादि,

सौदामिनीस्फुरणवञ्चलमेव सौख्यम् ॥५०॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति नास्त्यतीमाधवे षष्ठोऽङ्कः ।

(क) हा प्रियसखि ! कहाँ ।

(ख) एवमपि सम्भाव्यते ।

वदन्त्यर्थः । विद्वत्समघीरं सम्मम चित्तमनर्थमिति स्थितिं न समते । अत एव
सोपायान्नाह निर्दोषाणि निन्दन्त्यासि ।

(४८) वैक्कथं दुःखितम् ।

(४९) कातरत्थं कातरत्वं तेन चेष्टितानि प्राबल्यानादीनि ।

(५०) बान्धवादि । सखी माधवी भगवतीत्यर्थं नो याता गता भवेत् यदि
याता भवेत् तदा जीवन्ती समागमिष्यति । न वा जीवन्ती यदि तदा नागमिष्यति
इति अभिप्राशङ्कितोऽस्मि आशङ्कितोऽस्मि । तन्न हेतुः पशुजनमिषप्रियाणां वङ्गम
आदौ वल्ल भत् सौख्यं प्रायेण बाहुल्येन सौदामिनीस्फुरणवञ्चलं विद्युत्स्फुरणवत्
वञ्चलमेव भवति ।

नवमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति सौदामिनी ।

सौदा । एषास्मि सौदामिनी, भगवतः श्रीपर्वतादुत्पत्त्य
पद्मावतीमुपाश्रिता मालतीविरहिणः संस्तुतप्रदेशदर्शनास-
हिण्योः स्थानं परित्यज्य, सह सुहृद्गणैश्च हृद्दोषौघैश्चैकान्तर-
प्रदेशं परिभ्रमतो माधवस्याधुनान्तिकमुपयामीति । भोस्त-
याहमुत्पतिता यथा सकल एव गिरिनगरग्रामसरिदरस्थव्यति-
करलक्षणा परिचिष्यते (१) । [पश्चाद्विलोक्य ।] साधु, साधु ।

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-

पारामरित्परिकरच्छलनो विभर्त्ति ।

उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराट्ट-

ध्वजपाटितविमुक्तमिवान्तरीक्षम् ॥२॥

(१) अधुना पूर्वस्थितसौदामिन्या मालतीजीवननिवेदनेन माधवप्रत्युज्जीव-
नाय प्रवेष्टमाह । तत इति । नानासिद्धिस्थानत्वेन देवतात्मकतया भगवत्-
पदं श्रीपर्वते । संस्तुतः परिचितः । दोषौ मद्या मध्यम् । तद्विलेनेनोत्पत्त-
नस्य दूरत्वमुक्तम् । व्यतिकरः समूहः । परिचिष्यत इव नेत्रमण्डले प्रविष्टो-
क्तिवत इव ।

(२) पद्मावतीति पद्मावती नगराभिदः, विमलानि वारीचि वस्त्राः सा, तथा
विमला मङ्गली च वा सिन्धुर्नदी । सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियानिव्यमरः । तथा
पारासरित् नदीविशेषः तयोः परिकरच्छलत उपकरव्याजेनेत्यवगम्येदः । उत्तुङ्गा-
नामनुष्ठानां शौचानां प्रसादानां सुरमन्दिराणां देवमन्दिराणां गोपुराणां पुरचारा-
णाम् अशानाम् अशालिकानां सहृद्देन परस्परविमर्शेन पाटितविमुक्तमादी पाटितं
पराविमुक्तं अन्तं आतानुचितवत्पूर्वकस्तेत्यादिना कार्यधारयः । अन्तरीक्षमाकाशं

अपि च । सेवा विभाति लवणा ललितोर्मिपङ्क्ति-

रन्नागमे जनपदप्रमदाय यस्याः ।

मोगर्भिणीप्रियमवोलपमालभारि-

मेष्योपकण्ठविपिनावलयो विभान्ति ॥३॥

[अन्यतोऽवलोक्य ।] अयमसौ भगवत्याः सिन्धोर्दारित-

रसातलतटप्रपातः । (४)

यत्रत्य एष तुमुलो ध्वनिरम्बुगर्भ-

गम्भीरनूतनघनस्वनितप्रचण्डः ।

पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाय-

हेरम्बकण्ठरसितप्रतिमानमेति ॥५॥

एतावन्दिनाश्चकार्यसरलपाटलप्रायतरुगङ्गनाः परिणत-

कथं विभतिं धारयति । अत्र सुरमन्दिराणामुत्पाटनायमावेऽपि तत् सम्बन्धकत्वं नयातिशयोक्तिः । इति अलङ्कारद्वयस्य सजातीयसङ्करः ।

(३) सेवेति । ललिताः सुन्दरा कर्मिपङ्क्तयो यत्र सेवा दृश्यमानेत्यर्थः । लवणा नाम नदी विभाति परिशीलते । अन्नागमे मेघोदये सति जनपदप्रमदाय देशसन्तोषाय यस्या लवणाया गर्भिणी गौरिति गौ गर्भिणी तस्याः प्रिया नवा या उलपमाणा दृक्प्रतिशेवराणि ता विभति अतएव सेव्याः अमणकारिणां सुखदाः उपकण्ठविपिनावलयः समीपस्थवनपङ्क्तयः विभान्ति शोभन्ते ।

(४) रसातलतटः पृथ्वीतटः । तलशब्दः स्वरूपे । प्रपातोऽतटम् । यद्वा । तटे प्रपातोऽतिशयितं पतनम् ।

(५) यत्रत्य इति । अम्बुनि गर्भे यस्य स अतएव गम्भीरो यो नूतनघनो जलभरितजलद इत्यर्थः । तस्य स्वनितं गर्जितं तदिव प्रचण्डः सङ्कटः एव यत्रत्यः तटनिष्ठ इत्यर्थः । तुमुलः शीघ्रमाघो ध्वनिः निनादः, पर्यन्तं सीमन्ति वा नि भूधरनिकुञ्जानि शैलस्थलताद्याद्यादितवनभागालेषु विजृम्भमायस्य उल्लसतः हेरम्बकण्ठरसितस्य गणेशगणधनेः प्रतिमानं सादृश्यमेति इतीत्युत्प्रेक्षा ।

मालूरसुरभयोऽरस्त्रगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्ब-
जम्बूवनावनद्वान्धारगुरुनिकुञ्जगभीरगङ्गरोद्धारगोदावरौरव-
सुम्भरितविशालमेखलाभुवो दक्षिणारस्त्रभूधरान्, अयञ्च मधु-
मतौसिन्धुमन्धेदपावनो भगवान् भवानौपतिः अपौरुषेयप्रतिष्ठः
सुवर्णविन्दुः इत्याख्यायते (६) । प्रणम्य ।

जय देव भुवनभावन ! जय भगवन्नखिलनिगमनिधे ! !

जय रुचिरचन्द्रशेखर ! जय मदनाम्तक ! जय जगदादिगुरो !

॥ ७ ॥

गमनमभिगीय ।

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानु-

र्मदमुखरमयूरोमुक्तसंसक्तकेकः ।

(६) चन्दनं रक्तचन्दनं देवदारुवां उपचारात् । अन्यथास्य मलयजत्व-
विरोधात् । अश्वत्थर्षो वृक्षभेदः । प्रायःशब्दः प्रभृत्यर्थो बाहुल्यार्थो वा ।
परिणतं पङ्कम् । मालूरं विल्वफलम् । तरुणो वृक्षभेदः । अवनद्धो धृतः । उद्धारः
प्रतिशब्दः । गोदावरौ नदीभेदः । मेखला नितम्बः । भूधरान् मलययादीन् ।
सौदामिन्या दक्षिणदेववासित्वेन स्मरणम् । मधुमतौसिन्धोर्नद्योः सम्भेदः सङ्गम-
कालस्य पावनः पावित्र्याहेतुः । खयभूमिद्विधानस्य महातीर्थहेतुत्वात् । अपरि-
मिता अज्ञाता-पुरुषकृता प्रतिष्ठा स्थितिर्यस्य । एतेन खयभूलमुक्तम् । आख्यानं
प्रसिद्धिः ।

(७) अदृष्टार्थं श्रियदुतिमाह । जयेति । भुवनानां कार्यजातानां भावन
उत्पादकः । दीप्यतीति देव दुतिपुङ्गवः । भगवन् भगं तत्त्वज्ञानं तद्युक्तः । तथा
च रागद्वेषादिरहित इत्यर्थः । स्तुतिफलमाह । अखिलवरान् मुक्तिमुक्त्या-
दीन् ददाति तादृशी निगमो वेदस्तनिधे तत्कर्तुः । यथा । निगम आविर्भाव-
सादाययः । तथा च । वेदद्वाराविर्भावेन जगदुपकारक इत्यर्थः । मनोश-
चन्द्रभूषणः । तथा च वेदकारणाय कृतमरौरपरिपङ्क इत्यर्थः । तर्हि पौरुषेय-
त्वादिप्राप्तायां स्थादित्यत आह । मदनेति । सर्वदीपनिधेः कामस्य नाशन
निर्दोषः । अत एव भगवान् । तथा च नोक्तदीपः । आदौ सर्गादौ गुरो ।
ब्रह्मादीनामित्यर्थात् । तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वमायाति ।

शकुनिशवलनीडानोकहस्त्रिवर्षा,
वितरति वृद्धदृष्ट्या पर्वतः प्रीतिमन्त्रोः ॥८॥

अपि च । दधति कुहरभाजां मत्तभक्षूकयूना-
मनुरसितगुरुष्वि स्थानमन्वृक्ततानि ।
शिशिरकटुकषायः स्थायते शल्लकीना-
मिभदलितविकीर्णयन्निष्यन्दगन्धः ॥९॥

[ऊर्ध्वमवलोक्य ।] कथं मध्याह्नः, तथाहि भद्र सम्प्रति
काश्मर्याः कृतमालमुद्रतदलं कोयष्टिकष्टीकते,
तीराश्मन्तकशिखिचुम्बिनमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।

(८) अयमित्यादि । अयं पर्वतः गिरिः अन्धोर्नेत्रबोर्धर्षे वितरति ददाति ।
कीदृशः । नवीनमेघश्यामतुङ्गसानुः । इषं प्रीतमयूरस्त्रीकृता संसृता मिलिता केका
मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभिः पक्षिभिः श्वला कर्बुरा ये नीडानोकङ्काः पक्षि-
वासवशास्तेः शिखं वर्षं शरीरं यस्य सः । तरुणां पक्षिन्यातत्वेनाशेषपक्षिणी
नीड एव वसन्तीति भावः । वृद्धदृष्ट्या विपुलश्रिलः । केका वाणी
मयूरस्थितमरः । श्वलैताश्च कर्बुर इति च । कुलायो नीडमस्त्रियामिति च ।
अनीलहः कुटः शाल इति च । शरीरं वर्षं विषह इति च ।

(९) दधतीत्यादि । अत्र गिरौ कुहरभाजां गुडावासिनां तरुणमक्षूकाना-
मन्वृक्ततानि सन्निपद्यत्कृत्कारध्वनयोऽनुरसितेन प्रतिरवेण गुरुष्वि स्थूलानि स्थानं
घनतां दधति । शल्लकीनां वृक्षभेदानां गजखण्डितविकीर्णसन्धिपर्वनिर्गतगन्धः
स्थावते निविडोभवति । निष्यन्दः स्पर्शाच्छिशिरः शीतो रसतः कुटः कषायः ।
स्थानमिति भावप्रधानो निर्देष्टव्यः । अन्वृक्तं सनिष्ठोवमित्यमरः ।

(१०) काश्मर्या इत्यादि । काश्मर्याः गन्धार्याः सक्काशात् कृतमालमारग्व-
धश्चम् उद्गतदलं उद्गतपत्रम् । घनच्छादमिति वाच्यम् । कोयष्टिकः कीवा इति
स्थातः पक्षी टीकते गच्छति । गन्धार्या अल्पपत्रलात् । यथा । कृता सम्पन्ना
माला वृक्षपङ्क्तिर्यत्र तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थोऽश्मन्तकखीराश्मन्तकः ।
शकपार्थिवादिः । अश्मन्तकीडकीला इति श्यात आघातकी वा दीरुषं वा ।
यस्य शिखिः शिखा लताभेदी वा तस्याः चुम्बिनं पुष्पनकरुषं मुखं युष्मां तादृशाः

दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्तम्भे निखीय स्थितम्,
वीरुमौडकपोतकूजितमनुक्रन्दम्यधः कुङ्कुभाः ॥१०॥
तद्भवतु माधवमकरन्दान्विष्य, यद्याप्रस्तुतं साम्बयामि ।

इति निष्क्रान्ता विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति माधवो मकरन्दम् ।

मक । सकरुणं निशस्य ।

न यत्र प्रत्याशामनुपतति नो वा रहयति,
प्रविशितं चेतः प्रविशति च मोहान्धतमसम् ।

पूरिका पञ्चजातयोऽपः पानीयानि धावन्ति गच्छन्ति । यौषतमासा नोङ्
विश्याय जलमनुगच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा । तीराश्रमकं तीरवर्तिवीरयमपःपूरिका
कुम्भीरमक्षिका धावन्ति व्रजन्ति । यौषतमजलं त्यक्त्वा तीरवीरणादिष्वाया-
मनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा । अश्रमकं शिशिपाश्रमस्य शिबिरमित्यर्थः ।
तिनिशस्यातिमुक्ताख्यश्रमस्य छिद्रवति स्तम्भे प्रकाण्डे छायासेवनार्थं दात्यूहैः
पश्चिमेदेः कोष्ठाङ्का इति ख्यातेर्निखीय स्थितम् । वीरुमौडा नोङ् वासी
यस्य कपोतस्य पाखुनामपश्चिः शब्दितं लघौक्यं कुङ्कुभा अधस्तकणां रुदन्ति ।
यौषतापात् कपोता निजमौडवासिनः कुङ्कुभाश्च हवार्तां रुदन्तीत्यर्थः । जाति-
स्वभाव एवासी । यद्वा । कुङ्कुभाः क्रन्दत्याह्वादयन्ति । चण्डी कपोतरुत-
मित्यभिखण्णीत्यर्थः । गम्भारी सर्वतो भद्रा काश्मरी मधुपर्णिकेत्यमरः । चार-
ग्वधे राजश्चशम्याकचतुरङ्गुलाः । चारिवतव्याधिघातकृतमालमुवर्णका इति
च । कोयटिकटिद्भिक इत्यपि । आमातकेऽक्षिकायामश्रमको वीर-
योऽपि च । शिशिपाश्रमकं प्राङ्गुरिति चरणिः । शिबिः शिखा लताभेद
इति विश्वः । नासाक्षिभ्यां तु पूरिकां पञ्जीति ख्याता पत-
विज्ञेति ख्याता वा । अपःपूरिका कुम्भीरमक्षिकेत्यपि चरणिः । दात्यूहः काल-
कण्टक इत्यमरः । तिनिशे स्तन्दनी नेमी रथद्वुरतिमुक्ता इति च । चण्डी
प्रकाण्डः स्तम्भः स्वादिति च । तितिरिः कुङ्कुमो खाव इति च । मधूरप्रमा-
थोऽयं पञ्जी ।

(११) नेति । यत्र विपदि आशां नानुपतति नानुगच्छति, नोवा रहयति
निवारयति आशामित्यर्थः । आशायाश्चिरावस्थाविलात् । प्रविशितं परिनिशितं

अकिञ्चित्कुर्वाणाः पश्य इव तस्या वयमङ्गो
विधातुर्वामत्वाद्दिपदि परिवर्त्तामह इमे ॥११॥

माध । हा प्रिये मासति ! आसि, कथमविज्ञाततत्त्वम्
अद्भुतं भटिति पर्यवसितासि, ननु अकरणे ! प्रसीद सम्भावय
माम् ।

प्रियमाधवे ! किमसि मय्यवत्सला
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा ।
अयमुद्गृहीतकमनीयकङ्कश-
स्तव मूर्त्तिमानिव महोत्सवः करः ॥१२॥

वयस्य मकरन्द ! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः खेहस्य सम्भवः ।

सरसकुसुमक्षामेरङ्कैरनङ्गमहाज्वर-
शिरमविरतोन्माथी सोढः प्रतिक्षणदारुणः ।
दृणमिव ततः प्राणाभ्योक्तुं मनो विधृतं तथा,
किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥१३॥

चेतः चित्तं मोहान्धकारं मोहकपं गाढान्धकारं प्रविशति च । तस्या अकिञ्चित्
कुर्वाणा न किमप्युपकारकारका अतएव पञ्चतन्त्रमार्ग इमे वयं विधातुः वामत्वात्
प्रातिकूल्यात् परिवर्त्तामहे परिवर्त्तनशीला भवामः, अङ्गो इत्याख्यम् ।

(१२) प्रियेति । प्रियो माधवी यस्या सतः सन्धिः हे माधवानुरक्ते !
किं कथं मयि अवत्सला निर्दयासि भवसि एतदनीचत्वं ते इति भावः ।
ननु मासति ! सोऽहमेव, न मम किमपि परिवर्त्तनं जातमित्यर्थः । उद्गृहीते
त्यस्य कमनीये कङ्कशे यत्र तादृशीऽयं तव मूर्त्तिमान् शरीरो महोत्सवः आनन्द-
पराकाष्ठेन अयं करः पुरा प्रथमं यमनन्दयत् सन्तोषयामास ।

(१३) सरसेति । सरसेः कुसुमैरिव क्षामैः कृमैः कोमलैरित्यर्थः अङ्गैः अवि-
रतोन्माथी नियतदारुणः अतएव प्रतिक्षणदारुणः असाध्यरूप इत्यर्थः । अनङ्ग-
महाज्वरः कामरोगशिरं सोढः । ततः तादृशसङ्गान्तरं प्राप्ताम् दृणमिव नीत्तुं

अपिच । मयि विगलितप्रत्याशत्वाद्विवाहविधिः पुरा,
 विकलकरणैर्मर्मच्छेदव्यथाविधुरैरिव ।
 स्मरसि रुदितैः स्नेहाकूतं तथा व्यतनोदसा-
 वहमपि यथाभूवं पौडातरङ्गितमानसः ॥१४॥

[सावेगम् ।] अहो नु खलु भोः !

दलति हृदयं गोढोद्देगं हिधा तु न भिद्यते,
 वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।

तन्मू तदा मनी विधुतम् अतधारितम् अतोऽपरमन्यत् किं विद्यते यत् करार्पण-
 साहसं निर्धूढं प्रकटीकृतं भवतीत्यर्थः ।

(१४) मयौत्यादि । सर्वे असौ प्रिया स्नेहेकितं रुदितैस्तथा विस्तारयामास
 यथा धोकाचपलसितोऽहमप्यभूवं भूतोऽस्मीति स्मरसि । इतिरध्याहार्यः । अन्यथा
 कर्माप्राप्तिः । रुदितस्य कषणजन्यत्वान् कषणहेतुमाह । विवाहविधिः पूर्वं
 मयि नैराश्याद्विकलानि स्वविषयव्यावृत्तानि करणानि इन्द्रियाणि तैः लक्षिता ।
 अनेन मोह उक्तः । लक्षणे तृतीया । कौटुम्भीः । मर्मच्छेदव्यथादीनैरिव ।
 अनेन निःश्वासवत्पुनस्तम् । निःश्वासेन मर्मच्छेदोद्भवयान् । तथा च निःश्वास-
 रुदितमीदृः कदचरस उक्तः । यथा । विकलकरणैर्व्यतनोदुदितैरिव ।
 इतिरन्तम् ।

(१५) दलतीत्यादि । नम हृदयं दलति विदीर्यते । सवेदनत्वात् । गोढोद्देगं
 हृदोद्देगम् नैव हिधा भिद्यते हिधा भिन्नं न भवति । स्फुटिते पौष्पोपशान्तिरिति
 भावः । तुल्य एवाहं पुनरहं वा । पुनर्न भिद्यते इत्यर्थात् । भिद्यत इति
 कर्मकर्तारि तत् । अथ च दलति तत्र भिद्यत इति विरोधाभासः । एव-
 मुत्तरजापि । विद्वजः काचो मोहो दधाति न तु चेतनां त्यजति । पुनश्चेतन-
 योनात् । स्मिरे मोहो दुःखाशानात् कृतार्थः स्वामिति भावः । तदिह
 चाध्यात्मिकविषयवत्पुनस्तम् । अन्तर्दाहः शरीरं दीपयति न मन्त्रसात् करोति ।
 कान् कान् भगवन् न करोतीत्यर्थः सातिः कान् कान् । तथात्वे दुःखाशानमेव
 आदिश्यामः । अनेनाभिधीयिषी विपदुक्ता । तदिह व्याधिदशायां मोहा-

ज्वलयति तनून्मन्तर्द्वाहः करोति न भस्मसात्,

प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न क्षान्तिं जीवितम् ॥१५॥

मक । वयस्य माधव ! निरवग्रहं दहति दैवमिव दारुणो
विवस्त्रान्, इयञ्च ते शरीरावस्था, तत् अस्य पद्मसरसः, परिसरे
सुहृत्तमास्यताम् । अत्र हि

उन्नालबालकमलाकरमाकरन्द-

निथ्यन्दसञ्चलनमांसलगन्धबन्धुः ।

त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-

कल्लोलशीकरतुषारजडः समीरः ॥१६॥

इति परिक्रम्योपविशतः ।

मक । [स्वगतम् ।] भवतु एवं तावत् अन्यतः प्रक्षि-
पामि । [प्रकाशम् ।] वयस्य माधव ! ।

एतस्मिन्मदकलमल्लिकाख्यपल-

व्याधूतस्फुरदुरुदण्डपुण्डरीकाः ।

दय उक्ताः । यदाह । मगःसन्धीहसर्वाङ्गदाहवत्त्वादिभिसंघा । शिरसो वेद-
नाभिष व्याघ्रभिनयो भवेत् । इति । इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्तः ।
अथवा मोहस्य आत्मधर्मतया कायेऽसम्भव इत्यवधेयम् । स्त्रिया मूर्तिसंस्तुतानु-
रिच्यसरः ।

(१६) उपवेशनफलमाह । उन्नालेत्यादि । समीरी बायुरिह त्वां प्रीण-
यिष्यति प्रीतिं करिष्यति । तद्योग्यतामाह । शौचान्तेऽस्तीदृशतया उदमतनासा
पासा ये पद्मसङ्घासीनां माकरन्दनिथ्यन्देन पुष्परसीयचरकेन यत् संबलनं मिश्रणं
तेन मांसस्य पुष्टी यी गन्धः तस्य बन्धुः मित्रम् । अथ शौचावमानकल्लोलशीकरैः
प्रीतको जङ्गी मन्दः । यथा । शीकर एव तुषारसैजङ्गः प्रीत इत्यर्थात् ।
आकरी गिबडोपतिस्त्रानश्रेष्ठेण कथ्यते इति मीदिनौकारः । माकरन्दः ।
मसैहमिलम् ।

(१७) एतस्मिन्निष्यादि । अत्र सरसि शोभायुक्ता भुवः प्रदेशा इत्यन्तान् ।

वाप्याभःपरिपतनोद्गमान्तराले

दृश्यन्तामविरहितत्रियो विभागाः ॥१७॥

नाचवः सीरिगमुत्तिष्ठति ।

मक । कथं प्रतिपत्तिशून्यसुत्याय अन्यतः प्रवृत्तः (१८) ।

[निःश्वस्योत्याय च ।] सखे ! प्रसीद । पश्य

वागीरप्रसवेर्निकुञ्जसरितामाह्लातवासं पयः,

पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्ज्वलितं जालकैः ।

उन्मीलकुटजप्रहामिषु गिरिरालम्ब्य सानूनिह,

प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानाय्यते ॥१८॥

अश्रुपूर्वनेत्रतया दर्शनमाशङ्क्य । एकस्य नेत्रजलस्य परिपतनमवस्थीत्याह तयोर्मध्ये । प्रदेशः कीदृशाः । इषां व्यक्तमपुनरवहंसविशेषपक्षकम्पितचलद्दीर्घं जालपद्माः ।

(१८) प्रतिवाक्यप्रदानादिपुन्यालोकेनवर्जनम् । तूष्णीभावा विवेचितत्वं जल-
तायां भवन्ति हि । इति जङ्गताचिह्नं माधवे दृष्टा सवमत्कारमाह । कथमिति
निरूप्य नेत्रं जङ्गता किं त्वनुसृतिरित्याह शून्यमिति । शून्यं निर्लक्ष्यमन्यतो
ममनेनानुसृतिः । यथा । अन्यतः शून्यं माखतीव्यतिरिक्तवस्तुज्ञानात् । अत
एव प्रदेशादन्यकाम्यां कथितानुसृतिरिति । अप्रतिपत्तिशून्यमिति पाठेऽनव-
धानेन चैतन्यविरहो यथा तथा उच्यतेत्यर्थः ।

(१९) वागीरित्यादि । सखे ! कुञ्जसम्बन्धि नदीनां पयः पश्य । वेतस-
पुष्पैर्लघ्वीरभम् । तासामिषोपान्तेषु च यूथिकासुमनसां जालकैः कीरकैः
विकासितम् । यथा । यूथिकाश्च सुमनसश्च तासां जालकैः । यूथिका
ज्वलीति प्रसिद्धा । सुमनसो जात्यः । सुमना माखती जातिरित्यमरः । तथा
निरः सानूनेकदेशानालम्ब्य प्राग्भारेषु शिखरेषु वर्तमानैर्मेघैर्वितानाय्यते ।
वितानाचारः क्रियते । मयूरवृत्त्यविधाननिमित्तम् । निमित्तसप्तमीयम् ।
कीदृशेषु । विकसत्कुटजपुष्परूपहासवत्सु । तदिह मयूरवृत्त्याद्यं मेघैर्वितानं
कुटजैर्हास इति यत्तत्पश्येत्यर्थः । एवं च कुटजदृष्टा रीत्युरा नर्तका
मेषो विद्वानिति हृत्पदसमी । अनिम्बु शिखण्डिपदेन पञ्चचूकीपेतशिरस्क-

अपि च ।

जृम्भाजर्जरडिम्बडम्बरघनश्रीमत्कादम्बद्रुमाः

शैलाभोगभुवो भवन्ति, ककुभः कादम्बिनौश्यामलाः ।

उद्यत्कन्दलकान्तकेतकधृतः कच्छाः सरितस्रोतमा-

माविर्भूतशिलीमूलोन्नकुसुमस्रोरा वनानां ततिः ॥१०॥

माध । सखे ! पश्यामि, किन्तु दुरालोकरमणीयाः सम्प्रति
परिण्यभूमयः तत्किमेतत् । [सास्रम् ।] अथवा किमन्यत् ।

लेन विदूषक उक्तः । प्राग्भारपदेन च प्राचतीति प्राक्प्रकटज्ञानवान् भारी
दःसङ्गी यस्य स मुखौ दृष्टौक्तः । तस्य च हास उचित एव । यथा । शिखण्डि-
पदेन त्रिभिन्नस्थयोगितया बाल उक्तः । तस्य च नृत्ये मुखौ हसत्येव । बाला-
नामपि कर्तव्यं त्रिभिन्नस्थविभूषणम् । इति बालानां शिखण्डित्वे मानम् ।
वानोरवज्जुला इत्यमरः । चारको जालकं जीवे कलिका कोरकः पुमानिति च ।
वितानमाचरतीत्यर्थे कृङ्कलाद्यकिं वितानायत इति रूपम् ।

(२०) जृम्भेत्यादि । सखे ! शैलपर्यन्तभूमयो जृम्भया विकासेन जर्जरः
पृथग्भूतो यो डिम्बो गोलकस्तस्य डम्बरेश्वरश्चेष्ट आत्मा अत एव श्रीमन्तो नीप-
हवा यत तादृशो भवन्तीति यत्तत्पक्षेत्यर्थः । एवं सर्वतः दिग्भो मेघमालाश्यामा
भवन्ति । यथा । कादम्बानां कलहंसानां स्त्रियः कादम्बिन्यलाभिः श्यामाः ।
नदीप्रवाहाणां कच्छाः कृष्णानि उद्यद्विर्विकसितैः कन्दलैर्नवाङ्कुरैः कान्ता
मनोशा ये केतकवृक्षास्तद्धारका भवन्ति । यथा । उद्यन् कन्दलः कन्दो यस्य
कान्तकेतकस्त्येत्यर्थः । यथा । उद्यन् यः कन्दली मञ्जीरघणं कान्तकेतकं च
विमतीत्यर्थः । वनानां ततिः माला आविर्भूतगन्धानि ज्योतीभवत्तीरभाणि यानि
शिलीमूलोन्नकुसुमानि तैः स्रोरा सङ्घासेव । मनोशा वा शिलीमूलं कन्दलीपुष्पमिति
विश्वः शिलीमूलं मूलं ख्यातम् । वनमिह पद्मं जलं विपिनं वा । जृम्भा विकास-
जृम्भयोरिति विश्वः । डिम्बोऽख्येऽपि च गोलक इति चरचिः । डम्बरोऽस्त्री
समारम्भ इति विश्वः । कादम्बिनौ मेघमाला कादम्बिनी च कच्छत इति शायतः ।
कन्दलः कलहं कन्दे मन्नामदुरसहयोरिति मेदिनीकारः । पुंसि कच्छस्यैवाविध
इत्यमरः । वनं नीरेऽस्त्री जीवं कान्तनेऽप्याहये वनमिति मेदिनीकारः ।

उत्तफुल्लार्जुनसर्जवासितवह्न्यौरस्यभक्तानिल-
 प्रेक्षोनखलितेन्द्रनीलग्रकलस्त्रिधाभ्युदश्रेययः ।
 धारासिक्तवसुन्धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना
 घर्माभोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिणो वासराः ॥२१॥

हा प्रिये मालति । ।

तद्वन्तमालनीलबहुलोत्तमदम्बधराः,
 शिशिरममीरणावधूतनूतनवारिकणाः ।

(२१) उत्तफुल्लेत्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता ये मनोराजेन मया
 धृता इत्यर्थः । इह त एत इति सर्वनामभ्यां दिनानामत्युत्कृष्टाङ्गितुलं ध्वनितम् ।
 लोदभाः । उत्तफुल्लाभ्यामर्जुनशालाभ्यां वासितः सुरभीकृती वहन् पौरस्यः
 प्राप्नो यो भक्तानिलः प्रपञ्चवायुः प्राद्वेष्यवाती वा तस्य प्रेक्षोण चान्दोलनं
 तेन खल्लिताः स्वस्थानच्युता इन्द्रनीलमणिलग्न्या इव श्यामा मेघपङ्क्तयो येषु
 ते । चक्रार्जुनपङ्क्तेऽपि द्वितीयतरीः सर्जस्य यद्वहं कदम्बाद्युपलब्धपादैम् ।
 तथा योभीकृततनवीसेकसौरभवनः । ईदृष्टौ तदुद्गमात् । चर्मस्य यीषस्य
 विगमोऽपममोऽप्यस्य चामस्य चामस्य तथोर्व्यतिकरः सन्त्यक्त्येन त्रिषं श्रीभां बीदुं
 श्रीलं येषां ते । यथा । चर्माभसः स्नेहजलस्य यो विगमागमो तथोर्व्यतिकरः
 सन्त्यक्तः । वधारस्य इत्यर्थः । तस्य श्रीः सन्त्यक्तिसहाङ्गिन इत्यर्थः । पौरस्य
 इति पुरसत्त्वम् । भक्तानि ध्वनिविशेषे स्यादिति मेदिनीकारः । तदन्वितोऽनिलो
 भक्तानिलः । यथा । भक्तानिलः प्राद्वेष्य इति रत्नकोशः । अत्र वास्य-
 मानेति कर्मण्ये संपूर्णकियत्परनिष्ठाप्रपञ्चान्वासितपदीपादानात् समस्तपुष्प-
 सौरभसंक्रान्तिर्वाञ्छोर्ध्वनिता । अत एव मलयानिलात् भक्तानिलोत्कर्षः कटा-
 क्षितः । उन्मादावस्थो माधवः । उन्मादघटविशोभात् । यदाह । इष्ट-
 जनस्य वियोगादुन्मादो विभवनाश्नाह ।

(२२) तद्वन्तेत्यादि । कथमधुना दिवोऽहमवलीकयेयम् । तद्वन्तमाला-
 नीलास्तद्वन्त नीलाः प्रचुरा उद्गच्छन्तो मेघा आसु ताः । शीतवातचित्तनवजल-
 कणाः । हरिन्द्रस्य हृतिरस्य धनुस्तद्वन्तः । मदकलमयूरकोलाहलैः प्रव्य-
 ययोः । कलहं कलकलैऽपि चेति विग्रहः । सरित इति पाठे प्रतिविम्बेन मेघ-

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

र्मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः ॥२२॥

श्रीकृष्णिं बाटयति ।

मक । कोऽप्यतिदारुणी दशाविपाकः सम्प्रति वयस्वस्य ।
[साक्षम् ।] मया पुनर्वज्रमयेन कोऽपि विनोद आरब्धः ।
[निश्चस्य ।] एवं पर्थ्यवसितप्रायेव नो माधवं प्रति प्रत्याशा ।
[सभयं विलोक्य ।] कथं प्रमुग्ध एव ? [आकाशे ।] सखि
मालति ! किमपरं निरनुक्रोशासि । (२३)

अपहस्तितबान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य दृष्टव्या ।

तदिहानपराधिनि प्रिये सखि ! कोऽयं करुणोष्कृतक्रमः ॥२४॥

कथमद्यापि नोच्छसिति, हन्त मुषितोऽस्मि दैवेन ।

मातर्मातर्दलति हृदयं, धंसते देहबन्धः,

शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि ।

वसम् । हरिः कृष्ण इति चर्कं तन्नामकपञ्चयुक्ताः । दुःखितेन पुंश्रानं दुःख-
मयत्वेनैव । यदाह । अतून् पश्यति दुःखार्तः सर्गान् दुःखसमाश्रितान् ॥
इति । तदनेन प्रबन्धेन सर्वाकारं उक्तः । यदाह । कदम्बनीपकुटजैः प्रादलैः
सेन्द्रनीपकैः । मेघवातैः सुखल्यर्षैः प्रादुर्भावं प्रदर्शयेत् ॥ श्रीकृष्णिः । मूर्च्छितः
पततीति भावः ।

(२३) विनोदयितव्यमस्यम् । प्रमुग्धः संश्रयम् । अनुक्रोशोऽनुकम्पा
तद्विपरीतासि ।

(२४) अपेक्षादि । अमञ्चितमात्रादिके हे सखि ! यस्य क्षीमेन त्वया
साहसं कृतम् । तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेऽपि निर्दयः क्रमः कोऽयम् । कैयं
परिपाटिसवेत्यर्थः । कथमिदम् पतिं त्यक्त्वा निर्दवासीति भावः ।

(२५) मातरिति । मातर्मातरीति सन्धौ द्विर्वाचः । हृदयं दलति विदी-
र्यते, देहबन्धोऽवयवसंस्थानविशेषः धंसते गच्छति । जगत् शून्यं सखि अविरतं

सौदमन्यं तमसि विधुरो मञ्जतीवात्तरात्मा,
विष्वक्स्मोहः स्तगयति, कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥२५॥

कष्टं भोः कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो, मालतीनयनपूर्णचन्द्रमाः ।
सोऽयमय मकरन्दनन्दनी, जीवलोकतिलकः प्रलीयते ॥२६॥
हा वयस्य माधव !

गात्रेषु चन्दनरसो दृशि शारदेन्दु-
रानन्द एव हृदये, मम यस्त्वमासीः ।
तत्त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव
कालेन जीवितमिवोद्धरता हतोऽस्मि ॥२७॥

ज्वाला यस्मिन् कर्मणि तदयथा तथा अनरक्तकरणे ज्वालामि दग्धोऽस्मीत्यर्थः ।
सौदम्यसादनापन्नोऽत एव विधुरो व्याकुलोऽन्तरात्मा अस्मै तमसि गाढान्धकारे
मञ्जतीवेत्युत्प्रेक्षा । विष्वक् समन्तात् मोहः स्तगयति निर्व्यापारं करोमितीत्यर्थः
मन्दभाग्यो हतभाग्योऽहं कथं किं करोमि तत्सङ्गमं विना न किमपि मे सुखम्
ऐहिकं दृश्यते इत्यर्थः ।

(२६) बन्धुतेति । बन्धुतामयं यदहृदयं तस्य कौमुदीमहः चन्द्रिकोत्सवः,
मालतीनयनयोः पूर्णचन्द्रमाः पूर्णेन्दुः स इवाह्लादजनक इत्यर्थः । मकरन्दस्य
नन्दनी सौदमिता जीवलोकस्य संसारस्य तिलकः भूषणस्वरूपोऽयं स माधवः अद्य
प्रलीयते अदर्शनतां यातीत्यर्थः ।

(२७) गात्रेक्षिति । हे माधव ! यस्य मम गात्रेषु चन्दनरसः मलयजलेपः
दृशि नयने शारदेन्दुः शारदश्रवण इव आनन्दकः । हृदये आनन्द एव आसी-
रभूः । तत् तस्मात् निकामकमनीयमतिमुन्दरं त्वां जीवितं सद्विचिन्तितमिव
अकाण्डेऽकस्मात् उद्धरता उरता कालेन खलुना हतोऽस्मि, त्वां उरता कालेनाह-
मपि हत इत्यर्थः । अस्मैकस्य माधवस्य मकरन्ददेहे बहुविधचन्द्रमादिरूपसंभाव-
नया पर्यायालङ्कारभेदः लक्ष्यलक्ष्यम् ।

सकम् ।

अकम् । वितरस्मितोऽस्मिन् दृश्यमतिदाह्य । देहि मे गिरम् ।
सहचरमनुरक्तचेतसं प्रियमकरन्दं, कथं न मन्यसे ॥ २८ ॥

साधवः कथां वदते ।

मक । [सोऽश्वासम् ।] अयमचिरधीतराजपट्टश्चिरमांस-
लच्छविर्नवजलधरः तोयश्रीकरासारेण मे वयस्यं जीवयति,
दिष्ट्या जगदुच्छसितं तावत् । (२८)

साध । तत्कथमत्र विपिने प्रियावार्त्ताहरं करोमि (१०) ।

[विलोक्य ।] साधु, साधु ।

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-

खलिततनुतरङ्गामुत्तरेण सवन्तीम् ।

उपचितघनमाल-प्रौढतापिच्छनीलः,

अयति शिखरमट्टेनूतनस्तोयवाहः ॥ ३१ ॥

(२८) सोऽश्वादी विलपति । अकम्चेत्यादि । हे अकम् ! निर्दय !
स्मितोऽस्मिन् दृश्यं देहि । आसपूर्वं पश्यत्यर्थः । यथा । स्मितेन हास्य
विकासेन उज्ज्वलां विकसितामिवयः । वचनादानात् हे अतिदाह्य ! मे मद्यं गिरं
वाचं देहि । प्रियमकरन्दं सहचरं मित्रम् अनुरक्तचेतसम् अनुरक्तचित्तं कथं
न मन्यसे । कथं नाङ्गीकरोषि । इहावेनादीनां सत्तात् कश्चि रसः । यदाह ।
इहमाश्रयनापावयन्मुस्यसनताडनेः । आपकेशीपघातैश्चावते कश्चि रसः ।
अनुनिद्रासवैषम्यं कसाङ्गैश्च कृतिष्येः । परिदेवितश्रीकायै रभिषेचः स सुरभिः ।

(२९) अचिरधीतलेन राजपट्टेन नीललङ्घितेन चित्ते । राजपट्टं नविभेदः
तदत् रश्मिरा दीप्तिमती मांसखा घना हविः कान्तिर्यस्य सः ।

(३०) वार्त्ताहारी दूतः । अतिप्रसङ्गावतया दूतप्रेषणम् ।

(३१) यक्षिति । फलभराणां फलसमूहानां यः परिचायः परिपक्वावस्था
तेन श्यामं श्यामवर्णं यत् जम्बूनिकुञ्जं तस्मात् खलितं अतएव तनुतरङ्गा जली-
र्गवी यस्यां सवन्ती नदी उत्तरेण यस्यां नद्या उत्तरदिग्भागे इत्यर्थः ।

सादरस्तुत्याय सम्मुखः कृताञ्जलिः ।

कश्चिद्विषयः ! प्रियसहचरी विद्युदालिङ्गति त्वाम् ?

आविर्भूतप्रणयसुसुखाश्चातका वा भजन्ते ? ।

पौरुषो वा सुखयति मरुत् साधु संवाहनाभिः ?

विष्वग्विभ्रत्सुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥३२॥

[आकर्ण्य] अये ! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोत्कण्ठनील-
कण्ठकलकेकानुबन्धिना मन्दहृङ्गतेन, मामनुमन्यते, याव-
दर्थये । भगवन् जीमूत ! (३३)

एनश्चद्योगे द्वितीया । उपचिता वर्धमाना घना निविडा माला श्रेणी यस्य,
अतएव प्रौढतापिच्छनीलः परिपक्वताश्चतस्रवत् नीलवर्ण इत्यर्थः । नूतनस्त्रीयवाह-
नवनेत्रः अत्रैः पर्वतस्य शिखरं शृङ्गं श्रयति अवलम्बते ।

(३२) कश्चिदित्यादि । प्रार्थनीयितं सुभगप्रश्नमाह । हे सौम्य सुन्दर !
प्रिया वल्लभा सहचरी सततानुगता विद्युत् त्वामालिङ्गति कश्चित् । कथयेत्यर्थः ।
कश्चित् कामप्रवेदन इत्यमरः । विरहितेन कान्ताभिवाधात् प्रथमं कान्ता-
सङ्गमप्रश्नः । प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहिते दुःखमिति त्वमपि जानासीति
ध्वनितम् । यद्वा । कश्चिदेवमभिमतं मनीष्यर्थः । आविर्भूतप्रणयेन उपश्रव्येन
सुभगाः सुसुखाश्चातकास्तां सेवन्ते वा ? । वा सुसुख्ये । अनेनार्थिसम्पत्तिरुक्ता ।
पौरुष्यः मरुत् पुरीषातस्य साधु संवाहनाभिः मृदुप्रेरणाभिस्तां सुखयति वा ? ।
अन्वीऽपि सहायसरणसुष्टियङ्गणादिरूपसंवाहनां कुरुत इति ध्वनिः । अनेन
सहायसम्पत्तिरुक्ता । विष्वक् सर्वतो लक्ष्मीं श्रीभां विभत् सुरपतिधनुः
इन्द्रधनुः कर्तुं लक्ष्मं चिह्नं तव तनोति । अनेन प्रसाधनमुक्तम् । विश्वं
विभदिति पाठे हे विश्वं विभद भुवनं दधान । वषेण ब्रह्मादि-
सम्बद्धा जगदुपकारकलमुक्तम् । प्रसाधनमाह । इन्द्रधनूर्ध्वं चिह्नं तव
श्रीभां तनोति । विश्वं विभदिति पाठे तु विश्वं मन्त्रलं श्रीभां तनोति ।
कीदृशम् । इन्द्रधनुश्चिह्नं विभदधानम् । तदिह जगदुपकारकतया समाप्युप-
कारं करिष्यसीति भावः ।

(३३) कश्चितेनानुमतिमाह । अये इति । प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोत्कण्ठनील

देवात्पश्येज्जगति विचरन्निष्कया मप्रियां चेत्
आश्वासादौ तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम् ।
आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः,
प्राशत्राणं कथमपि करोत्यायतास्थाः स एकः ॥३४॥

[सहर्षम् ।] अहो ! प्रचलितः तदन्यत्र सञ्चरामि (३५) ।

परिक्रामति ।

मक । [सोद्वेगम् ।] कथमिदानीमुन्मादीपरागो माध-
वेन्दुमास्कन्दति, हा तात ! हा अम्ब ! भगवति ! परित्रायस्व,
परित्रायस्व पश्य माधवावस्थाम् । (३६)

सम्यक्लोकस्था यस्य सः । यदा । आनन्दिता दृष्टा उत्कृष्टा उदशीवा इत्यर्थः ।
मन्दं गभीरम् । अनुमन्यते स्वीकरोति । आर्तिवन्नाद्देवतारोपणेन भगवन्निति ।
अवधारणे यावत् । जीमूत ! मेघ ! ।

(३४) देवादित्यादि । इच्छया जगति विचरन्त्वं मत्प्रियां यदि देववन्नात्-
पश्येद्रंत्यसि तदा प्रथमं तां प्रवीक्ष्य अथ माधवदक्षां कथयिष्यसि । अवस्थानिवे-
दनेन तन्मरणाभावाद् । कथयता तया आशा पुनःसङ्गमप्रत्याशा चैव तनुः
जीवनव्यसितुलात् नैव अत्यन्तम् अत्ययम् उच्छेदनीयं उच्छेद्यः । चैवार्थे । अत्र
हेतुमाह । स आशातनुः एकसस्याः प्राशत्राणं कटाकक्षा करोति इत्यर्थः ।
इह तावत्कालं सा जीवति न वेति सम्भावना दर्शनश्च देवादित्यनेनीकम् । प्र-
कृती मत्कार्यमिति जगति विचरन्निष्कयेनीकम् । मत्प्रियामित्यनेन सुकुमारत्वा-
दिना विरहदुःखासहिष्णुता उक्ता । आदावात्रासनं वासांशवचपटुत्वाद्यम् ।
अत्यन्तचित्तनेन अत्यन्तविषया दक्षाकचनम् । तेन च तन्नेराश्रयविषय इत्युक्तम् ।
कथमपीत्यनेन आशातनुमात्रं तद्व्यथाय कल्पत इत्युक्तम् । आशयात्त्या इत्यनेन
कटाषादिकरणेन मुच्यसीर्तनम् । माधवस्त्वयं माधवीया । उवाचः । उन्मादाव-
स्थेयम् असम्बन्धवापात् ।

(३५) सहर्षत्वं मधचनमहोक्तं प्रचलित इति ।

(३६) उपरागो राहुबासः । श्रेष्ठे सहटप्रदेशे पित्रादीनां अरचस्य
स्वाभ्यस्यसा विरहसङ्केतमिदं तदाह वा तातेति ।

माध । [द्विपदिकया सर्वतोऽवलोक्य ।] धिक् प्रमादः । (३७)
 नवेषु लोभप्रसवेषु कान्तिर्ह्यः कुरङ्गौषु गतं गजेषु ।
 लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य, व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे ॥३८॥
 हा प्रिये मालति ! [इति मूर्च्छति ।]

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे
 कथमिव सहपांसुक्रीडनप्रौढसख्ये ।
 प्रियजनविरहाधिष्याधिवेगं दधाने,
 हतहृदय ! विदीर्य त्वं द्विधा न प्रयासि ? ॥३९॥

माध । [आश्वस्योत्थाय ।] सुलभानुकारः खलु जगति
 वेधसो निर्माणसन्निवेशः, भवतु एवं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं
 भोः प्रणिपत्य भूधरारण्यचारिणः सत्वान् विज्ञापयामि, मां
 सुहृत्समवधानदानेन अनुगृह्यन्तु भवन्तः । (४०)

(३७) प्रमादीऽनितम् ।

(३८) नवेष्विष्यादि । नूतनलोभप्रसवेषु कान्तिः शास्त्रिणा गौरवं वा
 पञ्च नवपदेन सिग्धता उक्ता । इहो विखीकृतानि कुरङ्गौषु । गतं गमनं इक्षिति ।
 नवत्वं लतासु । इति प्रथमं आशये । इहा लोलेत्यनो हावा इतिवत् ।
 प्रमथ्य मारयित्वा मे प्रिया विपिने विभक्ता सुखसखीकृत्य धृता । यथा ।
 इतिः प्रकारार्थः । तेन लोभप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादि-
 विभाजनद्वारा प्रियाविभाजन एव उच्येत इत्यवश्यम् । विपिने इति शास्त्रिक-
 स्थानान्निप्राप्तम् ।

(३९) सुहृदीत्यादि । हे हतहृदय ! कथमपि विदीर्य द्विधा त्वं न
 प्रयासि ? । इति नित्याहम् । सुहृदि मित्रे नृपनिधाने अतिप्रेमयसि जीवेन्द्रे
 सहचरिणीक्रीडावादनैरे कान्तादिभिरनमोव्यथान्याधिममदंभाने सति । सुहृदि-
 ष्यादी हेतुहेतुनिरासः । भूतिः शिवां संतुर्नेत्यमरः ।

(४०) प्रियाविभागादहं निरञ्जति सुखमिति । अतिप्रेमः प्रकाशः । अहं

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुलबधू-
रिहस्यैर्दृष्टा, वा विदितमयवाखाः किमभवत् ।
वयोऽवस्थां तस्याः शृणुत, सुहृदो ! यत्र मदनः,
प्रमत्ताभ्यापारसरति हृदि सुस्थो वपुषि ॥ ४१ ॥

कष्टं भो ! कष्टम् ।

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः,
कान्तामन्तःप्रमोदामभिसरति मदभ्रान्ततारुकोरः ।
गोलाङ्गूलः कपोलं कुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,
किं याचे यत्र तत्र भ्रुवमनवसरप्रस्त एवार्थिभावः ॥ ४२ ॥

कारः सादृश्यम् । तथा च लोप्रप्रसवादीनि प्रियाकान्ताभ्यामुक्तारीणि न तु सा
विभक्तेति भावः । सत्त्वान् प्राचिनी विज्ञापयामीति सानुनयं वचनम् ।

(४१) भवद्भिरित्यादि । भवद्भिः इत्यस्यैः सर्वाङ्गेषु स्वभावस्या सा कुलबधू-
र्दृष्टा वा । अथवास्या भवद्भिः किं विदितमभवत् । यममयमं वा किं विज्ञात-
मित्यर्थः । ननु तस्याः किं वय इत्याह । हे सुहृदः ! तस्या वयोऽवस्थां शृणुत ।
यत्र वयोऽवस्थायां हृदि मदनः प्रमत्ताभ्यापारो वपुषि सुस्थो वाचसरति । एतेन
वचःसन्धिः उक्ता । सर्वाङ्गित्यनेनाभिज्ञानप्रकाशनम् । कुलबधूत्वेन चाश्रय्यमाणः ।
इहस्यैरित्यनेन परिचयवाचुरी । वाकाररथेन दर्शनवृत्तान्तयोः सफलत्वं दर्श-
यति । सुरते निःसाध्यसता प्रागल्भ्यं समुदाहृतम् । इति भरतः ।

(४२) केकाभिरिति । किं यत्र तत्र याचे । अपि तु न किमपि प्रार्थये ।
वयोऽप्रस्तावस्योऽर्थिभावोऽर्थित्वम् । अनवसरमाह । शृवादुद्धतपिच्छमारो
मदुरः केकाभिर्यचनं हृदयति । त्रकोरः पक्षिमेवो मत्ततया समतारुकोः
सन् पितृहृत्वात् प्रियामभिसरति । गोलाङ्गूलः आसमुच्छो वानरः कौसुमेन
रजसा पुष्पजघ्नुषा कान्तायाः कपोली चिह्नयति । अतः सत्त्वानामन्तासक्त-
तयार्थिज्ञानवसर इति भावः । भवद्भ्योऽभ्यवमनीषाङ्गुलवकीमुखा इत्यमरमात्रा ।
कं याचे इति पाठे कं प्राचिनी प्रार्थये इत्यर्थः ।

अथ च । दन्तच्छदाक्षिमरञ्जितकान्तदन्त-

सुखस्य पुष्पति बलीवदनः प्रियायाः ।

काम्पिलक-प्रसवपाटलगण्डपालि-

पाकाक्षस्फुटितदाडिमकान्त वक्त्रम् ॥ ४३ ॥

एषः प्रियतमास्त्वन्विश्रान्तकरो रोहिषानोकहस्कन्ध-
विश्रान्तकन्धरः करो । कथमवाप्यनवसरः ।

कक्षूकुम्भलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन्,

पर्यायव्यतिकीर्णकर्णपवनैराङ्गादिभिर्वीजयन् ।

जम्बाहर्नवशङ्खकौकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन्,

धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ ४४ ॥

अथ नु । नान्तर्वर्त्तयति ध्वनन् जलदेष्वाभ्यन्तमुद्गर्जितम्,

नासन्नाक्षरसः करोति कवलान् आवर्जितैः शैवलैः ।

(४३) दन्तेत्यादि । बलीवदनी बानरोऽयं कान्ताया सुखमुत्पिष्य
पुष्पति । कोट्यम् । सहचरारोष रक्ता मनोऽत्र दम्भना यत्र तत् । काम्पिलो
रोचनीहृत् । स्त्राये कन् । तस्य प्रसवेन पुष्पेण फलेन वा रक्तगण्डप्रदेशः ।
पाकाक्षः पाकान्तरमन्तिमपाकस्ततः स्फुटितं विदीर्षं यद्दाडिमफलं तत्कान्ति ।
तन्मन्तिलयः । तदिह्वाप्यनवसर इव । आस्त्रास्यगवलीमुखा इत्यमरः । काम्पिलः
कर्णशङ्खो रक्ताङ्गी रोचनीत्यपीत्यमरः । रोहिषानोकङ्गी रोहचहृत् ।

(४४) कक्षुत्यादि । अयं वन्यः सुकृतो वन्यमतङ्गजः वन्यहृत्तौ चस्याः
प्रियायाः परिचयप्रागल्भ्यं सुरतनिःसाध्यसत्तान् अनुतिष्ठति । कोट्यम् । कक्षू-
कुम्भलितेक्षणां कक्षूतिमुद्रितनयनां प्रियां दन्तायेव आलिखन् ईषदुक्षिणम् ।
कक्षूकलितयः । अत एव कक्षूकाली कुम्भलितेक्षणां भवति । पर्यायेण तन्मन्
व्यतिकीर्णं निषिद्धौ कर्णौ तयोर्वीजयन् । कवलितार्हर्नवशङ्खकौ-
पयैरस्याः स्थितिं प्राचचारं कल्पयन् ।

(४५) नासन्त्यादि । अयं नासनेरनी हृत्तौ तान्ति न्यानी कवलि ।
नूनं निवृत्तिं शैवलौचिह्नैरेव विज्ञेयः । कवलेषु भवन्तु सत्सु ईषदुक्षीरकुम्भ-

दानव्यानिविषादमूकमधुपध्यासङ्गदीनाननो,

नूनं प्राणसमावियोगविधुरस्तस्त्रेरमस्ताम्यति ॥४५॥

अलमनेनायासितेन अन्धतः सञ्चरामि । [वलोक्य ।] एष
सानन्द सहचरीसमाकर्ण्यमानमधुरगभीरकण्ठगर्जितध्वनिः
अपरो मत्तमातङ्गयूथपालः, प्रत्यघविकसितकदम्बसङ्घातसुरभि-
शीतलामोदबहुलसंवलितमांसलकपोलनिष्यन्द-कर्दमितकषा-
यकरटः, समुद्दलितकमलिनीखण्डविप्रकीर्णपर्यंकमलकेसर-
मृणालकन्दकोमलाङ्गुरमाहरन्, अनवरतप्रवृत्तकमनौयकर्ण-
तालताण्डव-प्रचल-जर्जरितजलतरङ्गविततनीहारं समुद्रस्त-
कुररसारसं सरोऽवगाह्य, विहरति भवतु एवमाभाषे । मञ्चा-
भाग ! नागपते ! श्लाघ्ययौवनः खलु असि, कान्तानुवृत्तिचातु-
र्यम् अपि अस्ति भवतः । [सापवादम् ।] (४६)

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदेषु सम्पादिताः,

पुण्यत्पुष्करवासितस्य पयसो गण्डूषसंक्रान्तयः ।

कण्ठगर्जनं नातर्वर्तयति न करोति समीपस्थात् सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलेः
कवलान् न करोति । मदङ्गान्या यो विषादस्तेन मूकानां समराणां व्यासङ्गेन
अन्वेषिततया दीनाननः शोच्यमुखः । यहा । व्यासङ्गो विशेषासङ्ग इत्यर्थः ।
तदिह मदङ्गानिचिन्तया सन्नापात् । दीनत्वमधीमुखचिन्तनात् । एतेन अनु-
वृत्तिसञ्ज्ञाया विषयव्यावृत्तिरुक्ता ।

(४६) अङ्गमिवाद्यमपि कान्तातिरिक्तमन्वत् न वेतोव्यत आह । अलमिति ।
रतोक्त्यान् मधुरकण्ठगर्जितयववाहा सानन्देति । मातङ्गो ह्यसौ । सम्पातः
सम्पर्कः । सङ्घटितो मिलितः । मांसलः पीनः । निष्यन्दो मदः । कषावः
सुरभिः । करटो मण्डदेवः । सुरभी च कषावः आदिति ज्ञायतः । समु-
द्दलितमुन्मूलितम् । पर्यं पत्रम् । ताक्षी जीतशिवामासि मध्वनाकुक्षिसञ्चित
इत्यनरनाथा । नीहारस्तु कुक्षिरेव चारावधौ । कुररः पक्षिभेदः । खलु-
इतिः सेवा । सापवादं सदोषम् ।

सेकः शीकरिणा करेण विहितः कामं विरामे पुन-
र्न खेहादनरालबालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥४७॥

कथमवधीरणानीरसं व्रजति । हन्त मूढ एवास्मिन् वने-
चरे वयस्यमकरन्दोचितं व्यवहरामि, हा वयस्य ! (४८) ।

धिगुच्छसितवैशसं मम यदित्यमेकाकिनो,
धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्भते ।
त्वया सह न यस्तयाच दिवसः स विध्वंसताम्
प्रमोदसृगदृष्टिणां, धिगपरत्र या जायते ॥४९॥

(४७) शीखिलादि । शीखीकूक्षितविसदृशकवचसमाप्तिषु विससत्पद्मसुरभि-
तस्य जलस्य वक्षुषसंक्रान्तयः सन्ध्याः सन्धादिता दत्ताः । पुष्पादिति पाठे-
पुष्टीभवदित्यर्थः । अथःकवचता स्खलकलेन सेकः कृतः । तदिदं इयं कामं
पुक्तमिव । दोषमाह । विरामे सरीऽवगाहविरती गमनकाक्षे पुनरकुटिलनाल-
पत्रपत्रच्छन्नं न खेहादृतम् । एतदयुक्तमित्यर्थः । अतः क्षान्तानुष्ठितिं न जाना-
सीति भावः । पुष्कराभोरुहापि वेत्यमरः । गच्छुषपदेन ख्यं पीत्वा जलदानं
भजितम् । नलिनी पद्मिनी पद्ममित्यमरकता । चराक्षः कुटिली मत इति
मैदिनीकारः । आतपाश्चाद्यत इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् ।

(४८) अलक्षितत्वेन पार्श्वस्थं निजमपश्यन् सखेदमाह कथमिति ।

(४९) धिगित्यादि । इत्यमेकाकिनो मम यदुच्छसितवैशसं प्राचचारच-
दुःखं तद्विद्म इषा । एवास्मित्वमत्र हेतुः । धिगेव रमणीयवस्तुमवान् उवा-
भाविन इति मुख्यपाठः । रम्यपदार्थविषयानुभवान्निष्कलित्यादशीक्षान् चिक् ।
रमणीयवस्तुमवादिपि पाठे उवाभावानुभववाद्भयस्य चिक् । निष्कलं तत्-
ज्ञानमित्यर्थः । धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्भते इति पाठे मम सौन्दर्या-
दिष्वं चिक् । कृतः । तवानुभावः सहभावस्तत्र भावोऽभिप्रायसं विना । यथा ।
अनुभावे बागवत्सत्त्वामिनये भावः सत्त्वं तं विना । बागवत्सत्त्वामिनयेऽनुभावस्य
अतो दुषेः । इति अरतः । भावादित्युक्ते कोपे पद्मिनी । त्वया सह न यस्तयाच त्वया
माधव्या च सह यी दिवसी नास्ति सौऽपि दिवसी भ्रंशतां विधीयताम् । अत्र

मक । अये ! उन्मादमोहात्तरितोऽपि सम्प्रति अयं मां प्रति अप्रतिकूलः, यतः कुतश्चिद्व्यक्तात्प्रवृत्त एवास्य सहज-
स्नेहसंस्कारः तत् असन्निहितमेव मां मन्द्यते (५०) । [पुरः
स्थित्वा] एष पार्श्वचर एव ते मकरन्दो मन्दभास्यः ।

माध । प्रियवयस्य ! सम्भावय, परिष्वजस्व मां, प्रियान्तु
मालतीं प्रति निराशः परिश्रान्तोऽस्मि (५१) । [इति मूर्च्छति] ।

मक । एवं सम्भावयामि जीवितेश्वरम् । [विलोक्य सक-
रुणम् ।] हा कष्ट ! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः
संवृत्तः तत्किमिदानीमाशाय्यसनेन । सर्वथैव मे नास्ति वयस्य
इति परिच्छेदो युक्तः (५२) । हा वयस्य ! ।

यत्स्नेहसंस्पर्शवता हृदयेन नित्य-

मावह्वयेषु विनापि निमित्तयोमात् ।

त्वद्व्यापदो गणयतो भयमम्बभावि

तत्सर्वमेकपदएव मम प्रशान्तम् ॥ ५३ ॥

मालतीमकरन्दाभा या प्रमोदसंगठना मम जायते तामपि विक् । युवाभ्यां
विना देवान्मे हर्षोऽपि चाभासीभूत इति भावः । अत एव प्रमोदस्य संगठनाया
रूपकेन अस्तीकृतमुक्तम् ।

(५०) उन्माददशावामनित्यभात् यतः कुतश्चिद्व्यक्तात् व्यक्तात् संस्का-
रानिव्यक्तात् । प्रवृत्तः उद्विग्नः ।

(५१) सम्भावय पाश्वय । अनाहाराभ्याश्च मूर्च्छयेतदर्थं निराश इत्युक्तम् ।

(५२) जीवितेश्वरमित्यनेन तुल्या जीवनसामग्री उक्ता । निश्चेष्टः प्रसन्नमुक्त-
मनाकृतिः । परिच्छेदी निश्चयः ।

(५३) यद्विद्यादि । स्नेहसंस्पर्शवता स्नेहरूपसन्नापयता हृदयेन हृदा
विनिमित्तयोमात् विनापि भयकारकं विनापि आवह्वयेषु सकम्पं यत् सर्वं निःशम्भ-
वम्भावि अनुभूतं तत्सर्वं त्वद्व्यापदः त्वदीयविपत्तीर्नश्यतः सम्भावयतो मम

सखे ! वरं तावन्त एवातिक्रान्ता सुहृत्ताः, तथाविध-
मपि भवन्तं येषु चेतयमानमनुभूतवानस्मि, (१४) इदानीं तु,

भारः कायो, जीवितं वज्रकीलं

काष्ठाः शून्या निष्फलानौन्द्रियाणि ।

कष्टः कालो मां प्रति त्वग्रयाणे,

शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः ॥ १५ ॥

[विचिन्थ्य] तत्किं नु खलु माधवास्तमयसान्निषा मया
भवितव्यमिति जीवामि ? भवतु यमुष्मादेव गिरिग्रिखरात्

एकपदे एकस्मिन् कथे प्रज्ञानं परिसमाप्तम् । कदा ते किं स्यादित्यादिभ्यः प्रकृत-
दृष्ट्या प्रज्ञानमिति भावः । एतत्पक्षे गण्यतेति पाठे विधिनैवार्थात् । यथा ।
त्वदव्यापदो गण्यता इदा यद्वयमनुभूतं तदधुना गतमित्यर्थः । तथा च त्वन्निमित्त-
मधुना तु सद्यस्तुकेव विषदिति भावः ।

(१४) वरं समागिष्टे । समागिष्टे वरं यत्तु कथिदाच्च तदव्ययमिति ज्ञानतः ।
अव्ययानामनेकार्थत्वादुक्तोऽर्थः सुखम् एव । चेतयमानं चेतनावसम् ।

(१५) भार इत्यादि । कायो भारी धर्तुमशक्यः । भारवाशकृतवा-
ग्याधिः । जीवितं जीवनं वज्रकीलकमनुष्केदनात् । अनेन मर्मच्छेदः । मर्मच्छेदेन
विनाशः । दिशः शून्या इति अकृता । इन्द्रियाणि नेत्रादीनि चक्षुष्यानि शार्ध्या-
चक्षुषाणि । बाह्यविषयायुक्ताश्चेत्यन् । काष्ठः कष्टो दुःखदः । ऐश्वर्येण जीवनाच-
रिता । संसारः सर्वज्ञ प्रज्ञानादर्थनः । यथा च त्वं विना न मज्जीवममिति
भावः । त्वत्प्रकाशे तव मममे विनाश इति भावत् । यतिसमग्री इत्यम् । मां
प्रतीतिं सर्वज्ञं बोध्यम् । यथा । इन्द्रियादिद्रव्यमवयवे प्रधानद्रव्यद्रव्येण दीव-
नाह । तत्र काच इति इन्द्रिया जीववमित्यात्मनः काष्ठा इति दिश इन्द्रियाणि
इति इन्द्रियाणां काच इति काचश्च शीघ्र इति विषयाणां दीव लक्षः । शान्ता-
लीलोऽनुपवीण्य इत्यर्थः ।

(१६) वज्रमयी विनाशः । व्याघ्रिदंशवानवम् । यदाह । शिवैवैवैव
विनाश च ऐश्वर्यं व्याधिः ममकथा । अकृता मरत्यैव व्याधी तु कष्टोऽपि

पाटलावत्यां निपत्य, माधवस्य मरणापेक्षरो भवामि (५६) ।

[सकृदपि निहत्य आलोक्य ।] कष्ट ! भोः कष्टम् !

तदेतदसितोत्पलद्युतिशरीरमस्मिन्नभू-

न्ममातिदृष्टपौडनैरपि न दृप्तिरालिङ्गनेः ।

यदुल्लसितविस्मया वत निपौतवत्यः पुरा,

नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥५७॥

आश्चर्यम् एतस्यां तनौ अचरमे वयसि तावती गुणसमा-
हारस्य (५८) सन्निवेशः, कथमिवाभूत् । सखे माधव ! ।

आपूर्णस्य कलाभिरिन्दुरमलो यातस्य राज्ञोर्मुखम्,

सञ्जातस्य घनाघनो जलधरः शीर्णस्य वायोर्जवात् ।

निर्हृत्तस्य फलेग्रहिर्द्रुमवरो दम्पस्य दावाग्निना,

त्वं चूडामणितां गतस्य जगतः प्राप्तस्य मृत्योर्वशम् ॥५८॥

५ । पाटलावती नदीभेदः । प्रियदर्शनायं निवर्तनम् । मूर्च्छां दृष्ट्वा
सकृदपि ।

(५७) तादृशं दृष्ट्वा सखेदमाह । तदित्यादि । सखे ! यतवाक् नौल-
नखिनस्मानं तदेतत् । अस्मिन्नङ्गे बाढासख्यैः अपि आस्मिन्नभेदेन दृष्टिर्नास्ति ।
यदङ्गं नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालावतीदृष्टयः नवस्य इतिवासम्याकुलमाख्यतीदृष्टय
सञ्जातविस्मया उपचितानुताः पुरा पूर्वे निपौतवत्यो निष्पादरीच अचलीकृत-
वत्य इत्यर्थः । वत खेदे ।

(५८) अचरमे मूर्च्छने । समाचारी मीमांसः ।

(५९) आपूर्णं इति । सखाभिः शीघ्रशयैः आपूर्णस्य समस्त इन्दुवन्दो पाणी-
मुखं वाहः सञ्जातं सत्ययमानी घनाघनी बहुल इत्यर्थः जलधरः वायोर्जवात्
वेनात् शीर्णस्य । निर्हृत्तस्य सत्यशीर्षि फलेग्रहिः द्रुमवरः फलभरितः तपराजः
दावाग्निना दम्पस्य । त्वं जनतः चूडामणितां श्रेष्ठतां मनीषि मनीर्वशं
प्रावीक्षि ।

[विचिन्त्य ।] तत्परिचये अहं तावदेवं गतमपि वयस्यं,
अर्थितव्यं अनेन सम्प्रत्येव अयमर्थः । [परिचिन्त्य ।] हा वयस्य !
विमलविद्यानिधे शुचिशुभे ! मालतीप्रायश्चाद्विचितेभ्यः । हा
सौन्दर्यविनिर्जितरतिरमण्यच्छाय ! हा कामिनौहृदयमन्मथ !
हा बान्धवपयोनिधिशरच्चन्द्र ! हा कामन्दकौमकरन्दानन्दन-
सुखचन्द्र ! माधव ! अयमत्र ते जन्मनि अपश्चिमः पश्चिमावस्थां
प्रापितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः । (६०) स एष मकरन्दो मुहूर्त-
मपि जीवतीति मैवं मंस्थाः ।

आजन्मनः सहनिवासतया मयेव

मातुः पयोधरपयोऽपि समं निषीय ।

त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्त-

मेको निवापसलिलं पिबसौत्ययुक्तम् ॥६१॥

[सकृत्तुं विमुच्य परिक्रम्य च ।] इयमधस्तात्पाटला-
वती, भगवति आपगे ! प्रियसुहृदो यत्र मम तत्रैव सम्भवो
भूयात् असुख भूयोऽपि भूयासमनुसञ्चरः (६२) ।

इति पतितुमिच्छति ।

(६०) एवं गतं सूचितम् । अयमर्थं आलिङ्गनरूपः । मया सहिति शेषः ।
अपश्चिमो दुर्लभः । पश्चिमावस्था शिवावस्था ।

(६१) आजन्मेत्यादि । हे पद्मास्य ! जन्मन आरभ्य मयेव समं तुल्यसूत्र-
तया मातुः सत्यं पीत्वा अमुना त्वमेको निवापसलिलं प्रेतोदकाक्षलि बन्धुसमूहेन
एतं पिबसि इत्येतद्वीत्यम् । सहपानार्थमङ्गमप्यागच्छामीत्यर्थः । निवापः पितृ-
देवे स्नादित्वमरः ।

(६२) आपसा गदी । प्रियस्नेत्यादि । मित्रस्य सम्भव उत्पत्तिर्द्यत्तं समापि
तत्रैव भूयात् । असुख अपरिजित् लोके पुनरपि अस्मि अनुचरी भूयादमिष्ये ।
सूयादित्यादी भावेनायां लिङ् ।

[प्रविश्य सहसा सौदामिनौ । वारयित्वा ।] वत्स ! अलं साहसेन ।

मक । [विलोक्य ।] अयम् ! कासि ? किमहं त्वया प्रति-
षिद्धः ?

सौदा । आयुष्यन् ! किं त्वं मकरन्दः ?

मक । सुखं, स एवास्मि मन्दभास्यः ।

सौदा । वत्स ! योगिनी अस्मि, मालत्वा अभिज्ञानस्य
धारयामौति ।

वक्तव्यमाकां दर्शयति ।

मक । [सोच्छासं सकण्ठम् ।] आर्य्ये ! अपि जीवति
मालती ?

सौदा । अथ किम् । वत्स ! किमत्याहितं (६३) माधवस्य
यदनिष्टे व्यवसितोऽसि इति आकम्पितास्मि । अथ माधवः कः ?

मक । आर्य्ये ! तमहं प्रसुप्तमेव वैराग्यात्परित्यज्य
आगतः, तदेहि, तूष्णं सम्भावयावः । [त्वरितं परिक्रामतः ।]

माध । [आश्चर्य्यम् ।] अये ! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि,
नूनमस्य अभिनवजीभूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षितास्त्र-
दवस्थोऽयं व्यापारः (६४) ।

मक । दिष्ट्या पुनः प्रत्यापन्नचेतनो वयस्यः ।

सौदा । [विलोक्य ।] संवदति उभयोर्मालतीनिवेदितः
शरीराकारः (६५) ।

(६३) अत्याहितं प्रसीदोऽभूत् ।

(६४) प्रभञ्जनी वायुः ।

(६५) उभयोर्माधवमकरन्दीः ।

माध । भगवन् पौरुष्यपवन ।

अमय जलदानभोगर्भान् प्रमोदय चातकान्,
कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान् कठोरय केतकान् ।
विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथाम्
अकर्ण ! पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमौहसे ? ॥ ६६ ॥
मक । सुवृत्तमखिलजन्तुजीवनेन मातरिखना । (६७)
माध । देव वायो ! तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये । (६८)

विकसत्कदम्बनिकुरम्बपांशुना

सह जीवितं बह मम प्रिया यतः ।

अथवा तदङ्गपरिवासश्रीतलं

मयि किञ्चिदर्पय भवान् हि मे गतिः ॥ ६९ ॥

(६६) भगवति । हे वात ! अभोगर्भान् जलपूर्णान् जलदानं मेघान्
अमय चातकान् तदाख्यपण्डितः प्रमोदय मेघजलदानेन सन्तोषय । केकोत्-
कण्ठान् केकारवीक्षुकान् शिखिनी मयूरान् कलय नर्तय केतकान् तदाख्य-
पुष्पाणि कठोरय त्वज्जलपातेन केतकाः कठोरोभवन्तीत्यर्थः । विरहिणि वियोग-
युक्ते जने मय्यतिशेषः । मूर्च्छां विरहदशाविशेषं लब्ध्वा व्यथां विरहजन्य-
क्षेत्रं विनोदयति अपनुदति सति हे अकर्ण ! निर्दय ! पुनः संज्ञाव्याधिं
चेतन्यरूपरीमं विधाय-जनयित्वा किमौहसे ? जेटसे ? एतावतापि किं त्वं न
सन्तुष्टोऽसीति भावः ।

(६७) मातरिश्वा वायुः । वातीति वायुरित्युचितपदम्यासेन जीवन-
योग्यता उक्ता ।

(६८) तथापि अनित्यकरणादपि ।

(६९) विकसदित्यादि । मम प्रिया यतो यत्र तं देशं मम जीवितं विकसत्-
कदम्बनिकुरम्बपांशुना प्रफुल्लकदम्बसमूहधूल्या सह प्रापय । अटव मे इति वा
पाठः । सा विरहदीना विधेय अतस्तत्त्वोवनाय मज्जीवितं नयेति भावः ।
पांशुना सहज्येन घरमाच्छ्रयं मे जनीऽपि तत्समूहे अनिश्चयतोति न ते प्रसादोऽपि
आदित्युक्तम् । नो वा तदङ्गपरिवासश्रीतलं प्रियाङ्गसदावस्थितिर्निर्गुणं दण्डि-

कृताञ्जलिः प्रथमति ।

सौदा । सुसमाहितः खलु अभिज्ञानदर्शनस्य भवसरः (७०) ।

अधली मातां मुचति ।

माध । [साकूतविस्मयहर्षम् ।] कथमियमस्माद्विरचिता
प्रियायाः स्तनोद्भेददुर्ललितमूर्त्तिः अनङ्गमन्दिराङ्गणवकुल-
प्रसवमाला (७१) ।

[निरूप्य, सहर्षम् ।] कः सन्देहः । तथाहि । स एवाय-
मस्याः ।

सुधेन्दुसुन्दरतदीयसुखावलोक-
हेलाविशृङ्खलकुतूहलनिष्ठवाय ।

इत्यु मयि तदप्यं देहि । ईरयेति पाठे प्रत्येक्यर्थः । तदेव मे तापज्ञान्यै
स्यादिति भावः । अत्र हेतुमाह । यतो मम भवान् गतिः आश्रयः । आश्रय-
स्थायितलौवनं युक्तमेवेति भावः । अपि वेति पाठेऽपिः सम्भावनायाम् ।

(७०) समाहितो युक्तः । वायुप्रायेणाप्रकरणात् ।

(७१) प्रियाङ्गसङ्गिमाखलीकात्सङ्घर्षत्वम् । दुर्ललिता अतिप्रिया । अनङ्ग एव
मन्दिरमनङ्गस्य वा मन्दिरम् ।

(७२) सुधेत्वादि । अस्या मालायाः स एवायं भागी यो लभन्तिस्त्राया
अपि समीपमकरोत् । अपिपदाभ्यासत्वा अपील्यर्थः । विषमं दधितं यन्मना
यत्र सः । विषमेव दधित इति वा । अत्र हेतुमाह । सुधं मनोऽङ्गम् इन्दु-
सुन्दरम् इन्दुकात् सम्पाततोमुखम् । यदा । विरहात् आसत्वादिना बाधेन्दुवत्
कात् यत् तदासं तदाखीके सति हेतुया प्रकाशयेत्तया विग्रहत्वं सर्वत्र वर्तमानं
यत् कीतुको तदगीपनाय दुर्लभैः पूर्वयचनादस्य दत्तैः पुष्पै रचितः । एतत्तु प्र-
माह एवं व्यक्तम् । ननु हेला खीविषया । यदाह भरतः । यौवने विदग्ध खीषां
विकारा नेत्रपङ्क्त्याः । आदौ त्रयीऽङ्गलासेषा दग्ध आभाविक्तासया । तदा-
ङ्गुलिषु हावहेलासचचम् । अचिन्तनीविंकाराद्याः प्रकाशश्च च सूचकाः ।
सखीवारीषका भावा हावासेभ्यः समुत्थिताः । य एव हावः खीषां प्रकाशरस-

दुर्न्यस्तपुष्परचितोऽपि लवङ्गिकाया-

स्त्रोषं ततान विषमग्रथितोऽपि भागः ॥ ७२ ॥

[सहर्षोन्मादमुत्थाय ।] प्रिये मालति ! ननु इयं वीक्ष्यसे ।

[सकोपमिव ।] अयि (७१) मदवस्थानभिन्ने !

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु ! हृदयं ध्वंसत इव,

ज्वलन्तीवाङ्गानि प्रसरति समन्तादिव तमः ।

त्वरप्रस्तावोऽयं न खलु परिहासस्य विषय-

स्तदण्णोरानन्द वितर मयि माभूरकरुणः ॥ ७४ ॥

[सर्वतो दृष्ट्वा सनिर्वेदम् ।] कुतोऽत्र मालती ? [वकुल-
मालासुद्दिश्य ।] अयि प्रियाप्रणयिनि वकुलमाले ! उप-
कारिणी असि अतः स्वागतं भवत्याः ।

सम्भवा । समाख्याता वृषेहेला ललिताभिनयात्मिका । अती माधवे हेलित-
युक्तम् । नैवम् । स्त्रीव्यामित्यस्त्रीपल्लववत्वात्पुष्पेऽपि कामावस्थासाम्याहेला
यदाह । हेला हावस भावस व्याजी विग्रहमाधवम् । चाटुः प्रेमाभि-
सम्बानं अकितं च विहासितम् । तत्र रागतः सहसा प्रवृत्ती हेतुचिन्तो-
न्नासो हेलिति । यदा । अवलीक्यत इत्यवलीकः । कर्मणि घञ् । इन्दु-
सुन्दरमालतीमुखेऽवलीक्या दृष्ट्वा वा हेला तदा विग्रहलं यन्माधवस्य कुतूहलं
तदुन्नीयमाधेत्यर्थः ।

(७२) सहस्रलिखितविवादार्जनाह्वयः । दर्शनाप्राप्त्या पुनराह । नन्विति ।
अत्रापि कामादुपाकृत्यते अयि इति ।

(७४) परिहासाददर्शनमात्रस्य तदनवसरमाह । प्रयान्तीवादि । प्राणाः
प्रयान्तीव सर्वतः शून्यत्वात् । हे सुतनु ! हृदयं मनी ध्वंसत इव मोहात् । ज्व-
ज्वलनमतिदाहात् । एतेन व्याचिह्नितः । सर्वतस्तमः प्रसरतीव । अनेन
जडता । सकलीन्द्रियाकामवहात् । जडतानन्तरं मरचमहाकामावाप्त एव
युक्त इत्याह त्वरति । खलु निश्चये । अत एव ततो नेत्रप्रीतिं दीदृ । स्वं
दर्शयेत्यर्थः । मदिवये अलवली निर्देयी मा भूः न भविष्यसि । यदा । अवलवली
मा भूम् भवसि । नाहं सुखिति कावसानाम्ने सुक् । इत्यन्त उन्प्रेषावान् ।

निष्पत्त्युहाः प्रियसखि ! यदा दुःसहाः सम्भूवु-
र्देहोद्वाहव्यसनगुरवो मन्मथोन्माथवेगाः ।
तस्मिन् काले कुबलयदृशस्त्वत्समाश्लेष एव
प्राणत्राणं प्रगुणनमभून्मत्परिवृङ्गकल्पः ॥७५॥

सकलार्थं निर्वर्ण्यं *

आनन्दमिश्रमदनज्वरदौपनानि
गाढानुरागरसवन्ति तदा तदा च ।
स्नेहाकराणि मम सुग्धदृशस्य कण्ठे,
कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥७६॥

(७५) निरित्यादि । प्रियसखि ! वकुलमाले ! मासत्याः पद्मात्याः मन्मथो-
न्माथवेगाः कामोन्माथवेगा निष्पत्त्युहाः निर्विघ्ना अन्यथे दुःसहा देहोद्वाहव्यसन-
गुरवः अद्भुताद्दुःखमहात्तः यदा यस्मिन् काले सम्भूवुः सम्भूयोदताः तत्र काले
तस्यास्तदासिङ्गनमेव शीघ्रं प्राणरक्षकमभूत् । अत एव मदासिङ्गनगुह्यः ।
उन्माथ उन्मथनमुद्दिग इति यावत् । प्रगुणमिति पाठे प्रकटगुणमित्यर्थः । क्रिया-
विशेषणं वा । कामदुःखोद्दिगस्य प्रियमङ्गल्य अजाभादविघ्नत्वम् । मासतोप्रणयित्वात्
प्रियसखि इति । दुःसहत्वमधुतिकरणात् । उद्वाह उदगतदाहः । व्यसनव्याने
व्यथन इति पाठे व्यथनं पीडा । अधुना मालां विना अस्याः कथं जीवनं
भविष्यतीति भावः ।

* निर्वर्ण्यं निरूप्य ।

(७६) आनन्देत्यादि । मम मासत्याश्च कष्टे तव तानि गतागतानि
स्मरामि । स्मरणस्य अतिदुःखदत्तात् कष्टम् । तदा तदा तस्मिन्काले ।
तत्र चोरिकाविवाहात् पूर्वं मासतीकष्टगतेति गतं लवङ्गिकावृत्त्या माधवकष्ट-
मागतित्यागतमित्येकम् । चोरिकाविवाहे मासत्या माधवकष्टगतीता अतो गतमद्य
तन्मुखदर्शनात्सकष्टोर्पितेत्वागतमिति द्वितीयम् । पुनस्तत्र प्रणयवशाद्माध-
वेन मासत्यै दृष्टेति व्रतमिदानीं तु सीदामित्या मासतीसकाशादानौय दत्तेति
चौथं गतागतानि । अतएव बहुवचनम् । कोटशानि । तद्दशासामन्तरा-
न्तरा हर्षजाभादानन्दमिश्रितकामतापप्रकाशानि । इदानीनुरागरसयोवीनि ।

उदये निधाय मूर्च्छति ।

मक । [उपसृत्य वीजयन् ।] समाश्वसिहि सखे ! समाश्व-
सिहि ।

माध । [आश्वस्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि
सहसैव मालतीस्नेहं बहती वकुलदासो लाभः तत्कथं नु
मन्यसे किमेतदिति ।

मक । वयस्य ! इयमार्था योगेश्वरी अस्य मालत्यभिज्ञा-
नस्य नेत्री ।

माध । [विलोक्य सकरुणं कृताञ्जलिः ।] आर्य्य ! प्रसौद,
कथय, जीवति मे प्रिया ? (७७)

सौदा । वत्स ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ! जीवति सा
कल्याणिनी ।

[माधवमकरन्दौ दृष्ट्वा उच्छ्वस्य ।] आर्य्य ! यद्येवं तत्
कथय कथमेव वृत्तान्त इति ।

सौदा । पुरा किल करालायतने मालतीमुपहरन्नघोरघण्टः
करवालपाणिना माधवेन व्यापादितः ।

माध । [सोद्वेगम् ।] आर्य्य ! विरम, परिज्ञातो वृत्तान्तः ।

मक । क इव ?

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति (७८) ।

मक । आर्य्य ! अप्येवम् ?

अं इत्य आक्षरी शेषं तानि । अं इं प्रीतिमाकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति अं इति आक्षराणि ।
अपी हेतिमादिना टप्रत्ययः । तथा तथा वेति अक्षरात् आक्षारपरिवर्तः ।

(७७) आर्य्या माया ।

(७८) सकामा महपकारिण सिद्धप्रतिप्रेक्षकः ।

सौदा । एवं यथानिवेदितं वक्ष्ये न ।

मम । कष्टं भोः कष्टम् ।

कुमुदाकरेण शरदिन्दुचन्द्रिका

यदि रामणीयकगुणाय सङ्गता ।

सुकृतं तदस्तु, कतमस्त्वयं विधि-

र्यदकालमेघविततिर्व्यययुजत् ॥ ७८ ॥

माध । हा प्रिये मालति ! कष्टमतिवीभक्षमापन्नासि (८०)

कथमिव तदाभवस्त्वं कमलमुखि ! कपालकुण्डलाग्रस्ता ? ।

उत्पातधूमलेखाक्रान्तेव कला शशधरस्य ॥ ८१ ॥

भगवति कपालकुण्डले ! (८२)

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,

मा पूतनात्वमुपमाः शिवतातिरेधि ।

(७८) कुमुदेत्यादि । कुमुदसमूहेन यदि शरचन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्यगुणाय सङ्गता प्राप्ता तत् सुकृतं शोभनकरणमस्तु । इयोरपि रम्यत्वात् । अयं पुनः कः प्रकारः कुक्षितप्रकारो वा यदकालमेघपङ्क्तिर्व्यययुजत् विधोजयामास विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः । ध्वनिना अत्र कुमुदाकरो माधवः चन्द्रिका मालती मेघ-सलतिः कपालकुण्डला इत्युक्तम् ।

(८०) अतिवीभक्षमिति । उच्चैर्गहेतुकपालकुण्डलादग्रं नादवीमत्यः । यदाह । सहेजनैश्च वरभिर्वीभक्षरसः लसद्भवति ।

(८१) कथमित्यादि । कपालकुण्डलाग्रस्ता तत्कलिता, हे कमलमुखि ! पद्म-मुखि ! तदा त्वमपि कथमभवः ? भयात् कथं त्वमासीः किं त्वयोक्तं कसे चाता अभूदित्यादिद्रोषनाय कथमिति सामान्यनिर्देशः । केतुकवङ्गिता चन्द्रकलेव । एतदुपमया बीभक्षजविधादसंख्यया व्यानिरूप्यता । यदाह । अपकारस्तयोन्मादी विबाहो मद एव च । स्तुत्यार्थिर्मयं चैव भावा बीभक्षसम्भवाः ।

(८२) स्त्रीवाचं नैव चातवेदिति निजवर्गे जानत्वा तत्रा सा चातितेति शोककुण्डलाह भवति इति ।

(८३) निर्माणमित्यादि । तन्निर्माणं मालतीकपादिकमेव हि चादरेव

नैसर्गिकी सुरभिषः कुसुमस्य सिद्धा
मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ ८३ ॥

सौदा । वत्स ! अलमावेगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा ।

नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ ८४ ॥

[माधवमकरन्टी । प्रणम्य ।] अतिप्रसन्नमार्थ्याचरणैः (८५)

तत्कथय, कथं पुनः त्वमेव अस्माकं बन्धुः ।

सौदा । आस्यथः खलु एतत् (८६) । [उत्थाय ।] इय-
मिदानीमहम्,

गुरुचर्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् ।

इमामाक्षेपणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥ ८७ ॥

लालनीयं रक्षणीयं भवति । रम्यत्वादेव । पुतनात्वं राक्षसीत्वं तन्नाशिन मा
उपगा मा गमिष्यसि । शिवतातिः कल्याणकारी एषि भव । शिवतामुपैतीति
पाठे तन्निर्माणम् । कर्तुं शिवतां कल्याणत्वं गच्छति । सुरभिषः सुगन्धस्य
पुष्पस्य मूर्ध्नि स्थितिः मस्तके धृतिः स्वभावसिद्धा । चरणैः पादैः अथ पीडनानि
न स्वभावसिद्धानीत्यर्थः ।

(८४) अकरिष्यदित्यादि । असौ कपालकुण्डला पापं तदवधकपम-
करिष्यदेव । अतिनिष्करुणा यतः सा । यदि तत्र स्थाने बधे वा तस्माः
परिपन्थिनी विरोधिनी अहम् न अभविष्यम् । क्रियातिपत्तौ लुब्ध् । बुद्धिप्रत्यय-
तया असौ इति ।

(८५) अतिप्रसन्नं प्रसादः कृतः ।

(८६) आस्यथः । युवामित्यर्थात् ।

(८७) गुरुचर्यादि । गुरुचर्या गुरुसेवा गुरोर् अर्थां विविष्टमनुष्ठानम् ।
तपस्यान्द्राद्यर्थादि । तन्त्रं मन्त्रस्तोत्रादीनाम् । मन्त्रसाराप्रकृतिदेवीनां तन्त्र-
आनमस्य वा मन्त्रः । योगः समाधिः । एषु अभिधीनादभ्यासात् आत्म-
ज्ञानम् आक्षेपणीं आकर्षणीं सिद्धिं युष्माकं कल्याणाय विस्तारयामि ।

इति समाधवा निष्क्रान्ता ।

मक । आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् !

व्यतिकर इव भीमस्तामसो विद्युतश्च
क्षणमुपहतचक्षुर्हस्तिरुद्धूय शान्तः ।

विशोक सभयम् ।

कथमिह न वयस्यस्तत्किमेतत्, [विचिन्त्य] किमन्यत् ।

प्रभवति हि महिम्ना स्तेन योगेश्वरीयम् ॥ ८८ ॥

[सवितर्कम् ।] किमयमनर्थ इति सम्प्रति सुग्नोऽस्मि (८९) ।

अपि च । अस्तोकविष्णयमपस्मृतपूर्ववृत्त-
मुद्धूतनूतनभयज्वरजर्जरं नः ।

(८८) व्यतिकर इत्यादि । मासतीषाणां च अप्यज्ञानादयं तानसोऽन्व-
कारजः । अत एव भीमः । तज्जीवनज्ञानाद्देयुतसायं विद्युक्त्वन्वौ । व्यति-
करः सम्पत्कः । अत एवानन्दानुसन्धारेण सपङ्गतनेतव्रतिः । कौटभः । अण-
मुद्धूय शान्तः । अत एव विद्युद्विद्योतो वितर्कः । कथमिह स्थाने बलशो
माधवोऽपि नास्ति । तत् किमिदं क्व गतः केन वा स नीत इति विचिन्त्यत्यर्थः ।
निर्णयमाह । अन्यत् किम् । यत इयं योगीश्वरी निजतपःप्रभावेण प्रभवति ।
अनया नीत इति भावः ।

(८९) संशय्याह किमयमिति । सीदामिनीनयनेऽर्थः प्रयोजनं कपाह-
कुल्लानयनेऽनर्थ इति भावः ।

(९०) अशोकियादि । अस्माकं शैतः चित्तम् कर्तुं आनन्दश्रीकाश्या इव-
श्रीकाश्यां प्रवृत्तं मिथिलं गच्छति । कौटभम् । अशोकविष्णयम् अनन्याशयम् ।
एकदैव नानारससम्भवात् । अपस्मृतं विस्मृतं पूर्ववृत्तं मासतीषाण्यर्थं यत् ।
अत एवानन्दः । सङ्कृतं नवं भयं माधवापकारमहाकृतं तेन शरीरेण जर्जरं
कीर्णम् । अत एव शोकः । यथा । माधवानवश्रीकनेनोद्धूतनूतनज्वरजर्जर-
तया शोकः । एकश्च एव दुष्टिनी वदितश्च प्रसीदो ह्यत्र तत् । मासती-

एकचणुटितसङ्घटितप्रमोह-

मानन्दशोकशवलत्वमुपैति चेत् ॥८०॥

तदत्रैव कान्तारगङ्गेने सङ्घ अस्मद्गणेषु प्रविष्टां भगवती-
व्यथ तस्या वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

इति माखतीमाधवे नवमोऽङ्कः ।

दशमोऽङ्कः ।

—:०:—

ततः प्रविशति कामन्दकौ मदयन्तिका लवङ्गिका च ।

कामं । [सास्त्रम् ।] हा वत्से मालति ! मदङ्गालङ्कार-
कारिणि । कासि देहि मे प्रतिवचनम् ।

आजन्मनः प्रतिसुहृत्तविशेषरम्या-

श्याचेष्टितानि तव सम्प्रति तानि तानि ।

चाटूनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि,

देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥ १ ॥

लाभसम्भावनाया वृत्तिती माधवापकारसम्भावनाया घटित इति भावः । अत
एवात्माशय्यम् । शोकशब्दोऽल्पपर्यायः । अस्मद्गणेषु मदयन्तिका लवङ्गिकाभ्याम् ।
विप्रगणमिति कश्चिञ्चित् पुस्तके पाठो दृश्यते तत्रादृशमानामित्यर्थः ।

(१) आजन्मनः इति । आजन्मनः जन्मदिनपर्यन्तं प्रतिसुहृत्तं विशेषेण
रम्याणि चारुणि श्याचेष्टितानि विखासादयः सम्प्रतीदानीं चाटूनि प्रियाणि
चारुमधुराणि चटूनि ललितानि च तानि तानि संस्मृतानि सन्ति देहं दहन्ति
हृदयमनःकरञ्च विदारयन्ति । एतानि सवा सीदुमन्त्रकानि जातानीत्यर्थः ।

[आकाशे ।] अपि च पुत्रि !

अनियतवदितस्मितं विराजत्-

कतिपयकोमलदन्तकुङ्कुलायम् ।

वदनकमलकं शिशोः स्मरामि

स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते ॥ २ ॥

मदयन्तिकालवङ्गिके । [साक्षमाकाशे ।] हा प्रियसखि !
सुषमसमुहचन्द्रसुन्दरि ! कहिं गदासि, को वा सिरौस-
कुसुमसुउमारस्स दे मरीरस्साअं टेब्बदुव्विस्सअपरिणामो
एककिअए उवगतो । महाभाग माहव ! उपस्थितमिद-
मङ्गसओ टे जीअलोओ संबत्तो (क) (१) ।

काम । [मविशेषखेदम् ।] हा वत्सो !

(क) हा प्रियसखि ! सुषमसमुखचन्द्रसुन्दरि ! क गतासि, को वा
शिरौषकुसुमसुकुमारस्य ते शरीरस्य अयं देवदुर्बिन्धपरिणाम एकाकिन्या उपगतः
महाभाग माधव ! उपस्थिताकमितमङ्गीत्यवक्षी जीवलीकः संवत्तः ।

(२) अनियतमिति । अनियतमजलं वदितानि स्मितानि हास्यानि च यत्र,
तत्, विराजति कतिपयानि कोमलानां दन्तकुङ्कुलानामयाचि यत्र, तत् स्खलन्ति
असमञ्जसानि । असमयाचि मञ्जुनि जल्पितानि अर्द्धाङ्कुटाक्यानि यत्र, तत्
शिशोः शैशवावस्थापन्नाया साक्षत्या वदनकमलकं मुखपद्मं स्मरामि । अने
स्वभावोक्तिरूपमाशङ्करी ऋटावेव ।

(१) अत्रैकाकिन्या एकमात्रस्वरूपायाः । आहानुपस्थितोऽप्राप्तिसिद्धौ यद्वि-
श्वस्यते तत्र सः ।

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।

लवलीलवङ्गयोरिव नियतिमहावात्यया निहतः ॥ ४ ॥

लव । [सोद्वेगम् ।] इदास ! वज्रमग्न ! सम्बन्धा शिसंसोसि
हि भयम् ।। (ख) । [इति हृदयमाहत्य पतति ।]

मद । सहि लवङ्गिके ! अं भणामि ननुमेतत्तत्रिंशदाव
समस्तम् (ग) ।

लव । सहि ! किं करेमि, दृढवज्रलेखपण्डितवङ्गिणश्चलं
मम जीविदं न मं परिचक्ष्यति (घ) ।

काम । वक्षे मालति ! जन्मनः प्रभृति वल्लभा ते लव-
ङ्गिका, तत्किमेनामुञ्जिह्वानजीवितां वराकीं न भनुकम्पसे ।
इयं हि । उज्ज्वलालोकया स्निग्धा त्वया त्यक्ता न राजते ।

मलीमसमुखी वर्त्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥ ५ ॥

(ख) इति । इदास ! वज्रमग्न ! सर्वथा नृशंसमसि हृदय !

(ग) मलि लवङ्गिके ! ननु भणामि अथमात्रमपि तावत् समाश्रयिहि ।

(घ) सखि ! किं करीमि, दृढवज्रलेखपण्डितवङ्गिणश्चलं मम जीवितं न मां
परित्यज्यति ।

(४) अस्मीति । लवलीलवङ्गयोरिव तादृशवचनयोरभवतोः अभिनवो रागो
ऽनुराग एव रसो यत्र स कृतकौतुकः कोटूहलसमुपेतोऽयं परिष्वङ्गः आश्लिष्ट-
मेखनश्च नियतिरेव महावात्या तथा निहतः समस्तमुन्मूलित इव अभवत् । अत्र
रूपकौतुकेभ्योः सङ्करः ।

(५) उज्ज्वलेति । उज्ज्वल आश्लिष्टो दीपिर्यस्याः तथा ज्वलितयेत्यर्थः ।
तया प्रदीपशिखया त्यक्ता अतएव मलीमसमुखी कलवसमुखी अथवा मलिना-
मना, स्निग्धा विनया सखी, अथवा अङ्गुष्ठापि वसिर्यया दमेव तेन श्रित्युपमा ।
न राजते शोभते ।

कथं कस्याणि ! कामन्दकीं जहासि, ननु अकथणे ! मदी-
यवीरोक्षणैव ते प्रगुणीकृतानि अङ्गानि । (६)

स्तन्यत्यागात् प्रभृति सुमुखी दन्तपाञ्चासिकेव,
क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्हिता च ।
लोकश्रेष्ठे गुणवति वरे स्थापिता त्वं मयैव,
स्त्री हो मातुर्मयि समधिकस्तेन युक्तस्तवापि ॥ ७ ॥

[सर्वैकव्यम् ।] (८) चन्द्रमुखि ! सम्प्रति निराशास्मि ।

अकारणस्मेरमनोहराननः,
गिम्बाननाटार्पितमौर्मर्षयः ।
तवाङ्गशायी परिवृत्तभाग्यया,
मया न दृष्टस्तनयः स्तनन्धयः ॥ ८ ॥

(६) प्रगुणीकृतानि सृजकृतानि । उत्पत्त्यनन्तरं नाडीनां युद्धद्रव्येषु सृजुकर-
णानि । यथा । प्रगुणता पुष्टिः ।

(७) स्तन्यत्यादि । तेन हेतुना मातुः सकाशादधिकः स्त्री हो मयि तव
युक्तः । यतः स्तन्यपानत्यागादारभ्य क्रीडायोगं खेदनम् । यथा । क्रीडा कला-
योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पञ्चादिनयममौहृत्त्वं प्रापिता वर्हिता च वर्द्धि
प्रापिता च । दन्तपाञ्चासिकेव दन्तमयकृत्रिमपुत्रिकेव सुमुखी कश्चिन् । लोकेषु
जनेषु श्रेष्ठे श्रीमादिगुणयुक्ते ज्ञानातरि त्वं स्थिरीकृता परिचयान् मयैव न
तु पित्रादिनेत्यर्थः । बाल एव कान्तिमत्त्वान् सुमुखीयुक्तम् ।

(८) अकथणे जहासि इति ।

(९) अकारणत्वादिति । परिवृत्तभाग्यया विपर्ययभाग्यया मया तव तनयः पुत्री
न दृष्टः । पुत्रः क्रीडायाः । अकारणं अकथितहेतुतया स्मेरमौर्मर्षजनं तेन
मनोहरं मनोमग्नं चाननं मुखं यथा सः । गिम्बायां कणाटे च दन्तमेतत्सर्वम् ।
एतत्तु रक्षायै । अङ्गशायी क्रीडे सुप्तः । स्तनन्धयः स्तनपायी ।

खव । भगवदि ! प्रसीद, शीसहस्त्रि सम्पदं जीवणुज्जहणे,
ता इमादो गिरिसिहरादो अत्ताणसं अबधुणिस गिळ्ळुदा
भविसं, (१०) तथा मे भगवदो आसिण्णसादं करेदु, जेण
जन्मान्तरेवि पिणसखीं पेक्खिस्सम् । (६)

काम । ननु खवङ्गिके ! कामन्दक्यापि नातः परं वत्सा-
वियोगेन जीवितव्यं, समञ्चायमुत्कण्ठावेग आवयोः । (११)

किञ्च । सङ्गमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यात् नु नाम नः ।

प्राणानान्तु परित्यागे, सन्तापोपरमः फलम् ॥१२॥

खव । जहा तुझे आणवेध (च) । [उत्तिष्ठति ।]

काम । [सदयं वीक्ष्य ।] वत्से मदयन्तिके !

(६) भगवति ! प्रसीद, निःसङ्कास्त्रि सम्पत्तं जीवनीयहणे, तदव्याङ्गि-
शिखरादात्मानं पातयित्वा निर्हता भवेयं तथा मे भगवतो आशीःप्रसादं करोतु,
येन जन्मान्तरेऽपि प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये ।

(च) यथा यूयमाज्ञापयथ ।

(१०) अत्र जीवितेति । तां विना जीवनमनर्हमिति भावः । निर्ह-
तेति । मरणे तद्वियोगदुःखापनयादिति भावः ।

(११) उत्कण्ठेति । जन्मान्तरे तां द्रव्यामीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थः । तत्
कथं मयापि स्वतोऽसिद्धतया त्वयि आशीर्दातव्येति भावः ।

(१२) सङ्गम इति । नु भी नः अस्माकं कर्मणां सुकृतदुष्कृतादीनां स्वस्व-
विहितानां कर्मणां भेदात् तारतम्यात् यदि सङ्गमः सम्प्रीत्यनं न स्यात् नाम
किन्तु प्राणानां परित्यागे देहविसर्जनं कृत्वा सन्तापस्य विरहानलसम्भूतस्य
उपरमः विनाश एव फलम् । मरणसंवेक्षसत्र मरणं विद्यते इति तात्पर्यम् ।

मद । किं आणवेध अम्मेसरीहोदुत्ति, ता जाव अव-
हिदहि (क) (१३) ।

खव । सखि ! प्यसोद, विरम एत्तो अत्तणो बाबादणादो,
मा एदं जणं विसुमरेसि (ज) । (१४)

मद । [सकोपमिव ।] अपेहि, णहि दे वसंवदा (झ) ।
(१५)

काम । [स्वगतम् ।] हन्त ! निश्चितं वराक्षा । (१६)

मद । [स्वगतम् ।] णाह मअरन्द ! णमो दे णमो ! (ज)
(१७)

(क) किमाज्ञापयथ अयेसरी भवेति तद् यावत् अवहितानि ।

(ज) सखि ! प्रसीद, विरम एतन्नादात्मनो व्यापादनात् मेनं जगं
विस्मरिष्यसि ।

(झ) अपेहि, नाहि ते वसंवदा ।

(ज) नाह मअरन्द ! नमस्ते नमः ।

(१३) भाविवाक्यमुप्रीयाह किमिति । अत्र अयेसरी मरणे प्रथमा । अव-
हिता मर्त्यम् ।

(१४) अत्राहं खिद्य इत्याशयः ।

(१५) अथ न वसंवदा न आयाता । ते वचो न स्मरिष्यामीत्यर्थः ।

(१६) निश्चितं निश्चयः कृतः ।

(१७) स्वगतं 'गुह्यसमीपे प्रियकरवत्स्यामुक्तत्वात् । अत्र जन्मान्तरेऽप्ययं प्रियः
स्यादिति तत्कालेऽस्य स्मरणमिति भावः ।

लव । भगवदि । अथ कौञ्च मधुमदीसीतसन्दाणिदप-
त्तमेच्छो महीहरविडङ्गो (८) । (१८)

काम । कृतमिदानीं प्रस्तुतान्तरायेण ।

वीः पतितुमिच्छन्ति ।]

[नेपथ्ये ।] आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् ! !

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च,

क्षणमुपहतचक्षुर्वृत्तिरुदभूय शान्तः ।

काम । [विलोक्य । साङ्गतहर्षम् ।]

कथमिह मम वक्ष्ये स्तुतिक्रमेतत् ।

[प्रविश्य मकरन्दः ।] — किमन्यत्,

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगेश्वरीयम् ।

[नेपथ्ये ।] कथमतिदारुणो जनसंसर्दो वर्त्तते ।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,

सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

निश्चित्य वज्रपतनाय, सुवर्णविन्दु-

मभ्येति भूरिवसुरित्यधुना हताः स्मः ॥१८॥

(८) भगवति ! अयमेव मधुमतीसीतसन्दाणितपविषमिच्छो महीहर ।
विटङ्गः ।

(१८) अत्र मधुमती नदी । सन्दाणितं वृक्षम् । विटङ्गो निम्नोन्नतप्रदेशः ।

(१९) मालत्येति । मालत्यपायं मालतीमरुणमधिगम्य ज्ञात्वा सांसारि-
केषु विषयेषु राज्यपालकादिषु लक्ष्मण्यदिषु च जीवितेषु च विरक्तचेताः
सर्वमुखच्छेदाभिजातौ भूरिवसुः मालतीपिता वज्रपतनाय निश्चित्य सुवर्णविन्दुं
नाम वज्रादेर्बभूवेति समुपैति । अग्रे प्राच्यान्त्यक्तं सुवर्णविन्दुं लक्ष्मण्यदिषु
स्थाने समानश्चति । इति वीरधुना भूरिवसुभिर्बोधि नवं हताः स्मः ।

मद । लवङ्गिके ! भक्ति मालदीमाहवाणं दंसणमहसवी
भक्ति अच्चाहिदं च (ठ) । (२०)

कामन्दकीमकरन्दौ । [सहर्षम् ।] हा धिक्कष्टमास्यर्थ-
मास्यर्थम् ! ।

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासारयुगपदवपातः ।

अनलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभ्रः सुधावर्षः ॥२१॥

सञ्जीवनौषधिविषव्यतिकरमालोकतिमिरसम्भेदम्,

अथ विधिरशनिशशधरमयूखसंवलनमनुकुरुते ॥२२॥

[नेपथ्ये ।] हा ताद ! विरम, दंसणसुअस्मि दे वण्ण-
कमलस्स, पसौद, सम्भावेहि मं । कहं मम कारणादो समत्य-
नोभालोभान्तरालविकलादणिमलकुलेकमङ्गलपदीवभूदं अत्ता-

(ठ) भटिति मालतीमाधवीः सन्दर्शनमहीतवी भटिति अत्याहितम् ।

(ड) हा तात ! विरम, दर्शनोक्तुकास्मि ते वदनकमलस्य प्रसौद सम्भावय
म् । कथं मम कारणात् समस्तलोकाखोकान्तरालविष्यातनिर्मलकुलैक-

(२०) अत्रात्याहितं महाभूतिः ।

(२१) किमित्यादि । अस्यः खड्गः पत्राणि यस्य उच्यते । दारकलात् ।
दनरसच्छटा अभ्यर्थात् । आसारी उचिः । तथोरेकदा अवपातः पतनं
भवम् । सूरिवसुतानयंश्ववादसिपत्रपातः । मालतीमाधवीर्जीवनात्
दनरसासार इति भावः । किमयं मेघहीनोऽन्यतर्वर्षोऽग्निस्फुलिङ्गमिश्रः ।

(२२) समित्यादि । सञ्जीवनौषधेर्विषस्य च व्यतिकरं मेघस्य तेजसुसमि-
च मेघस्य वज्रस्य चन्दकरस्य च मिश्रणं विधाना अथ अनुकरोति सहजी-
वीत्यर्थः । आर्याभट्टः ।

अथं परिचक्षसि, मए उण अण्णाए निरणुक्कोसा तुह्मंति
सम्भावितं आसि (ड) । (२३)

काम । हा वत्स !

जन्मान्तरादिव पुनः कथमपि लब्धासि, भीरु ! यावदयम् ।
उपराग इव शशिकलां कवलयितुमुपस्थितोऽनर्थः ॥ २४ ॥

लव । हा पित्रसहि ! (ढ)

ततः प्रविशति प्रसुम्धा (२५) मालतीं धारयन् माधवः ।

माध । कष्टं भोः कष्टम् ! (२६)

एषा प्रवासं कथमप्यतीत्य, याता पुनः संशयमन्यथेव ।

को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तुर्हाराणि दैवस्य पिधातुमौष्टे

॥ २७ ॥

मङ्गलप्रदोपभूतमात्मानं परित्यजसि मया पुनः अनार्यया निरनुकोशा युगमिति
सम्भावितमासीत् ।

(ड) हा प्रियसखि !

(२३) अथ लीली जगत् । अलीकः स्वर्गः । तयोर्मध्ये इत्यर्थः । मङ्गलं
श्रेयः । अनार्यया वाचया । निरनुकोशा निर्दयाः । मन्दमात्र दानीपक्रमात् ।

(२४) जन्मेत्यादि । उपरागी राहुयुद्धः । यथा कृष्णपञ्चाङ्ग्यान्तराष्ट्र-
स्यैका कलीपलभ्यते तां च कवलयितुं राहुवपस्थितस्तथा तावन्नीमिदं उत्तान-
स्वरूपमिति भावः ।

(२५) प्रसुम्धा पितृश्रीकजनितसीङ्गात् ।

(२६) अनर्थपरम्परायोनादतिकष्टम् ।

(२७) एवेति । एषा मालती कथमप्यतिकष्टेन प्रवासयतीत्य प्रवासजनित-

मक । [सहसोपसृत्य माधवं प्रति ।] सखे ! अथ स योगिनी क्व ?

माध । श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तथैव सह सद्यः ।

करुणवनेचरवचनादनन्तरं तां न पश्यामि ॥२८॥

कामन्दकीमकरन्दौ । [सप्रणयमाकाशे ।] महाभागे पुनस्त्रायस्व, किमर्थमन्तर्हितासि ।

मदयन्तिकालवङ्किरे । सहि मालदि ! णं भणामि मालदिन्ति, [सीत्कण्ठम् ।] भगवदि परित्ताहि, चिरणि-
रुदणीसामणिस्फुरं (२८) से हिअअं ! हा अमअ ! हा पिअसहि ! दुवेवि तुल्ले परप्परावसासुस्स कारणं जादा (ण) ।

(ण) सखि मालति ! ननु भणामि सखि मालतीति । भगवति ! परि-
त्रायस्व, चिरनिरुद्धनिश्वासनिःस्फुरमस्या हृदयम् । हा अमाल्य ! हा प्रिय
सखि ! हावपि युवां परस्परवसानस्य कारणतां यातौ ।

कष्टमनुभूयेत्यर्थः । कपालकुण्डलादस्तपितत्वात् । पुनः संशयमेव याता प्राप्ता
पितृशोकात् अथुना अस्या जीवनमरणयोः संशयो विद्यत इत्यर्थः । अन्यथा
प्राक्कामिमुखस्य फलोन्मुखस्य देवस्य द्वाराणि पिबानुमाच्छादयितुं की नाम
जन्तुरीष्टे प्रभवति न कोऽपीत्यर्थः । मालतीसंवलितमेतादृक् घटनं सर्वे देव-
मूलमित्यर्थः ।

(२८) श्रीपर्वतादिति । श्रीपर्वतादहमिह सत्वरमतिश्रीमपतम् आगती-
ऽस्मि । तथा योगिन्या सह । अहं चामात्रवनेचरवचनादनन्तरं तां योगिनीं
न पश्यामि । मालत्यपायमधिगम्येत्यादि अहं च वनेचरवचनम् । आर्थाच्छन्दः ।

(२९) सखि मालति ! ननु भणामि सखि मालति ! इति प्रश्ना-
पक्रमोऽयम् ।

काम । हा वल्ले मालति ।

माध । हा प्रिये !

मक । हा प्रियसखि ! [सर्वे मोहमुपगम्य संज्ञां लभन्ते ।]

काम । [जङ्घं मवलोक्य ।] तत्किमेष भट्टिति पाठ्यमाना-
दिव अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्रवन् अस्मान् प्रीणयति । (३०)

माध । [सोच्छासम् ।] अये ! प्रत्यापन्नचेतना मालती ।

तथाहि अस्याः

भवति विततश्वासा नासा, प्रसन्नपयोधरं

हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

तदनु वदनं सूक्ष्माच्छेदात् प्रसादि विराजते

परिगतमिव प्रारम्भेऽङ्गः श्रिया सरसीरुहम् ॥ ३१ ॥

[नेपथ्ये ।] अविगणय्य नृपं सहनन्दनं

चरणयोर्नतमग्निमुखे पतन् ।

सपदि भूरिवसुर्विनिवर्त्तितो

मम गिरा गुरुसम्पदविश्रयः ॥ ३२ ॥

(३०) सौदामिनीप्रभावकृतवृत्त्याद्यर्थमाह । किमिति । मेषाभावाद् वृष्टि-
राद्यर्थहेतुतया इवकारः सङ्गच्छते ।

(३१) भवतीति । वितताः श्वासाः श्वाससारता यत्र सा ताड्यो नासा
भवति, प्रसन्नो पयोधरो कुक्षौ यत्र तत् हृदयं स्निग्धं शोभनञ्च, चक्षुः निजप्रकृतौ
निमीलनोन्मीलनरूपस्थभावे स्थितम् । तदनु तदनन्तरं सूक्ष्माच्छेदात् वदनं
प्रसादि प्रसन्नं सत् विराजते तद्वीक्ष्यते, अङ्गः प्रारम्भे, कथञ्चि श्रिया परिगतं
श्रीयुक्तं सरसीरुहं पद्ममिव ।

(३२) अथीत्यादि । सपदि तत्क्षणं मम गिरा महाश्या अमात्यो भूरिवसुः
विनिवर्त्तितः । भूरिवसुः कौटिल्यः । नन्दनसहितं नृपं पादनतमपि तिरस्कृत्य अधि-
राशौ पतन् । गुरुसम्पदविश्रयः मादृक्कथाद्यर्थः । सहभावस्य विकल्पात्सह-
नन्दनमिति ।

[माधवमकरन्दौ । ऊर्ध्वमवलीक्य सविषयम् ।]

भगवति ! दिष्ट्या बर्हसे ।

मा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदा भ्युपेत्ययं यस्याः ।

वागमृतजलासारी जलदजलासारमतिशेते ॥ ३३ ॥

काम । प्रियं नः प्रियम् ।

माल । टिट्टिषा चिरस्य पञ्चज्जीविदह्म (त) । (३४)

काम । [महर्षे सवाप्यञ्च ।] एहोहि पुत्रि ! (घ)

माल । कथं भगवदौ ? [इति पादयोः पतति ।]

काम । [उत्थाप्यालिङ्ग्य मूर्ध्ना आघ्राय ।]

जीव जीवितसमाय जीवितं देहि, जीवतु सुहृज्जनस्य ते ।

अङ्गकैस्तुहिनसङ्गशीतलैः पुत्रि ! मां प्रियसखीञ्च जीवय ॥ ३५ ॥

(त) दिष्ट्या चिरस्य प्रत्युज्जीवितायि ।

(घ) कथं भगवतौ ? ।

(३३) सेत्यादि । सेयं योगिनी विघटितजलदा भिन्नमेघा सम्प्रति आयाति यस्या अयं वागमृतजलासारी वचनामृतजलधारा जलधरजलधारामप्यतिक्रामति । कौटिल्यादिना ततोऽप्यधिका भवतीत्यर्थः ।

(३४) अथ चिरस्य बहुकालेन ।

(३५) जीवेत्यादि । हे पुत्रि ! त्वं जीव । ततो जीवितसमाय बहुभाय जीवितं देहि । ते तव सुहृज्जनः बान्धवोऽपि जीवतु । तुहिनसङ्गशीतलैः हिम-सम्बन्धशीतलैः अङ्गकैः प्रश्लाद्दैः । प्रश्लाद्दै कन् । मां प्रियसखीं अवस्थितां च जीवय ।

माध । वयस्य मकरन्द ! सम्प्रति उपादेयो जीवलोकः
संहतः ।

मक । [सहर्षम् ।] एवमेतत् ।

मदयन्तिकालवह्निके । पिप्पसहि ! मणोरहातिक्रान्त-
दंसणे ! सन्धावेहि अह्ने परिष्कारेण (द) ।

माल । हा पिप्पसहिभो ! [उभे पालिङ्गतः ।]

काम । वक्षो ! किमेतत् ।

माधवमकरन्दो । भगवति !

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः ।

वयमप्युद्धृताः कृच्छात् निर्बन्धेनार्ययानया ॥३६॥

काम । कथमघोरघण्टबधविजृम्भितमेतत् ।

मद । लवह्निके ! अक्षरीषं ! पुनरुक्तदारुणस्य परिणाम-
रमणीज्जं विहिणो बिलसिदं (ध) ।

प्रविश्य सौदामिनी । [उपसृत्य ।]

(द) मणोरहातिक्रान्तदर्शने । सन्धावयाजान् परिष्कृतम् ।

(ध) अह्ने आर्ययानार्यम् ! पुनरुक्तदारुणस्य परिणामरमणीयं विधे-
र्विलसितम् ।

(३६) कपालेति । कपालकुण्डलायाः कोपदुर्जातात् कोपीत्यस्या दुर्जात-
कोपादा विशेषसमाप्ते उभयनिपातप्राप्त्यादिति भावः । जनितापदः ।
अग्रे दृश्यमानया आर्यया मान्यया सौदामिन्या निर्बन्धनेन समधिक्यवाति-
मर्थेन कृच्छात् अतिकटेन वयमपि उद्धृताः । सौदामिनीकृपासन्तरेण न
वयमपि विपद उत्तरितुं समर्था इति भावः ।

भगवति कामन्दकि ! स एष वक्षिरन्तनोऽन्तिवासिजनः प्रण-
मति ।

काम । अये ! भद्रा सौदामिनी ?

माधवमकरन्दौ । [सविस्मयम् ।] कथमियं भगवत्याः पक्ष-
पातस्थानम् आद्या शिष्या सौदामिनी । तत्सर्वमधुना सङ्ग-
च्छते ।

काम । एहोहि भूरिजनजीवितदानपुण्य-

सम्भारधारिणि ! चिरादसि हन्त दृष्टा ।

दत्तप्रमोदमपि नन्दय मे शरीर-

मालिङ्ग सौहृदनिधे ! विरम प्रणामात् ॥ ३७ ॥

अपिच । वन्द्या त्वमेव जगतः स्फुटणीयसिद्धि-

रेवंविधैर्विलसितैरतिबोधिसत्त्वैः ।

यस्याः पुरा परिचयप्रतिबद्धबीज-

मुद्भूतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते ॥ ३८ ॥

(३७) एहीत्यादि । मालतीरक्षणेन हे बहुजनरक्षणपुण्यनिबद्धधारिके !
चिराय त्वं दृष्टासि । अती हेतोस्त्वम् एहि एहि आगच्छ आगच्छ । हन्त हर्षे ।
समाङ्गमालिङ्ग हर्षय । शरीरं कीदृशम् । दत्तप्रामोदमपि दत्तानन्दमपि मालती-
दर्शनेनेति भावः । हे सौहृदनिधे ! सौहृदायये ! प्रणामात् गतेर्विरम ।

(३८) तदेवाह । वन्द्येत्यादि । त्वमेव संसारस्य वन्द्या नमस्या । एवंविधै-
र्विलसितैराकाशक्रमणरूपैर्वा द्वाघनीयसिद्धिस्त्वं यतः । कीदृशैः । बोधिसत्त्वा
जीमूतवाहनादयः । तानप्यतिक्रामन्ति तेः । तेषामेकैकजीवनाख्यया तु चनेक-
जीवनदानादतिशय इति भावः । यथा । बोधिसत्त्वो बुद्धविशेषः । तदतिक्रम-
वर्तिभिः । अनेकपुण्यकारित्वात् । यस्यास्तव विजृम्भितं चेष्टितं पुरा पूर्वं परिचयेन
प्रतिबद्धमकुटितं बीजं कारणं यच्च तत् । उद्भूतभूरिफलशालि उद्भूतप्रचुरफलयुक्तं
अ भवति । तथा च त्वदुपकरणेन कृतार्थास्तीति भावः । अन्यदपि कश्च-
माद्यङ्गरूपं विजृम्भितं पूर्वप्रतिबद्धबीजमुद्भूतप्रचुरफलशालि भवतीति अजिः ।

मदयन्तिकालवज्रिके । इयं सा अञ्जा सौदामिनी ।

माल । बाढं इमाए क्व भगवदौसंबन्धपक्षवादिणीए
णिवभच्छिन्न कपालकुण्डलां अत्तणी आवसधं उवणीअ मं
भगवदौनिव्विसेसं समासासिदद्धि, किञ्च केसरावलीसा-
हिखाणहत्थाए इह आगत्तूण, सब्बे तुल्ले सन्धारिदा मर-
णादो, सा एसा जीविदप्पदाइणी सौदामिणी (न) ।

मदयन्तिकालवज्रिके । सुप्पसञ्जा णो कणिष्ठा भग-
वदी (प) ।

माधवमकरन्दौ । अहो नु खलु भोः ॥

अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्चर्य्यमार्थ्यया ॥३८॥

सौदा । [स्वगतम् ।] हन्त ! लज्जयति मामेवं सौजन्य-
सेषाम् । [प्रकाशम् ।] भगवति ! एतत् प्रहृष्टनन्दनाभिनन्दितेन

(न) अनया खलु भगवतीसम्बन्धपक्षपातिन्या, निभत्स्य कपालकुण्डला-
मात्मनः आवसधस्तुपनीय मां भगवतीनिर्विशेषं समासादितास्मि, किञ्च केसरा-
वलीसाभिज्ञानहस्तया इहागत्य सर्वे यूयं सन्धारिता मरणात्, सेवा जीवित-
प्रदायिनी सौदामिनी ।

(प) सुप्पसञ्जा नः कनिष्ठा भगवती ।

(३८) अपीत्यादि । चिन्तामणिरपि चिन्ताकृत्यं परिश्रममपेक्षते । अचि-
न्तामणिलव्याघातादिति भावः । इदं पुनराश्चर्य्यं मन्ये यत्
चिन्तितं कृतमिति ।

राज्ञा पद्मावतीश्वरेण भूरिवन्द्योः प्रत्यक्षमभिहितम् । प्रत्यक्षं
प्रायुक्तो माधवश्च प्रेषितम् । [इति पञ्चमोऽङ्कः ।]

काम । [गृहीत्वा वाचयति ।] अस्तु यः परमेश्वरः
समाज्ञापयति । यथा

शास्त्रानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यक्षव्यसने महोयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।
तेनेयं मदयन्ति काय भवतः प्रीत्यै तव प्रेयसे
मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यक्षाभिरुत्सृज्यते ॥४०॥

[माधवमुद्दिश्य ।] वक्ष ! श्रूयताम् ।

माध । श्रुतमिदानीं सर्वतः कतार्थोऽस्मि ।

माल । दिष्टिमा दाणिं अपहृदं यो हिषभक्ष्य प्राप्तु-
मक्षं (फ) ।

लव । सम्पदं निरवसेतं माहवसिरिणो मालदीपे च समं
फलदा मणोरहा (व) ।

(४) दिव्या इदानीमपहृतं नो हृदयलाभदाश्रयम् ।

(५) साम्प्रतं निरवसेतं श्रीमाधवस्य माधव्याय समं फलिता जनीरथाः ।

(४०) शास्त्रानां प्रशंसनीयानां गुणिनां गुणवतां धुरि स्थितवति अथवा
श्रेष्ठान्वये प्रशंसनं प्रत्यक्षं विहितं व्यसनं अथवा तेन दक्षिणं महोयसि प्रवक्ष्यते
जामातरि त्वयि परं अथवा प्रीतोऽस्मि, तेन हेतुना कारणेन भवतः प्रीत्यै तव
सखीवार्थं तव प्रेयसे मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यक्षाभिरुत्सृज्यते इत्येते ।

मक । [पुरोऽवलोक्य ।] कथमवलोकितानुदरस्थिते कल-
हंसकेन सह सुप्रमोदं नृत्यन्यायित एवागच्छतः ।

ततः प्रविशतोऽवलोकितानुदरस्थिते, कलहंसस्य । विविधं कृत्यं कृत्वा सर्वे
सपत्न्य सप्रवासं कामन्दकौ प्रति ।

अथ भगवदि कज्जणिहाणे ! [माधवं प्रति ।] ज भ भग-
रन्दणन्दण ! माहव पुष्पचन्द ! दिङ्दिषा बहसि (भ)

सहर्षे सर्वे सखितं पश्यन्ति ।

लव । को वा इमांस्त्रिं परिपुरिदसन्धमङ्गसर्वे ण चञ्चदि ।
(म)

काम । एवमेतत्, चञ्चि वा कुतश्चिदेवभूतं विचित्ररम-
णीयोल्लसलं महाप्रकरणम् ।

सौदा । इदमत्र रमणीयान्तरं यदमात्ययोभूरिवसुदेव-
रातयोश्चिरात्पूर्णोऽयमितरेतरापत्यसम्बन्धाभ्यनोरथः ।

माल । [स्वगतम् ।] कहंविष ।

माधवमकरन्दौ सखीतुक्म् ।

भगवति ! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचनमार्थायाः ।

लव । [जनान्तिकम् ।] भगवदि ! किं एतत् पडिवाक्वि-
टब्बं । (य)

काम । [स्वगतम् ।] सम्प्रति मदयन्तिकासम्बन्धात्
नन्दनोपग्रहायत्वस्तग्रहाः खलु वयम् । [प्रकाशम् ।] वक्तो !

(भ) जव भगवति कार्यनिधाने ! जव मकरन्दमन्द ! माधव पुष्पचन्द !
दिङ्दिषा बहसि ।

(म) को वा चञ्चिम् परिपुरितसर्वव्यापकमङ्गसर्वे न चञ्चति ।

भगवति ! अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा वचनमार्थायाः ।

न खलु अन्यथा वस्तुवृत्तं, यतः आवकावस्थायामसु कौटा-
मिनौ प्रत्यक्षमनयोर्हृत्तेयं प्रतिज्ञा अवश्यमावाभ्यामपत्यसम्बन्धः
कर्त्तव्य इति, प्रधानप्रकृतिकोपस्त्वैवं परिहृतः ।

माल । अहो संवरणम् ।

माधवमकरन्दौ । [आश्चर्यम् ।] जयन्ति महतां
विसंभुलाः प्रतीपिन्धः कल्याणिन्यो नीतयः ।

काम । वत्स माधव ।

यथागेव मनोरथैर्हृतमभूत्कल्याणमायुषतो-

स्तत्पुष्पेमन्दुपक्रमेव फलितं क्लेशेऽपि मन्थिष्ययोः ।

निष्ठातश्च समागमोऽपि विहितस्त्वग्रे यसः कान्तया

सम्प्रीतो नृपनन्दनो, किमपरं त्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥४१॥

[माध । सहर्षं प्रणमति ।] भगवति । अतोऽपि परं
प्रियमस्ति, तथापि इदमस्तु, भगवतीप्रसादात् ।

सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिनो विध्वस्तपापोटया

राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा ।

(४१) अदिति । माक् प्रथममेव आयुषतोः कल्याणं मनोरथैर्हृतं ततश्च
तत् पुष्पैः प्राप्तमसुकृतिमिमन्दुपक्रमेव मदीयोधीर्वा फलितम् अन्धादितम्
मन्थिष्ययोः क्लेशेऽपि क्लेशोत्पादके सत्यपि कर्त्तव्यं तत्प्रेषसः तव प्रियतमक
वन्तः कान्तया निष्ठातश्च निपुणश्च समागमो विहितः, एतादृशं न केचित्पटते
इत्यर्थः नृपनन्दनो सम्प्रीतो प्रसन्नो, अपरं त्रेयः सहर्षं किमस्ति, तदुच्यतां
वत्ससम्भुं भवति इत्यर्थः ।

(४२) सन्त इत्यादि । सन्तः सन्तानाः विध्वस्तपापीनाः पापविहिताः
निरन्तरं सुकृतिनः पुण्यशीलाः सन्तु भवन्तु । राजानः भूपालाः सर्वदा धर्मे
परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा धर्मे

काले सन्ततवर्षिणो जलसुचः सन्तु स्त्रिराः पुच्छतो,
मोदन्तां घनवृक्षान्धवसुहृद्गोष्ठौप्रमोदाः प्रजाः ॥४२॥

इति मित्राणां कवे । मासतीमाधवे दशमोऽङ्कः

समाप्तोऽयं मासतीमाधवप्रकरणम् ।

जलसुचः मीनाः काले सन्ततवर्षिणः सन्ततवर्षिणः सन्ततवर्षिणः सन्तु । पुच्छतः
स्त्रिराः पुच्छताव्युत्तराः घनैः वृक्षैः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः
मोदन्तां प्रमोदः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः सन्तः
प्रजाः मीनाः मोदन्ताम् । पद सन्तः सन्तः

इति वि, ए कथाधिकारिणा पण्डितकुलपतिना

श्रीजीवानन्दविद्यासागरेश

विरचिते मासतीमाधवव्याख्या समाप्ता ।

✱

,

,